

महाराष्ट्र शासन

पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग

माझी वसुंधरा अभियान ५.०

प्रारूप टूलकिट (ग्रामीण)

२०२४-२५

माझी वसुंधरा अभियान

महाराष्ट्र शासनाच्या पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागामार्फत नागरी आणि ग्रामीण क्षेत्रांसाठी राबविण्यात येणारा अनोखा एकात्मिक असा उपक्रम आहे. यामध्ये नैसर्गिक परिसंस्थांचे जतन व संरक्षण करण्यासाठीच्या विविध उपायांची अंमलबजावणी करणे आणि वातावरणीय बदलाच्या अनुषंगाने राबविण्यात येणाऱ्या पर्यावरणपूरक कृती उपक्रमांवर नागरिकांच्या सहभागास प्रोत्साहित करणे, या बाबी समाविष्ट केल्या आहेत.

या अभियानाची रचना कार्बन सीक्वेस्ट्रेशन, हरित वायूचे उत्सर्जन कमी करणे आणि नागरिकांमध्ये शाश्वत जीवनशैलीचा प्रचार करणे या वातावरणीय बदलाच्या तीन महत्त्वाच्या बाबींवर लक्ष केंद्रित करण्यासाठी करण्यात आली आहे.

अधिक माहितीसाठी पुढील संकेतस्थळाला भेट द्या. : <https://majhivasundhara.in>

शाश्वत विकास उद्दिष्टे (Sustainable Development Goals)

- शाश्वत विकास उद्दिष्टे (SDGs), ज्यांना जागतिक उद्दिष्टे म्हणूनही ओळखले जाते, २०१५ मध्ये संयुक्त राष्ट्रांनी गरिबी समाप्त करण्यासाठी, आणि आपल्या पृथ्वीचे संरक्षण करण्यासाठी सार्वत्रिक आवाहन म्हणून स्वीकारले होते.
- ही उद्दिष्टे जनसमुदायाच्या आणि पृथ्वीच्या शांतता आणि समृद्धीसाठी सामायिक योजना प्रदान करतात.
- ही १७ शाश्वत विकास उद्दिष्टे एकात्मिक आहेत म्हणजेच एका क्षेत्रातील कृतीचा इतर क्षेत्रांवर परिणाम होतो हे जाणून सर्वांगीण विकासाने सामाजिक, आर्थिक आणि पर्यावरणीय शाश्वतता संतुलन साधले पाहिजे.

शाश्वत विकास उद्दिष्टे आणि माझी वसुंधरा अभियान

- माझी वसुंधरा अभियान संयुक्त राष्ट्रांच्या शाश्वत विकास उद्दिष्टांशी संरेखित आहे कारण दोन्ही सर्वांगीण सामाजिक विकासाला संबोधित करतात.
- माझी वसुंधरा अभियान निसर्गाच्या पाचही घटकांवर (पंचमहाभूते) लक्ष केंद्रित करते – भूमी, वायू, जल, अग्नी आणि आकाश.
- निसर्गाच्या पाच घटकांना संबोधित करून आणि नागरिकांच्या सहभागाला प्रोत्साहन देऊन, माझी वसुंधरा अभियान शाश्वत विकास उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी योगदान देते.

वेळापत्रक - माझी वसुंधरा अभियान ५.०

पुरस्कार वितरण

५ जून २०२५

क्षेत्रीय तपासणी

२ मे -

२० मे २०२५

डेस्कटॉप मूल्यमापन

६ एप्रिल -

२५ एप्रिल २०२५

MIS सबमिशन

१ एप्रिल -

१५ एप्रिल २०२५

स्थानिक स्वराज्य
संस्थांची नोंदणी

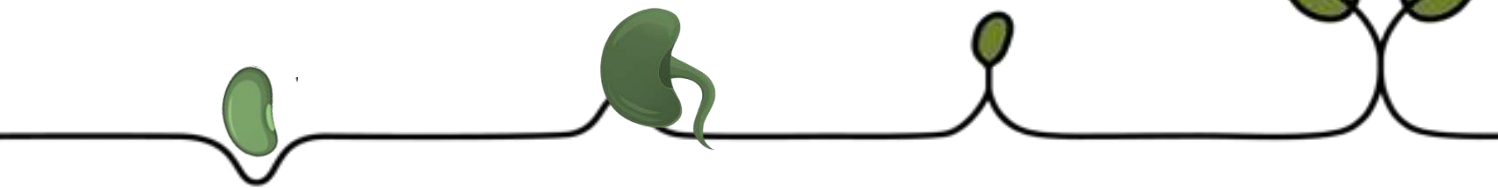
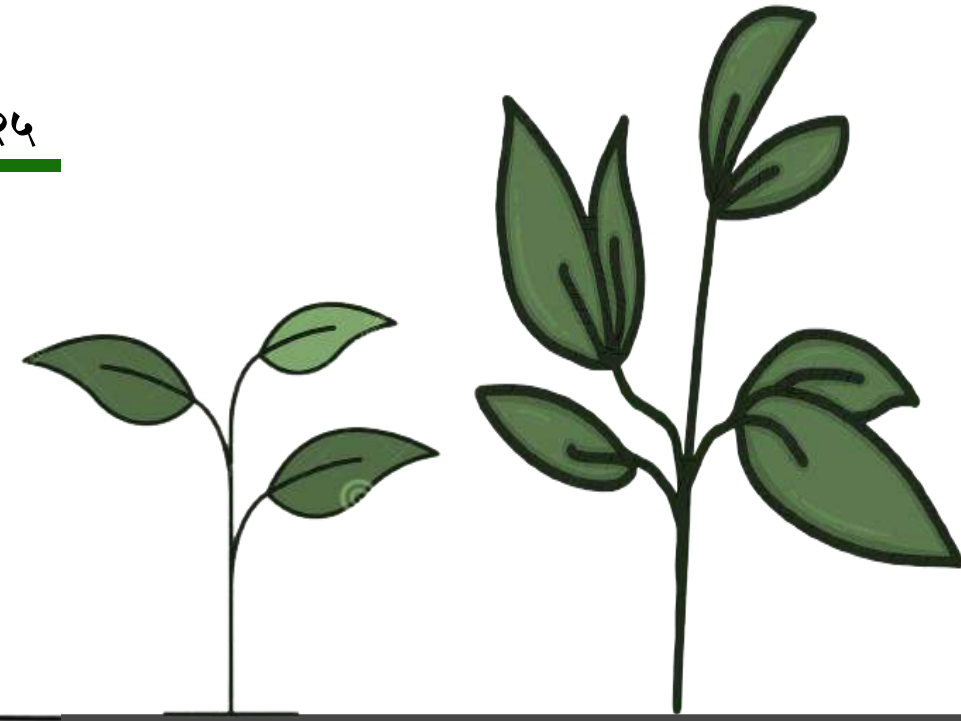
२६ जून -

१५ जुलै २०२४

अभियान कालावधी

१ जून २०२४-

३१ मार्च २०२५

माहिती संकलन कार्यपद्धती

- माझी वसुंधरा अभियान ४.० मध्ये सहभागी झालेल्या स्थानिक स्वराज्य संस्थांचा माझी वसुंधरा अभियान ५.० मध्ये थेट समावेश होईल.
- माझी वसुंधरा अभियान ४.० मध्ये सहभागी न झालेल्या स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी माझी वसुंधरा अभियान ५.० मध्ये सहभागी होण्यासाठी अभियानाच्या MIS पोर्टलवर नोंदणी करावी. अधिक माहितीसाठी <https://abhiyanmis.majhivasundhara.in/> या संकेतस्थळाला भेट द्या.
- स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी अभियान कालावधीत विविध उपक्रम राबवावेत आणि सदर उपक्रमांची माहिती MIS पोर्टलवर सादर करण्यासाठी आवश्यक तो सर्व तपशील तयार ठेवावा.
- माझी वसुंधरा अभियानाच्या MIS पोर्टलवर विहित स्वरूपात MIS सादर करावा.
- स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी टूलकिटमध्ये नमूद केल्याप्रमाणे MIS मध्ये त्यांची प्रगती आणि कामाचा अहवाल सादर करावा.
- माझी वसुंधरा अभियान पोर्टलवरील माहिती अचूक, विश्वासाहर् आणि सत्य असल्याबाबतची जबाबदारी **स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या प्रशासकीय प्रमुखांची** असेल.

टीप: स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी सर्व कागदपत्रांच्या मूळ प्रती जतन कराव्यात. अभियान संचालनालयात, संबंधित कागदपत्रे पुन्हा सादर करावे लागू शकतात.

महत्त्वाचे मुद्दे

- माझी वसुंधरा अभियान ५.० च्या कालावधीत म्हणजे, दिनांक १ जून २०२४ ते दिनांक ३१ मार्च २०२५ या कालावधीत केलेल्या सर्व उपाययोजनांचा मूल्यमापनासाठी विचार केला जाईल.
- माझी वसुंधरा अभियान संचालनालयाने विहित केलेल्या नमुन्यामध्येच (फॉर्मॅट/टेम्प्लेट्स) तपशील सादर करणे आवश्यक आहे. सदर नमुने MIS पोर्टलवर डाऊनलोड करण्यासाठी उपलब्ध असेल.
- कोणत्याही निर्देशकासाठी, जर सादर केलेले दस्तऐवज वैध/सुवाच्य नसतील आणि/किंवा गुगल लिंक्स अवैध असतील, तर त्यासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.
- MIS वर नोंदवलेल्या माहितीच्या आधारे त्रयस्त यंत्रणेद्वारे डेस्कटॉप मूल्यमापन करण्यात येईल. त्यानंतर क्षेत्रीय तपासणी व मूल्यमापन (फील्ड मूल्यमापन) त्रयस्त यंत्रणेद्वारे करण्यात येईल.

माझी वसुंधरा अभियान ५.०

पंचायत राज संस्था (PRI)

ग्रामपंचायत
(०१)
लोकसंख्या
१० हजार
पेक्षा अधिक

ग्रामपंचायत
(०२)
लोकसंख्या
५ हजार ते
१० हजार

ग्रामपंचायत
(०३)
लोकसंख्या
३ हजार ते ५
हजार

ग्रामपंचायत
(०४)
लोकसंख्या
२ हजार ते ३
हजार

ग्रामपंचायत
(०५)
लोकसंख्या
१.५ हजार ते
२ हजार

ग्रामपंचायत
(०६)
लोकसंख्या
१ ते १.५
हजार

ग्रामपंचायत
(०७)
लोकसंख्या
१ हजार
पेक्षा कमी

टीप: सर्व ग्रामपंचायती आपल्या लोकसंख्येनुसार संबंधित गटात स्पर्धा करतील.
सदर लोकसंख्येचे गट २०११ च्या जनगणना अहवालानुसार तयार करण्यात आले आहेत.

ग्रामीण:

प्राथमिक माहिती संकलन

पंचायत राज संस्थांची माहिती

स्थानिक स्वराज्य संस्थेचे नाव आणि प्रकार (पंचायती राज संस्था)

स्थानिक स्वराज्य संस्थेचे भौगोलिक क्षेत्रफळ

लोकसंख्या (२०११ च्या जनगणना अहवालानुसार)

ग्रामपंचायतीमधील घरांची संख्या

प्रशासकीय प्रमुख यांचा तपशील (नाव, संपर्क क्रमांक)

गट विकास अधिकारी यांचा तपशील (नाव, संपर्क क्रमांक)

समन्वय (नोडल) अधिकारी यांचा तपशील (नाव, पदनाम, संपर्क क्रमांक)

अधिकृत सोशल मिडिया पेज किंवा संकेतस्थळाची लिंक

टीप: सदर लोकसंख्येचे गट २०११ च्या जनगणना अहवालानुसार तयार करण्यात आले आहेत.

मार्गदर्शक सूचना

जिओटॅगिंगसाठी मार्गदर्शक सूचना:

माझी वसुंधरा अभियान ५.० अंतर्गत छायाचित्रे जिओटॅग करण्यासाठीच्या सूचना:

- मोबाईलमध्ये प्ले स्टोर उघडा, जिओटॅगिंग ॲप्स शोधा, सूचीमधून कोणतेही जिओ-टॅगिंग ॲप डाउनलोड करा आणि इंस्टॉल करा.
- जिओटॅगिंग ॲप उघडा आणि पूर्वी/दरम्यान/नंतरची छायाचित्रे घेताना एकाच ठिकाणाहून (angle) क्लिक करा.
- क्लिक केलेली जिओटॅग छायाचित्रे फोल्डरमध्ये सेव्ह करा.
- छायाचित्रे अपलोड करण्यापूर्वी त्यांची Size १ ते २ MB असल्याची खात्री करा.

भूमी थीमॅटिक क्षेत्रासाठी : प्रत्येक ठिकाणाची (वृक्षारोपण करण्यापूर्वी/दरम्यान/नंतर) विविध टप्प्यांवरील (आधी-दरम्यान-नंतर) जिओ-टॅग केलेली छायाचित्रे पीडीएफ (.pdf) स्वरूपात एकत्र संकलित करून अपलोड करावीत.

सर्व जिओटॅग केलेल्या छायाचित्रांमध्ये खालील घटक असल्यानंतरच छायाचित्रे वैध मानले जातील;

- अक्षांश आणि रेखांश
- दिनांक (जेव्हा छायाचित्र काढण्यात आली.)
- ठिकाणाचे नाव

सदर छायाचित्राचा नमूना (टेम्प्लेट) माझी वसुंधरा अभियान संकेतस्थळ/MIS पोर्टलवरून डाउनलोड करता येईल.

जिओटॅग छायाचित्रांसाठी मार्गदर्शक सूचना:

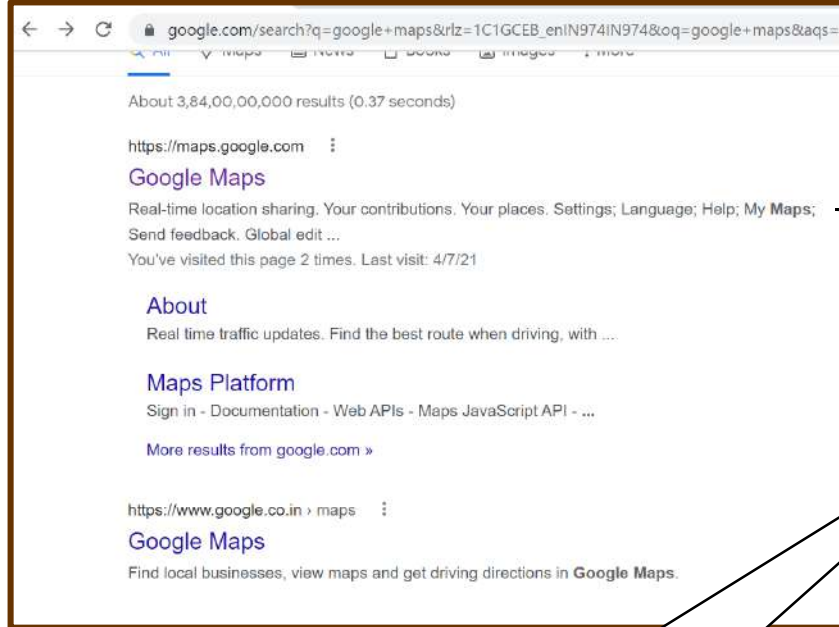
छायाचित्रे वैध मानली जाण्यासाठी खालील तपशील जिओ-टॅग केलेल्या छायाचित्रावर नमूद असणे आवश्यक आहे:

१. पंचायत राज संस्थेचे नाव
२. जिल्ह्याचे नाव
३. अक्षांश (Longitude) आणि रेखांश (Latitude)
४. दिनांक आणि वेळ

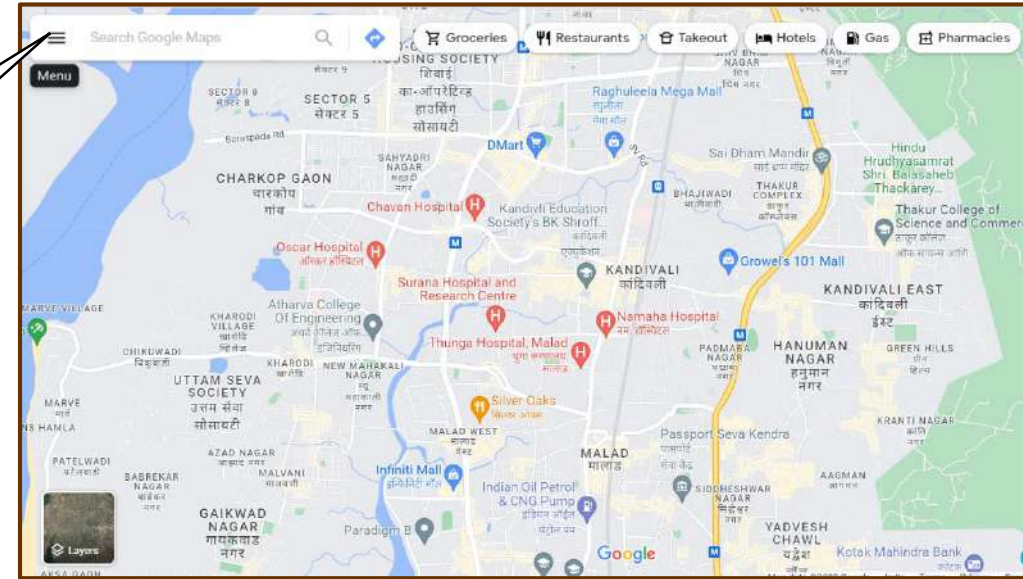

MIS मध्ये गुगल मॅप लिंक कशी टाकायची याविषयी मार्गदर्शक सूचना:

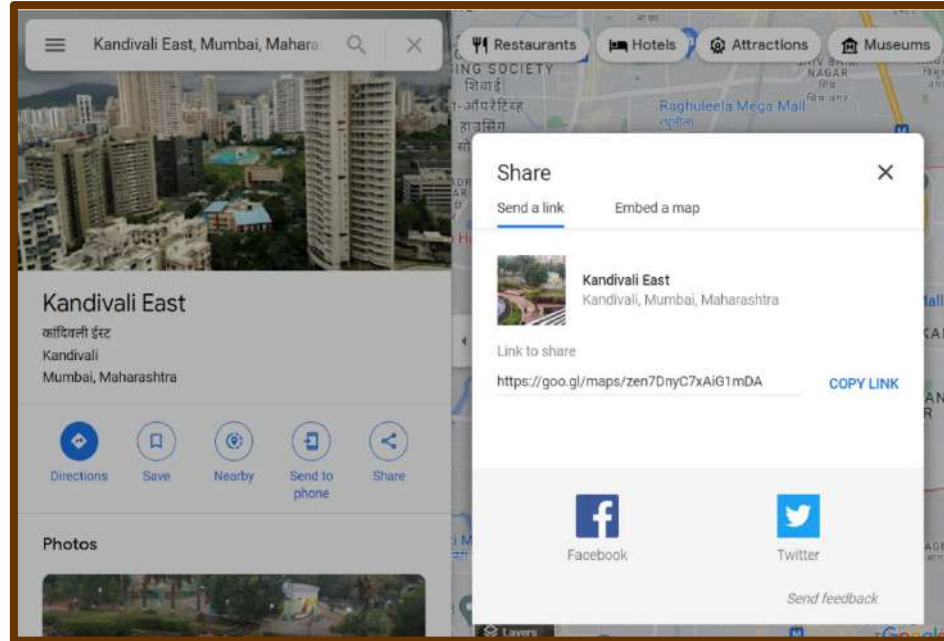
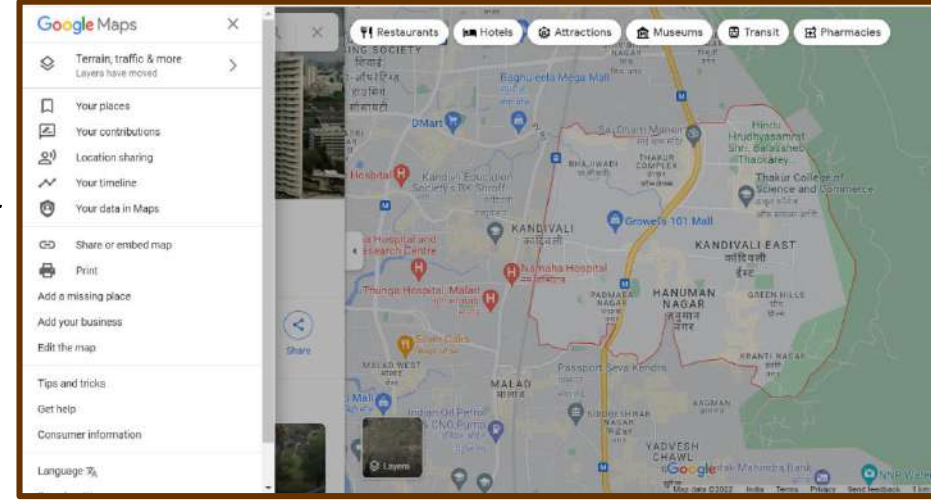
टप्पा १: तुमच्या संगणकामध्ये गुगल मॅप सुरू करा.

टप्पा २: तुम्ही शेअर करू इच्छित असलेल्या दिशानिर्देश, नकाशा किंवा मार्ग शोधा. यानंतर वर डावीकडे असलेल्या मेनू या पर्यायावर क्लिक करा.

टप्पा ३: शेअर किंवा एंबेड मॅप यावर क्लिक करा.

टप्पा ४: लिंक कॉपी करा आणि आवश्यक त्या ठिकाणी पेस्ट करा.

IEC/प्रचारात्मक उपक्रमांच्या छायाचित्रांसाठी मार्गदर्शक सूचना:

- जनजागृती उपक्रमांसाठी सादर केलेली सर्व छायाचित्रे ही उपक्रम ज्या तारखेला झाला त्या तारखेसह जिओ-टॅग केलेली असावीत.
- प्रत्येक उपक्रमासाठी, उपक्रमाची पार्श्वभूमी/बॅनर स्पष्टपणे दर्शविले, असे किमान एक छायाचित्र काढणे आवश्यक आहे.
- बॅनरवर माझी वसुंधरा अभियान ५.० व मिशन लाईफचे बोधचिन्ह (लोगो) व नाव असणे आवश्यक आहे.
- बॅनरवर कार्यक्रमाचे शीर्षक असावे. उदाहरणार्थ, जर वातावरणीय बदलाविषयी जनजागृती निर्माण करणारा उपक्रम असेल तर “वातावरणीय बदलाबाबत जागरूकता” असे स्पष्ट शीर्षक असावे.
- छायाचित्रात कार्यक्रमात सहभाग घेतलेल्या सहभागींचा समावेश असणे आवश्यक आहे.
- जनजागृती उपक्रमांमध्ये, मूलभूत व्याख्या, संकल्पना, प्रभाव, शासकीय नियम, धोरण आणि त्या विषय/निर्देशकासंबंधी राष्ट्रीय -आंतरराष्ट्रीय परिस्थिती या मुद्द्यांचा समावेश असावा.
- #majhivasundhara आणि #MissionLiFE हे हॅशटॅग वापरून सोशल मीडियावर उपक्रम व कार्यक्रमांच्या पोस्ट कराव्या.

थीमॅटिक क्षेत्र

भूमी

एकूण गुण: ४,६२५

१. भूमी (ग्रामीण) - ४,६२५

१.१ हरित आच्छादन आणि जैवविविधता

३,२७५

१.२ घनकचरा व्यवस्थापन

१,३५०

१.१

हरित आच्छादन आणि जैवविविधता

अ.क्र.	कृतीबिंदू	गुण
१.१.१	माझी वसुंधरा अभियानादरम्यान लावलेली आणि जगवलेली एकूण झाडे	६००
१.१.२	जिओटॉगिंगसह वृक्षगणना- तयारी व प्रकाशन	१२५
१.१.३	रोपवाटिकेची निर्मिती	१००
१.१.४	नवीन हरित क्षेत्रांचा विकास व देखभाल	३००
१.१.५	लोकजैवविविधता नोंदवही (PBR) तयार करणे	१५०
१.१.६	मातीच्या माध्यमातून कार्बन सिंक करणे	१५०
१.१.७	सामाजिक वनीकरणाद्वारे कार्बन सिंकवेस्ट्रेशन	१,५००
१.१.८	बीज संकलन केंद्र	१५०
१.१.९	शाश्वत शेती	२००
	एकूण	३,२७५

१.१.१

माझी वसुंधरा अभियानादरम्यान लावलेली आणि जगवलेली एकूण झाडे

गुण
६००

वृक्षारोपण हे आपल्या पृथ्वीचे आणि परिसंस्थेचे रक्षण करण्यासाठीचे एक आवश्यक पाउल आहे. झाडे हवेतील कार्बन डायऑक्साइड शोषून, झाडे आणि मातीमध्ये कार्बन साठवून, वातावरणात ऑक्सिजन सोडून वातावरणीय बदल रोकण्यास मदत करतात. सदर निर्देशकाद्वारे स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी वृक्षारोपण मोहीमा हाती घेतल्या होत्या की नाही आणि त्यांनी लावलेल्या एकूण झाडांपैकी (स्थानिक झाडांसह) किती झाडे जगवली आणि त्यांची काळजी घेतली का हे तपासले जाते.

आवश्यक तपशील:

- लागवड केलेल्या आणि जगवलेल्या वृक्षांची एकूण संख्या (स्थानिक प्रजातींच्या वृक्षांसह)
- लावलेल्या आणि जगवलेल्या स्थानिक वृक्षांची संख्या
- स्थानाचे तपशील: संपूर्ण पत्ता, प्रकल्पाचे गुगल मॅपवरील स्थान इत्यादी माहिती विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये.
- भूखंडांवर वृक्षारोपण: विकसित केलेली एकूण हरित क्षेत्रे चौरस मीटर (चौ. मी.) मध्ये
- रस्त्याच्या कडेला वृक्षारोपण: रस्त्याच्या कडेला करण्यात आलेल्या वृक्षारोपणाची एकूण लांबी (मीटर मध्ये).
- वृक्षारोपण उपक्रमांचे कार्यांरंभ आदेश आणि कार्य पूर्णत्वाचे प्रमाणपत्र.
- वृक्षारोपण उपक्रमाची आर्थिक माहिती: अंतिम पावत्यांसह सर्व देयके. जर, वृक्षारोपण व्यावसायिक सामाजिक जबाबदारी (CSR) च्या माध्यमातून झाले असेल तर त्याची पोचपावती सादर करावी.
- पुढील १-२ वर्षांसाठी आवश्यक असलेल्या देखभालीसाठीची योजना.
- टप्प्यानुसार (आधी-दरम्यान-नंतर) जिओटॅग केलेली छायाचित्रे. (अधिक तपशील वर दिलेल्या मार्गदर्शक तत्वांमध्ये जोडलेला आहे.)
  - वृक्षारोपण कार्यक्रमापुर्वी (Size १ ते २ MB)
  - वृक्षारोपण कार्यक्रमादरम्यान (Size १ ते २ MB)
  - माझी वसुंधरा अभियान ५.० च्या शेवटच्या दोन महिन्यांत.(Size १ ते २ MB)-
  - वरील सर्व छायाचित्रे त्याच ठिकाणाहून (अँगलमध्ये) क्लिक केले असावेत.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास,या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.
- स्थानिक स्वराज्य संस्थेने भरलेली माहिती माझी वसुंधरा अभियान १.०, २.०, ३.०, ४.० दरम्यान MIS मध्ये भरलेल्या माहितीशी जुळत नसल्यास, कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत. (केवळ अपकीपसाठी लागू)

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० अंतर्गत लागवड केलेल्या व जगवलेल्या वृक्षांची एकूण संख्या (Relative Marking)	२००
२.	स्थानिक वृक्ष: माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान लागवड केलेल्या आणि जगवलेल्या एकूण वृक्षांपैकी स्थानिक वृक्षांची टक्केवारी (Relative Marking)	२००
३.	अपकीप (Upkeep): माझी वसुंधरा अभियान १.०, २.०, ३.० आणि ४.० दरम्यान लावलेले आणि जगवलेले वृक्ष (Relative Marking)	२००

स्थानिक प्रजातींच्या वृक्षांची सूचक यादी

दक्षिण उष्णकटिबंधीय निम-सदाहरित वने

१. टर्मिनलिया पॅनिक्युलाटा (किंजल)
२. मेमोसायलॉन अंबेलेटम (अंजनी)
३. टर्मिनलिया चेबुला (हिरडा)
४. सिझिजियम क्युमीनी (जांभूळ)
५. ओलिया डायोसिया (परजामुन)
६. मॅगीफेरा इंडिका (आंबा)
७. ऍक्टिनोडाफ्ने हुकेरी (पिसा)

दक्षिण उष्णकटिबंधीय ओलसर पर्णपाती वने

१. टेक्टोना ग्रॅंडिस (सागवान)
२. टर्मिनलिया टोमेंटोसा (ऐन)
३. डेलबर्गिया लॅटिफोलिया (शिशम)
४. आदिना कार्डिफोलिया (हलदू)
५. मधुका इंडिका (मोहा)
६. टेरोकार्पसमार्सुपियम (बिजा)
७. मित्राज्ञा परविफ्लोरा (कलाम)
८. सालमालिया मालाबारिकम (सेमल)

दक्षिणी उष्णकटिबंध काटेरी वने

१. अकेशिया अरेबिका (बाबुल)
२. अकेशिया ल्युकोफ्लेका (हिवर)
३. झिझिफस जुजुबा (बोर)
४. बुटीया मोनोस्पेर्ना (पलास)
५. बेलानिट्स रेक्सबर्गी (हिगणबेट)

मनरेगा योजनेद्वारे शिफारस केलेल्या झाडांची यादी

१. टर्मिनलिया अर्जुन (अर्जुन)
२. टर्मिनल इलिप्टिका (आसन)
३. साराचा अशोक (अशोक)
४. टर्मिनलिया बेलिरिका (बेहेडा)
५. एगल मार्मेलोस (बाएल)
६. ओरोक्सिलम इंडिकम (टेटू)
७. गार्डेनिया गम्मीफेरा (डिकेमाली)
८. टेरोकार्पस सॅटलिनस (लाल चंदन)
९. सपिंडस मुकोरोसी (रीठा)
१०. ग्मेलिना आर्बोरिया (शिवन)
११. सिम्प्लोकोस रेसमोसा (लोधरा)
१२. पोंगामिया पिनाटा (करंज)

वृक्षगणना हे वृक्ष आच्छादन आणि प्रजातींच्या विविधतेबद्दल माहिती देणारे एक महत्वाचे शास्त्रीय आणि तांत्रिक साधन आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील हरित आच्छादनाचे संरक्षण आणि संवर्धन कसे करावे याबद्दल अभ्यासपूर्ण निर्णय घेण्यासाठी हे एक धोरणात्मक साधन म्हणून काम करते. या निर्देशकाचे उद्दीष्ट ग्रामीण स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी, त्यांच्या क्षेत्रातील हरित आच्छादनाचे जतन आणि संरक्षणासाठी हाती घेतलेल्या प्रयत्नांचे मूल्यमापन करणे, हे आहे.

आवश्यक तपशील:

- जैवविविधता व्यवस्थापन समितीने अधिकृत केलेल्या वृक्षगणना अहवालाची प्रत (पुरातन वृक्षगणना अहवालासह).
- जैवविविधता व्यवस्थापन समितीने मान्यता दिलेल्या पुरातन वृक्षांच्या जिओटॅगिंगसह केलेल्या गणनेची यादी.
- केवळ खालील बाबींची पूर्तता केली असल्यास वृक्षगणना प्रकाशित झाली असे मानले जाईल.
  - ग्रामपंचायतीच्या संकेतस्थळावर प्रकाशित केली आहे आणि/किंवा,
  - ग्रामपंचायत कार्यालयाच्या सूचना फलकावर लावली आहे.
- वृक्षगणनेचा अहवाल प्रकाशित करण्याची घोषणा ग्रामसभेत आणि स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या अधिकृत सोशल मीडिया चॅनलवर करण्यात यावी.
- अधिकृत सोशल मीडिया चॅनलवर वृक्षगणना अहवालाच्या घोषणेची प्रत / स्क्रीनशॉट.
- पुरातन वृक्षांच्या देखबाल अहवालाची प्रत.
- पुरातन वृक्षांसह सर्व वृक्षांचे जिओटॅगिंग करणे अनिवार्य आहे. जिओटॅगिंग न केल्यास कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.

सूचना : अहवाल १००% तयार आणि प्रकाशित – स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या १००% क्षेत्रफळाचा समावेश
अहवाल ७५ % तयार आणि प्रकाशित – स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या ७५% क्षेत्रफळाचा समावेश
अहवाल ५०% तयार आणि प्रकाशित – स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या ५०% क्षेत्रफळाचा समावेश
अहवाल २५ % तयार आणि प्रकाशित – स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या २५% क्षेत्रफळाचा समावेश

- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती			गुण
१.	जिओटॅगिंगसह वृक्षगणना- माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यानचा अहवाल – तयार आणि प्रकाशन		७५
	१००%	७५	
	५०% - ७५%	५०	
	२५% - ५०%	३५	
	२५% पेक्षा कमी	०	
२..	पुरातन वृक्षांची (हेरिटेज-ट्री) अद्ययावत यादी- प्रकाशित करणे.		२५
३.	पुरातन वृक्षांच्या देखभालीचा अहवाल		२५

१.१.३

रोपवाटिकेची निर्मिती

गुण
१००

रोपवाटिका ही रोपे लागवडीसाठी तयार होईपर्यंत त्यांना अनुकूल परिस्थितीत ठेवण्यासाठी निर्माण केली जाणारी एक व्यवस्थापित जागा आहे. हा निर्देशक स्थानिक स्वराज्य संस्थेने त्यांच्या क्षेत्रात वनीकरण आणि वृक्षारोपण या सारख्या उपक्रमांसाठी केलेल्या प्रयत्नांचे मूल्यमापन करतो.

आवश्यक तपशील :

- स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या क्षेत्रात खाजगी रोपवाटिकांसह तयार केलेल्या रोपवाटिकांची संख्या.
- तयार केलेल्या प्रत्येक रोपवाटिकेची क्षमता चौरस मीटरमध्ये (चौ.मी.)
- गुगल मॅपवर रोपवाटिकेचे स्थान
- रोपवाटिकेचे क्षेत्र.
- जिओटॅग केलेले छायाचित्र (Size १ ते २ MB) .
- रोपवाटिकेचा आराखडा (प्रजातींचे विभाजन, देखभाल इत्यादी.)
- रोपवाटिकेद्वारे उपलब्ध आणि/किंवा विक्री केलेल्या रोपांची संख्या खालील तपशीलांसह: नाव, प्रजाती, विक्रीची संख्या, उंची इ.- विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये सादर करावी.
- मोजमापासाठीच्या एककांचे रूपांतरण : १ चौ. किमी = १०,००,००० चौ. मी.
- सादर केलेले दस्तऐवज वैध / सुवाच्य नसल्यास किंवा गुगल लिंक चुकीची असल्यास, या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	रोपवाटिकेची एकूण क्षमता (चौ. मी) (Relative Marking)	२०
२.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान रोपवाटिकेत उपलब्ध असलेल्या आणि/किंवा विक्री केलेल्या रोपांची संख्या (उंची-४ फुटांहून अधिक) (Relative Marking)	६०
३.	स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या क्षेत्रासाठी रोपवाटिकेची एकत्रित क्षमता [= रोपवाटिकेची एकत्रित क्षमता /स्थानिक स्वराज्य संस्थेचे एकूण क्षेत्रफळ (चौ. किमी)] (Relative Marking)	२०

१.१.४

नवीन हरित क्षेत्रांचा विकास व देखभाल

गुण

३००

हरित क्षेत्र हे प्रदूषणाचे परिणाम कमी करण्यास मदत करतात. हा निर्देशक देवराई, पंचवटी आणि घनवनाची निर्मिती तसेच अमृत वन, स्मृती वन, जैवविविधता उद्यान, पक्षी उद्यान, इत्यादी प्रकारच्या हरित क्षेत्रांची निर्मिती.

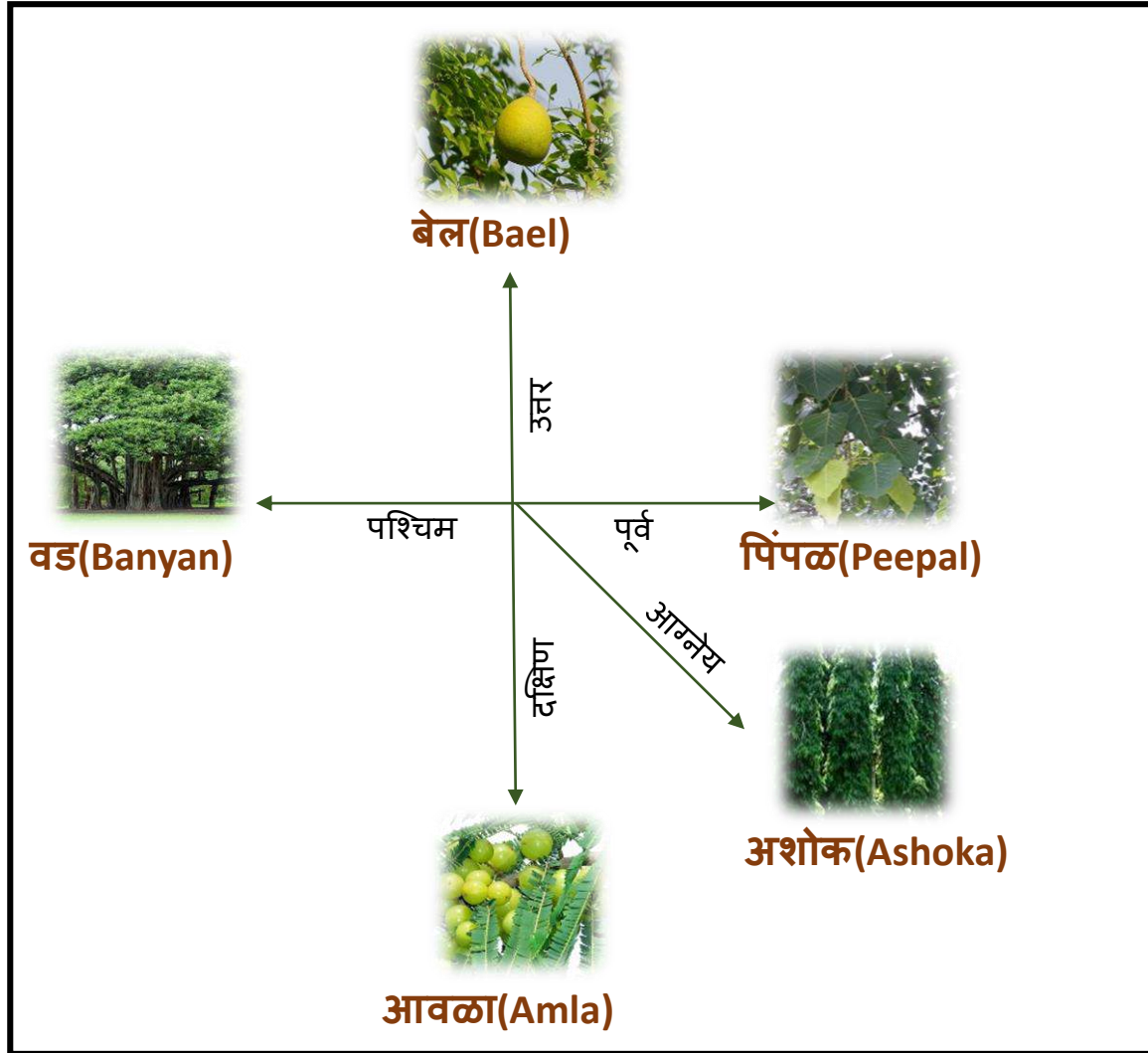
आवश्यक तपशील :

- गुगल मॅपवर प्रकल्पाचे स्थान.
- नवीन तयार केलेल्या हरित क्षेत्रांचा तपशील : क्षेत्रफळ आणि वापर
- प्रकल्पाच्या प्रगतीनुसार विविध टप्प्यांवरील (आधी-दरम्यान-नंतर) जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB).
- नव्याने तयार केलेल्या हरित क्षेत्राचे कार्यांभू आदेश आणि कार्य पूर्णत्व प्रमाणपत्र
- नव्याने तयार केलेल्या हरित क्षेत्रांच्या आर्थिक प्रगतीची माहिती.
- विहित एक्सेल फॉर्ममध्ये तयार केलेल्या हरित क्षेत्रांचा तपशील.
- गुगल मॅपवर देवराई/पंचवटी/घनवनाचे स्थान
- देवराई/पंचवटी/घनवन वृक्षारोपणाची टप्प्यांनुसार जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (आकार १ ते २ MB).
- माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान नवनिर्मित देवराई/पंचवटी/घनवन यांचा तपशील विहित एक्सेल स्वरूपात.
- देवराई/पंचवटी/घनवन वृक्षारोपणाचा कार्यादेश आणि कार्य पूर्णत्वाचे प्रमाणपत्र.
- देवराई/पंचवटी/घनवन क्षेत्रांच्या आर्थिक प्रगतीची माहिती
- माझी वसुंधरा १.०, २.०, ३.०, ४.० दरम्यान तयार केलेल्या हरित क्षेत्रासाठी पुढील १-२ वर्षांसाठी देखभाल योजना (देखभाल यंत्रणेचा उल्लेख करणे आवश्यक)
- या निर्देशकासाठी, हरित क्षेत्र म्हणजेच, किमान ७०% क्षेत्र ज्यावर झाडे, झुडपे इ. आहेत. हरित क्षेत्र विकासासाठी किमान क्षेत्राची आवश्यकता:
  - ग्राम पंचायतीसाठी = २,५०० चौ. फुटांपेक्षा कमी नसलेले क्षेत्रफळ
- सादर केलेले दस्तऐवज वैध / सुवाच्य नसल्यास आणि Google लिंक चुकीची असल्यास या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.
- स्थानिक स्वराज्य संस्थेने भरलेली माहिती माझी वसुंधरा अभियान १.०, २.०, ३.० आणि ४.० दरम्यान MIS मध्ये भरलेल्या माहितीशी जुळत नसल्यास, कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत. (केवळ अपकीपसाठी (Upkeep) लागू)

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
1.	नव्याने तयार केलेल्या हरित क्षेत्रांची संख्या <u>तयार केलेल्या हरित क्षेत्रांच्या संख्येच्या आधारे मूल्यांकन केले जाईल. तयार करण्यात आलेल्या प्रत्येक हरित क्षेत्राला 2० गुण मिळतील. .</u>	१००
2.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान तयार करण्यात आलेले देवराई/पंचवटी/घनवनचे एकूण एकत्रित क्षेत्र(Relative Marking)	१००
3.	अपकीप (Upkeep): माझी वसुंधरा अभियान १.०, २.०, ३.० आणि ४.० दरम्यान तयार केलेल्या हरित क्षेत्राची देखभाल <u>देखभाल करण्यात आलेल्या प्रत्येक हरित क्षेत्राला ०५ गुण मिळतील.</u>	१००

पंचवटी वृक्षारोपण

देवराई वृक्षारोपण

SACRED GROVE										DEVRAI PLANTATION PLAN												
P A R K I N G										Entrance		P A R K I N G										
TOILET	F	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	M
		MI	MI	SM	BM	BP	BP	SI	SI	CF	CF	CF	CF	MC	MC	GA	GA	LR	LR	TE	TE	
		21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	
		MI	MI	BM	BM	BP	BP	SI	SI	CF	CF	CF	CF	MC	MC	GA	GA	LR	LR	TE	TE	
		41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	
		TA	TA	TE	TE	TP	TP	BT	BT	U	U	U	U	MG	MG	GI	GI	AL	AL	SJ	SJ	
		61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	
		TA	TA	TE	TE	TP	TP	BT	BT	U	U	U	U	MG	MG	GI	GI	AL	AL	SJ	SJ	
		81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	
		HB	HB	AP	AP	BR	BR	AO	AO	MF	MF	MF	MF	CI	CI	PP	PP	ME	ME	AR	AR	
		101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	
		HB	HB	AP	AP	BR	BR	AO	AO	MF	MF	MF	MF	CI	CI	PP	PP	ME	ME	AR	AR	
		121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	
		LM	LM	TO	TO	AH	AH	BS	BS	AR	AR	AR	AR	DP	DP	DR	DR	ML	ML	AS	AS	
		141	142	143	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	
		LM	LM	TO	TO	AH	AH	BS	BS	AR	AR	AR	AR	DP	DP	DR	DR	ML	ML	AS	AS	
		161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	
		LR	LR	CS	CS	AS	AS	NA	NA	AC	AC	AC	AC	AM	AM	OT	OT	AF	AF	TP	TP	
		181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200	
		LR	LR	CS	CS	AS	AS	NA	NA	AC	AC	AC	AC	AM	AM	OT	OT	AF	AF	TP	TP	
		201	202	203	204	205	206	207	208	209	210	211	212	213	214	215	216	217	218	219	220	
		TB	TB	SC	SC	CC	CC	ME	ME	KC	KC	KC	KC	VN	VN	PM	PM	HQ	HQ	AL	AL	
		221	222	223	224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239	240	
		TB	TB	SC	SC	CC	CC	ME	ME	KC	KC	KC	KC	VN	VN	PM	PM	HQ	HQ	AL	AL	
		241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255	256	257	258	259	260	
		AL-1	AL-1	AF	AF	SS	SS	SL	SL	PC	PC	PC	PC	ML	ML	DF	DF	SO	SO	CA	CA	
		261	262	263	264	265	266	267	268	269	270	271	272	273	274	275	276	277	278	279	280	
		AL-1	AL-1	AF	AF	SS	SS	SL	SL	PC	PC	PC	PC	ML	ML	DF	DF	SO	SO	CA	CA	
		281	282	283	284	285	286	287	288	289	290	291	292	293	294	295	296	297	298	299	300	
		RX	RX	MP	MP	MO	MO	SG	SG	FH	FH	FH	FH	GA	GA	TC	TC	SA	SA	DI	DI	
		301	302	303	304	305	306	307	308	309	310	311	312	313	314	315	316	317	318	319	320	
		RX	RX	MP	MP	MO	MO	SG	SG	FH	CH	CH	FH	GA	GA	TC	TC	SA	SA	DI	DI	
		321	322	323	324	325	326	327	328	329	330	331	332	333	334	335	336	337	338	339	340	
		ZM	ZM	EO	AP	AP	MO	LC	LC	CW	CW	CW	CW	BA	BA	AL	AL	TC	TC	AE	AE	
		341	342	343	344	345	346	347	348	349	350	351	352	353	354	355	356	357	358	359	360	
		ZM	ZM	EO	MO	MO	LC	LC	CW	CW	CW	CW	BA	BA	AL	AL	TC	TC	AE	AE		
		361	362	363	364	365	366	367	368	369	370	371	372	373	374	375	376	377	378	379	380	
		EI	CU	FA	FA	BC	BC	ESE	ESE	ESG	PS	PS	BP	MP	MP	SU	SU	FM	FM	FR	FR	
		381	382	383	384	385	386	387	388	389	390	391	392	393	394	395	396	397	398	399	400	
		EI	EI	FA	FA	BC	BC	ESE	ESE	ESG	FG	FG	BP	MP	MP	SU	SU	FM	FM	FR	FR	

टीप : वृक्षारोपण योजनेसंबंधीत अधिक माहिती जाणून घेण्यासाठी देवराई फाउंडेशन यांची माहितीपुस्तिका खाली दिलेल्या लिंकवर पहा.

https://majhivasundhara.in/assets/docs/Devrai_Foundation.pdf

लोकांच्या जैवविविधता नोंदणी (PBR) मध्ये स्थानिक जैविक संसाधनांची उपलब्धता आणि ज्ञान, त्यांचा औषधी वापर किंवा त्याच्याशी संबंधित इतर कोणत्याही पारंपारिक ज्ञानाची सर्वसमावेशक माहिती असते. शाश्वत पद्धतीने संसाधनांच्या भविष्यातील व्यवस्थापनासाठी हे रजिस्टर आधाररेखा तयार करते. हे निर्देशक तपासते की स्थानिक संस्थांनी एखाद्या विशिष्ट क्षेत्राच्या लँडस्केप आणि लोकसंख्येसह जैविक संसाधनांचे संरक्षण आणि दस्तऐवजीकरण यांना प्रोत्साहन देण्यास महत्त्व दिले आहे की नाही.

आवश्यक तपशील :

- जैवविविधता व्यवस्थापन समितीचे (BMC) गठित झाल्याचे आदेश/पत्र आणि सदस्य यादीची प्रत.
- BMC ने दरवर्षी आयोजित केलेल्या किमान चार बैठकांच्या सूचना. माझी वसुंधरा अभियान ५.० च्या कालावधीत दर तीन (३) महिन्यांनी एकदा बैठक आयोजित केली पाहिजे- इतीवृत्तांच्या प्रतीसह सादर करणे.
- BMC ने ज्या बैठकीत लोकजैवविविधता नोंदवहीला (PBR) मान्यता दिली होती, त्या बैठकीची विषयपत्रिका (अजेंडा) आणि इतीवृत्तांची प्रत
- PBR BMCने तयार केले आहे आणि मंजूर केले आहे असे सांगणारे BMCकडून प्रमाणपत्र
- PBR सादर केल्याची प्रत (PBR तयार आणि प्रकाशित केल्यानंतर तो महाराष्ट्र राज्य जैवविविधता मंडळाला **Maharashtra state Biodiversity Board (MSBB)** ला प्रस्तुत करावा.)
- राष्ट्रीय जैवविविधता प्राधिकरणाने जारी केलेल्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार BMC कृती आराखड्याची प्रत.
- जैवविविधता कायदा, 2002- वरील क्षमता वृद्धी कार्यक्रमांचा तपशील पीडीएफ स्वरूपात
- जैवविविधता वारसा स्थळांची यादी व व्यवस्थापन अहवाल

कृती आराखड्यात जैव संसाधनांच्या संवर्धनासाठी नमूद केलेल्या मुद्यांचा समावेश असू शकतो. BMC च्या कर्मचाऱ्यांसाठी आवश्यक असलेले प्रशिक्षण आणि भौगोलिक निर्देशकांच्या (G.I.) नोंदणीसाठी विचारात घेण्यासाठी संभाव्य बाबींची यादी समाविष्ट असू शकते.

<http://nbaindia.org/uploaded/pdf/Guidelines%20for%20BMC.pdf>

- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/ सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण	
१.	जैवविविधता व्यवस्थापन समिती (BMC) गठित करणे.	२०	
२.	BMC ने घेतलेल्या बैठकांची संख्या (प्रत्येक बैठकीला ५ गुण)	२०	
३.	लोकजैवविविधता नोंदवही (PBR) : माझी वसुंधरा अभियान ५.० च्या आधी आणि दरम्यान BMC द्वारे तयार आणि मंजूर झाली असल्यास.	२०	
४.	महाराष्ट्र राज्य जैवविविधता मंडळाला (MSBB) लोकजैवविविधता नोंदवही (PBR) सादर केल्यास.	२०	
५.	जैवविविधता व्यवस्थापन समिती (BMC) कृती आराखडा	२०	
६.	जैवविविधता कायदा, २००२ वरील क्षमता वृद्धी कार्यक्रमांची एकूण संख्या (प्रत्येक कार्यक्रमासाठी १० गुण)	२०	
७.	जारी केलेल्या जैवविविधता वारसा स्थळांची यादी	३०	
	होय		३०
	नाही		०

कंपोस्टिंग (सेंद्रिय खत तयार करणे) पर्यावरणासाठी उपयुक्त आहे. कंपोस्टिंगमुळे ओल्या कचऱ्याचे प्रमाण कमी होते. स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी कंपोस्टिंग प्रक्रियेद्वारे ओल्या कचऱ्यावर प्रक्रिया करण्याला महत्त्व दिले आहे का याचे मूल्यमापन हा निर्देशक करतो.

आवश्यक तपशील

- ओला कचरा प्रक्रिया - लॉगबुक : माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान प्रक्रिया केलेल्या ओल्या कचऱ्याचे प्रमाण आणि स्थानिक स्वराज्य संस्थेत तयार झालेल्या सेंद्रिय खताचे प्रमाण.
- माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान अधिकृत प्रयोगशाळांमधून FCO (Fertilizer Control Order) नियमाचे पालन करणाऱ्या कंपोस्ट गुणवत्ता अहवालाची प्रत
- कंपोस्ट उत्पादित (प्रमाण) आणि वापर (विकलेले/स्वतः वापरलेले) तपशील दर्शविणारे लॉगबुक
- कंपोस्ट प्लांटचे स्थान: गुगल मॅपवर.
- कंपोस्ट प्लांटची जिओ-टॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB)
- माती परीक्षणासह शेतजमिनीचा तपशील- विहित केलेल्या एकसेलमध्ये .
- मृदा आरोग्य कार्ड योजनेअंतर्गत मृदा आरोग्य पत्रिकांची प्रत.

<http://www.soilhealth.dac.gov.in/HealthCard/HealthCard/HealthCardPublic>

- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/ सुवाच्य नसल्यास आणि गुगल लिंक चुकीची असल्यास, या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	FCO मानदंडाचे पालन करणारा कंपोस्ट गुणवत्ता अहवाल.	२०
२.	कंपोस्टचा वापर - विकलेल्या/स्वतः वापरलेल्या कंपोस्टची %	८०
	८०% पेक्षा अधिक	८०
	७०-८०%	६०
	६०-७०%	४०
	५०-६०%	२०
	५०% पेक्षा कमी	०
३.	जमिनीच्या आरोग्यासाठी चाचणी केलेल्या शेतजमिनीची टक्केवारी (Relative marking)	३०
४.	मृदा आरोग्य कार्ड असलेल्या शेतकऱ्यांची टक्केवारी (Relative Marking)	२०

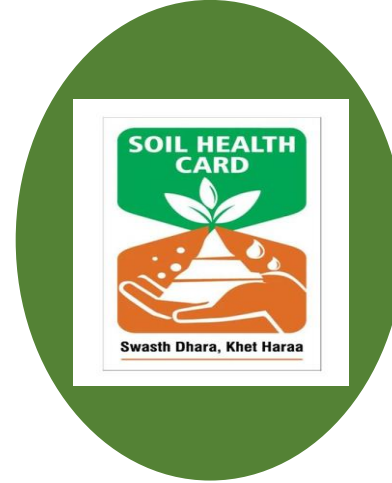
मृदा आरोग्य कार्ड म्हणजे काय?

मृदा आरोग्य कार्ड हा शेतकऱ्याला त्याच्या जमिनीसाठी दिलेला अहवाल आहे. त्यात १२ घटकांसंदर्भात मातीची स्थिती दिली जाते उदा. नायट्रोजन (N), फॉस्फरस (P), पोटॅशियम (K) ही बृहत-पोषकद्रव्ये; दुय्यम पोषकद्रव्य; झिंक (Zn), लोह (Fe), तांबे (Cu), मँगनीज (Mn), बोरॉन (B) ही सूक्ष्म पोषकद्रव्ये व सामू (pH), विद्युत वाहकता (EC), सेंद्रिय कार्बन (OC) या भौतिक घटकांचे परीक्षण केले जाते.

मृदा आरोग्य कार्ड ही शेतकऱ्याला अधिक उत्पन्न मिळवण्यासाठी मातीच्या पोषक द्रव्यानुसार योग्य पीक निवडण्यास मदत करते.

सरकार मातीचे स्वास्थ्य सुधारण्यास विविध उपाय करण्यासाठी तज्ज्ञांचे सहयोग प्रदान करते.

मृदा आरोग्य कार्ड मातीच्या आरोग्याची नोंद ठेवते जे भविष्यात पीक नियोजनासाठी मदत करते.

मातीचे आरोग्य दर ३ वर्षांनी तपासले जाते व काही बदल आढळल्यास शेतकऱ्याला कळवले जाते.

मृदा आरोग्य कार्ड पोषक तत्वांची कमतरता तपासते ज्यामुळे आवश्यक खतांचा वापर व कचरा कमी करण्यास मदत होते.

या योजनेचे उद्दिष्ट दीर्घकालीन कृषी शाश्वततेसाठी मातीचे आरोग्य सुधारणे आहे.

संदर्भ : <https://www.india.gov.in/spotlight/soil-health-card#tab=tab-6>

१.१.७

सामाजिक वनिकरणाद्वारे कार्बन सिक्वेस्ट्रेशन

गुण

१५००

बांबू / वाळा गवत / शेवगा हे पर्यावरणपूरक वनस्पती आहेत ज्यांचे अनेक पर्यावरणीय , आर्थिक आणि सामाजिक फायदे आहेत. बांबू / वाळा गवत / शेवगा यांचे वृक्षारोपण अनेक समुदायांसाठी उत्पन्नाचा एक महत्वाचा स्रोतच नाही तर शाश्वत जगासाठी योगदानही देतात. हे निर्देशक बांबू / वाळा गवत / शेवगा लागवड मोहीम स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी हाती घेतली कि नाही व किती झाडे जगवली आणि त्यांची काळजी घेतली का हे तपासते.

आवश्यक तपशील :

- जनजागृती उपक्रमांची संख्या (तिमाही),नागरिकांचा सहभाग तपशील विहित एक्सेल फॉर्मॅटमध्ये
- उपक्रमांची जिओटॅग केलेली छायाचित्र(Size १ ते 2 MB).
- लावलेल्या आणि जागवलेल्या बांबू / वाळा गवत / शेवगा यांची एकूण संख्या आणि क्षेत्र
- स्थानाचे तपशील : संपूर्ण पत्ता, प्रकल्पाचे गुगल मॅपवरील स्थान इत्यादी माहिती विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये .
- वृक्षारोपण उपक्रमांचे कार्यारंभ आदेश आणि कार्य पूर्णत्वाचे प्रमाणपत्र.
- वृक्षारोपण उपक्रमाची आर्थिक माहिती: अंतिम पावत्यांसह सर्व देयके. जर, वृक्षारोपण व्यावसायिक सामाजिक जबाबदारी (CSR) च्या माध्यमातून झाले असेल तर त्याची पोचपावती सादर करावी.
- पुढील १-२ वर्षांसाठी आवश्यक असलेल्या देखभालीसाठीची योजना.
- टप्प्यानुसार (आधी-दरम्यान-नंतर) जिओटॅग केलेली छायाचित्रे. (अधिक तपशील वर दिलेल्या मार्गदर्शक तत्वांमध्ये जोडलेला आहे.)
  - वृक्षारोपण कार्यक्रमापूर्वी (Size १ ते २ MB)
  - वृक्षारोपण कार्यक्रमादरम्यान (Size १ ते २ MB)
  - माझी वसुंधरा अभियान ५.० च्या शेवटच्या दोन महिन्यांत.(Size १ ते २ MB)-
  - **वरील सर्व छायाचित्रे त्याच ठिकाणाहून (अँगलमध्ये) क्लिक केले असावेत.**
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध / सुवाच्य नसल्यास आणि गूगल मॅप लिंक चुकीची असल्यास या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत .

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	बांबू/वेटिव्हर (खस)/मोरिंगा (शेवगा) लागवडीबाबत जनजागृती करण्यासाठी आयोजित केलेल्या कार्यक्रमांची संख्या:(Relative Marking)	३००
	माझी वसुंधरा अभियान ५.०ची पहिली तिमाही (जुलै ते सप्टेंबर)	१००
	माझी वसुंधरा अभियान ५.०ची दुसरी तिमाही (ऑक्टो – डिसेंबर)	१००
	माझी वसुंधरा अभियान ५.०ची तिसरी तिमाही (जाने ते मार्च)	१००
२.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान लागवड केलेल्या आणि जगवलेल्या झाडांची एकूण संख्या :(Relative Marking)	१०००
	बांबू	५००
	वेटीवर (खस)	२५०
	मोरिंगा (शेवगा)	२५०
३.	बांबू स्पर्थेअंतर्गत लक्ष्य पूर्ण केले (Relative Marking)	२००

बांबू /शेवगा /खसची लागवड

लागवडीसाठी योग्य बांबूच्या प्रजाती

1. बांबूसा टूलडा
2. डेंड्रोकेलामास ब्रॅडीसी
3. बांबूसा बल्कोवा
4. डेंड्रोकेलामास स्टोकसी
5. डेंड्रोकेलामास स्त्रीकटस
6. बांबूसा अस्पेरे

टिशू कल्चर केलेल्या रोपांची उपलब्धता

1. ईशवेद बायोटेक लॅब्स प्रा. लि.
2. अलमॅक बायोटेक लॅब्स प्रा. लि. , लातूर
3. ग्रोमोर बायोटेक प्रा. लि., तमिळनाडू

टीप: स्थानिक स्वराज्य संस्था राष्ट्रीय बांबू मिशनने सुचवलेल्या प्रजाती लावू शकतात:

<https://nbm.da.gov.in/Bamboo-Species>

लागवडीसाठी योग्य जागा

निकृष्ट जमिनीवर लागवड करणे

रस्त्यालगत लागवड

आंतरपीक लागवड

नदीकाठी लागवड

१.१.८

बीज संकलन केंद्र

गुण
१५०

बीज संकलन केंद्र हे निरनिराळ्या वृक्ष प्रजातींच्या बिया संरक्षित करून योग्य परिस्थितीत ठेवण्याचे ठिकाण आहे. स्थानिक वृक्ष प्रजातींचे बीज संकलन केंद्र हे विशेषतः स्थानिक भागातील किंवा परिसंस्थेतील झाडांच्या बिया आणि स्थानिक समुदायांसाठी सांस्कृतिक, पर्यावरणीय किंवा आर्थिक महत्त्व असलेल्या झाडांच्या बियांचे जतन करण्यावर लक्ष केंद्रित करते. देशी किंवा स्थानिक वृक्ष प्रजातींचे बियाणे गोळा करणे, साठवणे आणि वितरीत करणे यासाठी हे केंद्र काम करू शकतात. हे निर्देशक बियाणे सार्वभौमत्व, वृक्ष विविधता यास प्रेरित करतो .

आवश्यक तपशील:

- घेतलेल्या जनजागृती उपक्रमांची संख्या- विहित केलेल्या एक्सेल स्वरूपात .
- नागरिकांचा सहभाग विहित केलेल्या एक्सेल स्वरूपात.
- बीज संकलन केंद्राच्या स्थानाची गुगल मॅप लिंक
- संकलित केलेल्या स्थानिक झाडांचे लॉगबुक
- बीज संकलन केंद्रात पॅकेजिंग व लेबलिंग करून जतन केलेल्या बियाणांचे जिओटॅग केलेली छायाचित्र (आकार १ ते २ MB)
- बीज संकलन केंद्रामधील साठवलेल्या इतर बियाण्याच्या वापराचा कार्यारंभ आदेश - स्थानिक रोपवाटिकेला पुरवठा/ माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान पेरलेले बियाणे (खंदक/ सीसीटी(CCT)/डीप सीसीटी(deep CCT)/ शेताच्या बांधांच्या सीमेवर)
- वापरात आलेल्या बियाणांचे जिओटॅग केलेली छायाचित्रे. (आकार १ ते २ MB)
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध / सुवाच्य नसल्यास आणि गुगल मॅप लिंक चुकीची असल्यास या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत .

मूल्यमापन कार्यपद्धती			गुण
१.	बीज संकलन व बीज गोळे (सीड बॉल) बनवण्याकरिता जनजागृती		२५
२.	बीज संकलन केंद्राची उपलब्धता ?		२५
	होय	२५	
	नाही	०	
३.	एकूण संकलित आणि साठवलेल्या स्थानिक झाडांच्या बियांचे प्रमाण (किलोमध्ये) (Relative Marking)		५०
४.	बीज गोळे (सीड बॉल) बनवण्यासाठी बियाणांचा वापर		२५
	होय	२५	
	नाही	०	
५.	वृक्षारोपणासाठी बियाणांचा वापर		२५
	होय	२५	
	नाही	०	

बीज व्यवस्थापन व बीज गोळे बनवण्याची प्रक्रिया

बीज गोळे बनवण्याची प्रक्रिया

बीज संकलन

जमिनीवरून गोळा करणे- साग, शिवन, बाभळ इ.

झाडांवरून गोळा करणे- अंजन, बिबळ, इ.

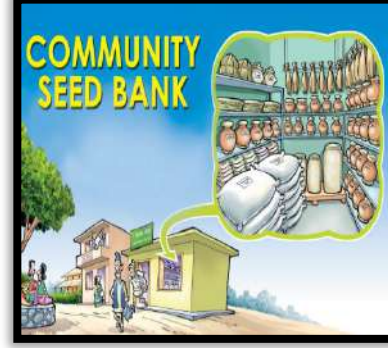
शिडी वापरून गोळा करणे- चंपा, रिठा, इ.

बीज वेचणे

स्फुटनशील शुष्क फळे व अस्फुटनशील शुष्क फळे- बिया मळणे / घासणे/ आपटणे उदा. बाभळ, कांचन, बहावा इ.

गरयुक्त फळे फळ पिळून त्यातील बी काढा उदा. कडुलिंब, पिंपळ व पुत्रंजीव.

बीज संकलन केंद्र

- बिया योग्यरीत्या सुकवा व त्यांच्यावर योग्य प्रक्रिया करा.
- हे बियाणे स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या बीज संकलन केंद्रात ठेवा.

मिश्रण - माती व कंपोस्ट एकत्र करा.

पाणी मिश्रण - माती चिकट होईपर्यंत हळू हळू पाणी मिसळा.

मातीचे गोळे बनवा - थोडी माती घेऊन त्यात छोटा खड्डा करा. त्यात बियाणे टाका आणि त्याचा गोळा बनवा.

सीड बॉल्स सुकवणे - बीज गोळे २४ ते ४८ तासांच्या कालावधीसाठी सुकवा..

वापरा- ठरवलेल्या ठिकाणी बीज गोळे लावा किंवा पसरवा.

टीप: अधिक माहितीसाठी ICFRE चे बीज व्यवस्थापन अहवाल वाचा

<https://hindi.icfre.gov.in/UserFiles/File/Books/Forest%20Seed%20Management.pdf>

बीज संकलन केंद्राची निर्मिती

स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील लोकांनी आणि विद्यार्थ्यांनी गोळा केलेल्या बिया

स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील बीज संकलन केंद्र

इतर संस्था आणि CSR मार्फत मदत

राष्ट्रीय जनुक निधीद्वारे मदत

बीज साठवणूक :

- मातीची भांडी, पुन्हा वापरलेले डब्बे, पुनर्वापर केलेले कागदी लिफाफे किंवा बिया टिकवण्यासाठी पिशव्या यांसारख्या हवाबंद डब्ब्यांना प्राधान्य द्या.

डब्ब्यावर खालील लेबल असावेत :

- बियाणे संग्रहाकाचे नाव
- बियाणे गोळा करण्याची तारीख
- प्रजातीचे सामान्य नाव
- प्रजातीचे वैज्ञानिक नाव
- बीज प्रकार
- पारंपारिक उपयोग

स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील बीज संकलन केंद्र :

स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी त्यांच्या आवारात एक लहान कपाट तयार करावे जे बियाणे संकलन केंद्र म्हणून काम करेल. जेथे नागरिक स्थानिक बिया साठवू शकतील. CSR/अन्य कोणतीही संस्था/व्यक्ती केंद्र निर्माण करण्यासाठी आर्थिक सहाय्य करू शकतात.

साठवलेल्या बियाण्याचा वापर

माझी वसुंधरा अभियानात बीज पेरणी करणे

रोपवाटीकेला पूरवठा

बीज गोळ्यांची निर्मिती

चर/सीसीटी/डीप सीसीटी/शेत बंधाऱ्यांवर पेरणी करणे

१.१.१

शाश्वत शेती

गुण
२००

शाश्वत शेती तंत्र केवळ पाण्याची बचतच नाही तर खतांचा वापर, मजुरीचा खर्च आणि इतर बाबींवरील खर्च कमी करण्यास मदत करते, तसेच मातीचे आरोग्य टिकवून ठेवते. शाश्वत शेती प्रणाली पारंपरिक प्रवाही सिंचन पद्धतीपेक्षा पाण्याची बचत करते, तसेच पीक उत्पादकता आणि उत्पन्न वाढवते. हा निर्देशक स्थानिक स्वराज्य संस्थांना अधिक शेतजमीन सेंद्रिय शेतीखाली आणण्यासाठी प्रोत्साहित करतो.

आवश्यक तपशील:

- स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील एकूण शेतजमीन (हेक्टर) मध्ये.
- सेंद्रिय शेती प्रकल्पांतर्गत समाविष्ट असलेली एकूण शेतजमीन (हेक्टर) मध्ये. नोंदणी प्रमाणपत्र, व्यवहार प्रमाणपत्र आणि PGSI किंवा राष्ट्रीय सेंद्रिय उत्पादन कार्यक्रम (NPOP) द्वारे प्रदान केलेले उत्पादन प्रमाणपत्र. प्रमाणन संस्थेद्वारे प्रदान केलेले परिवर्तन कालावधी प्रमाणपत्र.
- परंपरागत कृषी विकास योजनेचा (PKVY) लाभ घेतलेल्या लाभार्थ्यांचे तपशील- विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये .
- भौतिक आणि आर्थिक प्रगती अहवाल .
- जनजागृती उपक्रमांची संख्या तपशील - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- नागरिकांच्या सहभागाचा तपशील - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- जनजागृती उपक्रमांची जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (आकार १ ते २ MB).
- मिलेट्स(millets) शेतीखाली समाविष्ट असलेली एकूण शेतजमीन(हेक्टरमध्ये).
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० पूर्वी सेंद्रिय शेती अंतर्गत समाविष्ट असलेल्या शेतजमिनीची टक्केवारी (परिवर्तन कालावधीतील जमिनीसह)(Relative Marking)	५०
२.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान सेंद्रिय शेती अंतर्गत आणलेल्या शेतजमिनीची टक्केवारी (परिवर्तन कालावधीतील जमिनीसह) (Relative Marking)	५०
३.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान मिलेट्स(millets) वापरास प्रोत्साहन देण्यासाठी आयोजित केलेल्या जनजागृती कार्यक्रमांची संख्या(Relative Marking)	७५
४.	मिलेट्स(millets) शेतीखाली समाविष्ट असलेल्या शेतजमिनीची टक्केवारी(Relative Marking)	२५

शाश्वत शेती

- कीटक नियंत्रण आणि जैविक खतांचा वापर करणाऱ्या शाश्वत कृषी प्रणालीला प्राणी आणि वनस्पतींच्या टाकाऊ पदार्थांपासून आणि नायट्रोजन-फिक्सिंग कव्हर पिकांपासून मिळणाऱ्या जैविक खतांचा वापर केला जातो, त्याला सेंद्रिय शेती म्हणतात.
- सेंद्रिय उत्पादनासाठी राष्ट्रीय कार्यक्रम (NPOP) निकष, प्रक्रिया, प्रमाणन आणि मानके प्रदान करतो.
- सेंद्रिय शेतीमधील परिवर्तन कालावधी हा सेंद्रिय व्यवस्थापन आणि पिकांचे प्रमाणीकरण सुरू होण्याच्या दरम्यानचा काळ असतो.
- रासायनिक खते, कीटकनाशके आणि जमिनीच्या चुकीच्या वापरावर अवलंबून परिवर्तन कालावधी १ ते ३ वर्षांपर्यंत बदलतो.
- वार्षिक आणि द्विवार्षिक पिकांसाठी परिवर्तन कालावधी किमान २ वर्षे आहे आणि बारमाही वनस्पतींसाठी तो ३ वर्षांचा आहे.

शाश्वत शेतीचे घटक

आंतरपिक

सेंद्रिय आच्छादन

एकीकृत कीटक व्यवस्थापन

पिकांची फेरपालट

कम्पोस्टिंग

जल व्यवस्थापन

तृण धान्याच्या (Millet) उत्पादनाला प्रोत्साहन

तृण धान्य हे लहान बिया असलेले धान्य आहेत जे पौष्टिक, समृद्ध, ग्लूटेन-मुक्त असून ही पर्यावरणास अनुकूल पिके आहेत, त्यांच्या लागवडीसाठी कमीत कमी पाणी आणि कीटकनाशकांचा वापर होतो .

तृण धान्याचे प्रकार खालीलप्रमाणे आहेत-

- ज्वारी
- बाजरी
- नाचणी
- बार्नयार्ड बाजरी (झांगोरा)
- छोटी बाजरी (सामा)
- प्रोसो किंवा कॉमन बाजरी (बॅरी)
- फॉक्सटेल/ इटालियन बाजरी (कांगनी)
- कोडो बाजरी (कोद्रा)

उत्तम निचरा असलेली जलोळ, चिकणमाती आणि वालुकामय जमीन तृणधान्य शेतीसाठी सर्वोत्तम आहे.

१.२

घनकचरा व्यवस्थापन

अ.क्र.	कृतीबिंदू	गुण
१.२.१	घनकचरा व्यवस्थापन: निर्मितीच्या ठिकाणी विलगीकरण आणि संकलन	२००
१.२.२	ओल्या कचऱ्यावर प्रक्रिया	२००
१.२.३	सुक्या कचऱ्यावर प्रक्रिया /विल्हेवाट	२००
१.२.४	जुन्या साठलेल्या कचऱ्यावर (Legacy Waste) शास्त्रोक्त प्रक्रिया	१००
१.२.५	प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापन (सिंगल यूज प्लास्टिकवर (SUP) बंदी)	३००
१.२.६	जैव-वैद्यकीय (बायो-मेडिकल) कचरा व्यवस्थापन	१००
१.२.७	ई-कचरा व्यवस्थापन	१५०
१.२.८	हागणदारीमुक्तीचा (ODF) दर्जा	१००
एकूण		१,३५०

१.२.१

घनकचरा व्यवस्थापन: निर्मितीच्या ठिकाणी विलगीकरण आणि संकलन

गुण
२००

सार्वजनिक आरोग्यासाठी आणि पर्यावरणासाठी घनकचरा व्यवस्थापन अत्यंत महत्त्वाचे आहे. घनकचऱ्यावर योग्यरित्या प्रक्रिया न केल्यास, ते जमिनीमध्ये जाते आणि यामुळे माती व भूजल प्रदूषित होते. घनकचरा व्यवस्थापन नियम-२०१६ नुसार, स्थानिक स्वराज्य संस्थांना सर्व घरांमधून विलगीकरण केलेला घनकचरा संकलित करण्याची व्यवस्था करावयाची आहे. हा निर्देशक स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी कचऱ्याच्या संकलनाला महत्त्व दिले आहे की नाही आणि त्याचे निर्मितीच्या ठिकाणी विलगीकरण केले जाते की नाही, हे तपासतो.

आवश्यक तपशील:

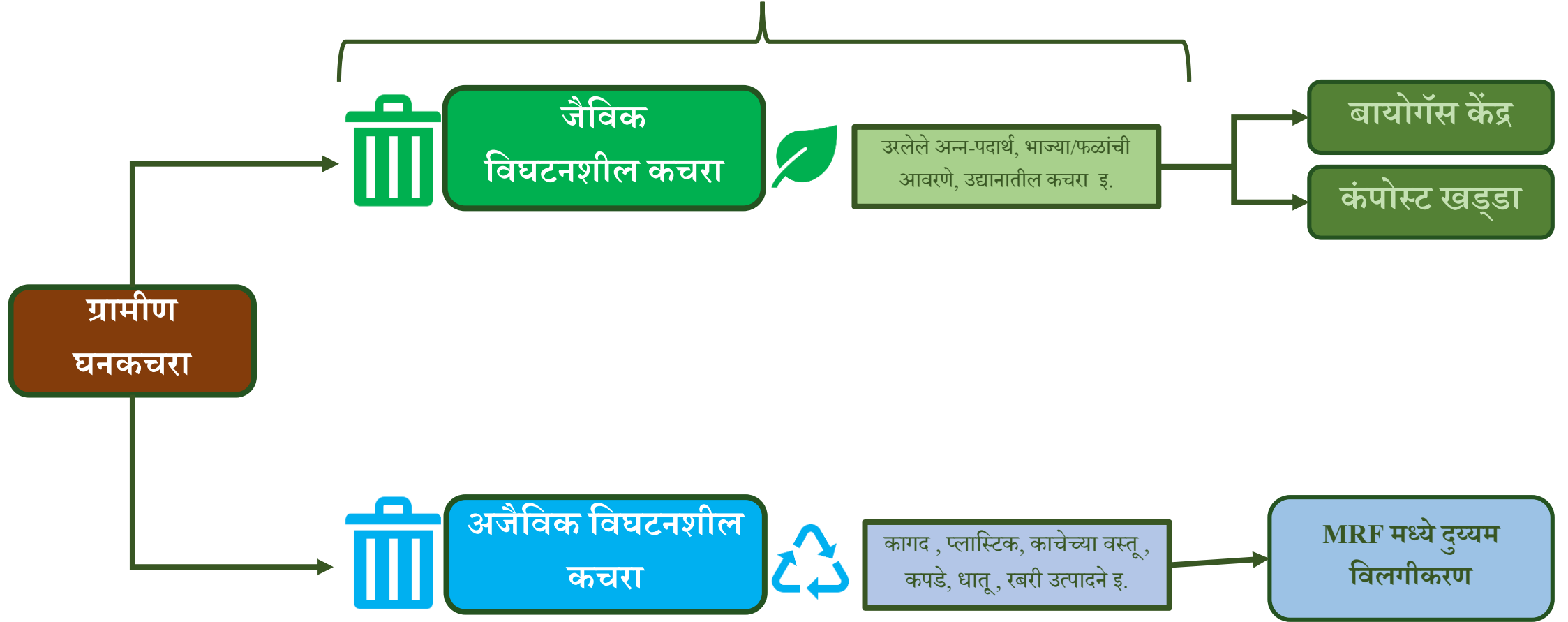
- स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या क्षेत्रामध्ये निर्माण होणाऱ्या घनकचऱ्याचे प्रमाण - मासिक अहवाल.
- निर्मितीच्या ठिकाणी विलगीकरण केलेला आणि घरोघरी जाऊन संकलित केलेल्या घनकचऱ्याचे प्रमाण - स्व-मूल्यांकन अहवाल.
- माझी वसुंधरा अभियान ५.० साठी लॉगबुक सबमिशन.
- स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) MIS मधून घेतलेली माहिती.
- जिओ-टॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB) - घरोघरी जाऊन घनकचऱ्याचे संकलन.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती			गुण
१.	निर्मितीच्या ठिकाणी संकलन आणि विलगीकरण केलेल्या घनकचऱ्याची टक्केवारी		२००
१(अ)	निर्मितीच्या ठिकाणी विलगीकरण	१००	
	७५%-१००%	१००	
	५०%-७५%	७५	
	२५%-५०%	५०	
	२५% पेक्षा कमी	०	
१(ब)	संकलन	१००	
	७५%-१००%	१००	
	५०%-७५%	७५	
	२५%-५०%	५०	
	२५% पेक्षा कमी	०	

घनकचरा व्यवस्थापन

प्राथमिक विलगीकरण

१.२.२

ओल्या कचऱ्यावर प्रक्रिया

गुण

२००

ओला कचरा हा स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या क्षेत्रात निर्माण होणाऱ्या घरगुती कचऱ्यातील प्रमुख घटक आहे. यामध्ये भाजीपाला/स्वयंपाक घरातील ओला कचरा, बागेतील कचरा आणि इतर सहज विघटीत होणारा कचरा यांचा समावेश आहे. या कचऱ्याचा वापर साधारणपणे खत निर्मितीसाठी किंवा बायोगॅस संयंत्रामध्ये प्रक्रिया करण्यासाठी केला जातो. हा निर्देशक स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी ओल्या कचऱ्यावर खतनिर्मिती प्रक्रियेद्वारे किंवा बायोगॅस संयंत्रामध्ये प्रक्रिया करून रसायनमुक्त खते आणि गॅस तयार करण्याला महत्त्व दिले आहे की नाही हे तपासतो.

आवश्यक तपशील:

- कंपोस्ट पिट/बायोगॅस केंद्राचे ठिकाण : गुगल मॅप लिंक
- कंपोस्ट पिट/बायोगॅस केंद्राचे जिओ-टॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB).
- निर्माण झालेल्या ओल्या कचऱ्याचे प्रमाण - मासिक अहवाल.
- ओल्या कचऱ्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी कंपोस्ट पिट /बायोगॅस केंद्राचा वापर - मासिक अहवाल.
- खत निर्मितीचा तपशील:
  - खत नियंत्रण आदेश (FCO) नियमानुसार अधिकृत प्रयोगशाळेचा खत गुणवत्ता अहवाल.
  - खताचा वापर/ विक्री
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध / सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती			गुण
१.	कार्यरत कंपोस्ट पिट/ बायोगॅस केंद्र		१००
	होय	१००	
	नाही	०	
२.	प्रक्रिया केलेल्या ओल्या कचऱ्याची टक्केवारी (%)		१००
	९०% पेक्षा अधिक		
	७५%-९० %		
	५०%-७५%		
	५०% पेक्षा कमी		

ओला कचरा कंपोस्ट करण्याच्या पद्धती

पारंपारिक कंपोस्टिंग

- सर्व सेंद्रिय कचरा गोळा करा आणि डब्यात टाका किंवा जमिनीवर त्याचा ढीग करा.
- नियमित अंतराने कचरा मिसळा (७ दिवस).
- या पद्धती मध्ये कमी मनुष्यबळ आणि क्षेत्र आवश्यक आहे.

वर्मी कंपोस्टिंग

- कंपोस्ट बनवण्यासाठी गांडूळांचा वापर केला जातो.
- गांडुळे सेंद्रिय पदार्थांचे सेवन करून कंपोस्टची गुणवत्ता वाढविण्यास मदत करतात.

विन्ड्रो कंपोस्टिंग

- सेंद्रिय कचरा लांब, अरुंद ढिगाऱ्यात/विन्ड्रोमध्ये ठेवला जातो.
- खताचे मिश्रण आणि वातन करण्यासाठी बॅकहो लोडरचा वापर केला जातो.
- ही पद्धत मोठ्या प्रमाणातील ओल्या कचऱ्यासाठी योग्य आहे.

अवायुजीवी कंपोस्टिंग

- सेंद्रिय कचरा सीलबंद कंटेनरमध्ये किंवा डायजेस्टरमध्ये ठेवला जातो.
- या प्रक्रियेत उप-उत्पादन म्हणून बायोगॅस तयार केला जातो.

सामुदायिक कंपोस्टिंग

- सेंद्रिय कचरा मोठ्या कंटेनरमध्ये गोळा केला जातो आणि गृहनिर्माण सोसायटी/समुदायातील रहिवासी एकत्रितपणे सेंद्रिय कचऱ्याचे व्यवस्थापन करतात.
- कंपोस्टिंगसाठी पुरेशी जागा असलेल्या मोठ्या गृहनिर्माण सोसायटीसाठी ही पद्धत योग्य आहे.

१.२.३

सुक्या कचऱ्यावर प्रक्रिया / विल्हेवाट

गुण
२५०

सुक्या कचऱ्याचा पुनर्वापर आणि विल्हेवाट लावणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. सुक्या घनकचऱ्यामध्ये प्लास्टिक, काच, कागद, धातू, रबर, अन्न-पॅकेजिंग मटेरियल यांसारख्या पुनर्प्राप्त करण्यायोग्य संसाधनांचा समावेश होतो. कचऱ्याचे मूल्य खूप मोठे आहे आणि सर्वांनी त्याच्या पुनर्वापराचा मार्ग अवलंबला पाहिजे. यामुळे कचरा साठवण्याच्या जागेवर आणि नैसर्गिक संसाधनांवर येत असलेला भार कमी होऊन ते उत्पन्नाचे साधन बनू शकते. स्थानिक स्वराज्य संस्था सुक्या कचऱ्याचा पुनर्वापर/प्रक्रिया /विल्हेवाट किती कार्यक्षमतेने करतात याचे मूल्यमापन या निर्देशकाद्वारे केले जाते.

आवश्यक तपशील:

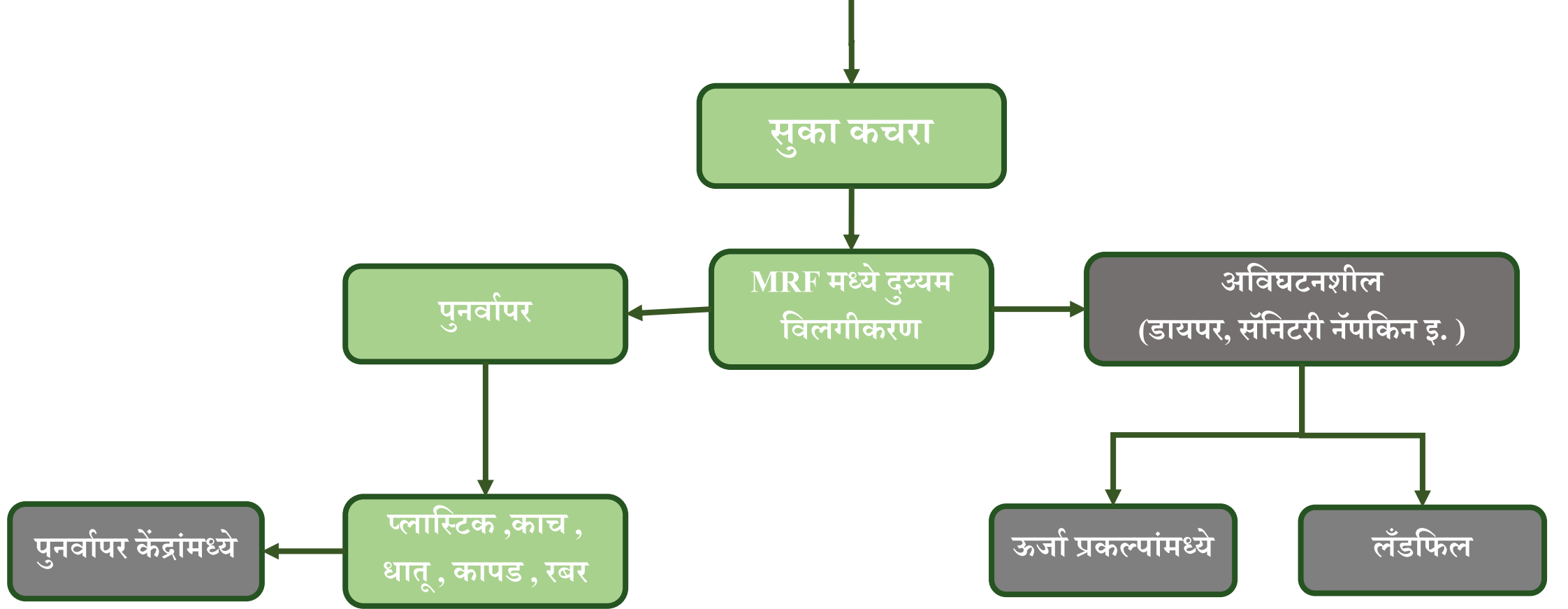
- निर्माण झालेल्या, विलगीकरण केलेल्या आणि प्रक्रिया केलेल्या सुक्या कचऱ्याचे प्रमाण - मासिक अहवाल.
- कार्यात्मक विलगीकरण शेडचे ठिकाण - गुगल मॅप लिंक
- कार्यात्मक विलगीकरण शेडचे जिओ-टॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB)
- स्थानिक स्वराज्य संस्थेद्वारे सुक्या कचऱ्यावर प्रक्रिया/विल्हेवाट लावण्याची यंत्रणा.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध / सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती			गुण
१.	कार्यात्मक विलगीकरण शेड		१००
	होय	१००	
	नाही	०	
२.	सुक्या कचऱ्याचे दुय्यम वर्गीकरण		५०
	९०% पेक्षा अधिक	५०	
	९०% पेक्षा कमी	०	
३.	सुक्या कचऱ्यावर प्रक्रिया/ विल्हेवाट		५०
	अधिकृत यंत्रणेद्वारे विल्हेवाट लावलेल्या सुक्या कचऱ्याची टक्केवारी		
	८०%पेक्षा अधिक	५०	
	५०% ते ८०%	३०	
	२५% ते ५०%	१५	
	२५% पेक्षा कमी	०	

सुक्या कचऱ्याचे व्यवस्थापन

सुका कचरा (अजैविक-विघटनशील)

१.२.४

जुन्या साठलेल्या कचऱ्यावर (Legacy Waste) शास्त्रोक्त प्रक्रिया

गुण
१००

वर्षानुवर्षे साठलेला कचरा मोठी जागा व्यापतो आणि रोग पसरवणाऱ्या माश्या आणि लीचेटच्या निर्मितीसाठी एक प्रजनन भूमी बनतो. यामुळे भूगर्भातील पाणी दूषित होऊ शकते. केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळाच्या (CPCB) मार्गदर्शक तत्वांनुसार, वर्षानुवर्षे प्रक्रिया न करता साठविलेला जुना कचरा उत्खनन, प्रक्रिया आणि विलगीकरण करून त्याचा पुनर्वापर करण्याची शास्त्रोक्त प्रक्रिया करणे म्हणजे “बायोमाइनिंग” होय. स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी जुन्या साठलेल्या कचऱ्यावर शास्त्रोक्त पद्धतीने प्रक्रिया करण्याला महत्त्व दिले आहे की नाही याचे मूल्यमापन हा निर्देशक करतो.

आवश्यक तपशील:

- वर्षानुवर्षे साठवून ठेवलेल्या घनकचरा ठिकाणाचा तपशील (स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील)
- साठवून ठेवलेल्या कचऱ्याच्या व्यवस्थापन सुविधेचे गुगल मॅपवरील स्थान.
- अधिकृत प्रमाणपत्रासह वर्षानुवर्षे साठवून ठेवलेल्या घनकचऱ्यावर केलेल्या उपाययोजनांची स्थिती - काम पूर्ण झाल्याचे प्रमाणपत्र / निविदा सादर प्रमाणपत्र / कोणताही जुना साठलेला कचरा नसल्याच्या प्रमाणपत्राची प्रत.
- विविध टप्प्यावर (आधी-दरम्यान-नंतर) जिओ टॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB)
- जर जमीन पुन्हा वापरली जात असेल तर, काम पूर्ण होण्याआधीची व नंतरची छायाचित्रे. (Size १ ते २ MB)
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध / सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	वर्षानुवर्षे साठलेल्या जुन्या कचऱ्यावर शास्त्रोक्त पद्धतीने प्रक्रिया	१००
उपाययोजनांचे टप्पे		
	जमीन पुनर्प्राप्त आणि पुनर्वापर	१००
	वर्षानुवर्षे साठलेल्या १००% कचऱ्यावर शास्त्रोक्त पद्धतीने प्रक्रिया	७५
	वर्षानुवर्षे साठलेल्या ५०% कचऱ्यावर शास्त्रोक्त पद्धतीने प्रक्रिया	५०
	काम सुरू केले असल्यास	२५
	निविदा मागवला असल्यास	१५

१.२.५

प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापन (सिंगल यूज प्लास्टिकवर (SUP) बंदी)

गुण
३००

प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापन ही एक गंभीर समस्या आहे. जगात दरवर्षी ३०० दशलक्ष मेट्रिक टनपेक्षा जास्त प्लास्टिक तयार होते, त्यापैकी केवळ १% प्लास्टिकचाच पुनर्वापर केला जातो आणि उर्वरित प्लास्टिक जमिनीवर जमा होते. प्लास्टिकमुळे पर्यावरणाचा होणारा न्हास कमी करण्यासाठी, केंद्र शासनाने १ जुलै २०२२ पासून सिंगल यूज प्लास्टिकसह पॉलिस्टीरीन आणि विस्तारित पॉलिस्टीरीनचे उत्पादन, आयात, साठा, वितरण, विक्री आणि वापर यावर संपूर्ण बंदी घातली आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्था कशाप्रकारे या बंदीची अंमलबजावणी आणि जनजागृती करत आहेत, याचे मूल्यमापन हा निर्देशक करतो.

आवश्यक तपशील:

- प्लास्टिक कचऱ्याच्या व्यवस्थापनासाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थेने घेतलेल्या उपक्रमांचा तपशील- विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- सिंगल यूज प्लास्टिक आणि प्लास्टिकला पर्यायी वस्तू याबद्दल आयोजित केलेल्या मोहिमांची संख्या - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- जनजागृती मोहिमांची जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB)
- सिंगल यूज प्लास्टिक (SUP) च्या वापरावर दंड वसूल करण्याबाबत लॉगबुकमध्ये नोंद.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
	जनजागृती मोहिमांचे आयोजन (Relative Marking)	२००
१.	सिंगल यूज प्लास्टिक बंदीबाबत जनजागृती मोहिमांचे आयोजन	१००
	प्लास्टिकला पर्यायी घटकांबद्दल (वस्तू) जनजागृती मोहिमांचे आयोजन	१००
२.	सिंगल यूज प्लास्टिकच्या निर्मूलनावर कारवाईसह दंडाच्या रकमेचे संकलन	१००

प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापन (सिंगल युज प्लास्टिकवर बंदी)

नियम : प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापन (सुधारणा) नियम-२०२१, दिनांक ३० सप्टेंबर २०२१ पासून ७५ मायक्रॉनपेक्षा कमी जाडीच्या प्लास्टिक कॅरी बॅगचे उत्पादन, आयात, साठवणूक, वितरण, विक्री आणि वापर यावर निर्बंध आणले आहेत. तसेच दिनांक ३१ डिसेंबर २०२२ पासून, १२० मायक्रॉनपेक्षा कमी जाडीच्या प्लास्टिक कॅरी बॅगवर बंदी लागू करण्यात आली आहे.

प्रतिबंधित सिंगल युज प्लास्टिकच्या वस्तूची यादी			
अ.क्र.	वस्तू	अ.क्र.	वस्तू
१	ईयर बड्ससाठी वापरल्या जाणाऱ्या प्लास्टिकच्या काड्या	११	चमचे
२	फुग्यांसाठी वापरल्या जाणाऱ्या प्लास्टिकच्या काड्या	१२	सूरी
३	प्लास्टिकचे झेंडे	१३	स्ट्रॉ
४	चॉकलेट काड्या	१४	ट्रे
५	आईस्क्रीम काड्या	१५	काटे चमचे
६	प्लास्टिक डिश	१६	प्लास्टिकच्या निमंत्रण पत्रिका
७	कप	१७	सिगारेटची पाकिटे
८	ग्लास	१८	ढवळणी
९	सजावटीसाठी पॉलिस्टीरिन (थर्मॉकॉल)	१९	मिठाईच्या डब्याभोवती गुंडाळण्यासाठी प्लास्टिक
१०	१०० मायक्रॉनपेक्षा कमी जाडीचे प्लास्टिक किंवा PVC बॅनर		

संदर्भ: [Press Information Bureau \(pib.gov.in\)](http://pib.gov.in)

१.२.६

जैव-वैद्यकीय (बायो-मेडिकल) कचरा व्यवस्थापन

गुण
१००

जैव वैद्यकीय कचऱ्याला रुग्णालयातील कचरा देखील म्हणतात. यामध्ये संसर्गजन्य किंवा संभाव्य संसर्गजन्य पदार्थ असलेल्या कचऱ्याचा समावेश असतो. या प्रकारच्या कचऱ्यामध्ये पॅकेजिंग, वापरलेल्या वैद्यकीय पट्ट्या/मलमपट्ट्या आणि इन्फ्यूजन किट यांसारख्या वैद्यकीय किंवा प्रयोगशाळेच्या रोजच्या कामांशी संबंधित असलेल्या वस्तूंचा समावेश होतो. याशिवाय जैविक अणू किंवा जीव यासारखा संशोधन प्रयोगशाळांमधील कचरा समाविष्ट असतो. हा कचरा पर्यावरणात सोडला जाऊ नये यासाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थेत जैव वैद्यकीय कचऱ्याचे कशाप्रकारे नियोजन केले जाते व किती कार्यक्षमतेने त्याची विल्हेवाट लावली जाते हे या निर्देशकाद्वारे तपासले जाते.

आवश्यक तपशील:

- बायोमेडिकल वेस्ट डिस्पोजलचे लॉगबुक - स्थानिक संस्थेच्या CBWTF साइटवर जैव वैद्यकीय कचऱ्याचे संकलन, पृथक्करण, निर्जंतुकीकरण आणि विल्हेवाट लावण्यासाठीच्या यंत्रणेचा तपशील
- गुगल मॅपवरील स्थान.
- संकलन, वाहतूक आणि विल्हेवाट लावण्यासाठी महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने (MPCB) अधिकृत केलेल्या जैव वैद्यकीय कचऱ्याचे व्यवस्थापन सुविधा केंद्राशी – करार
- जैव वैद्यकीय कचऱ्याच्या विल्हेवाटीचे लॉगबुक.
- जिओ-टॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB)
- ग्रामीण स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या क्षेत्रामध्ये रुग्णालय/दवाखाना इत्यादी नसल्यास तालुका वैद्यकीय अधिकारी यांचे प्रमाणपत्र जोडावे.
- प्रदान केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	सर्व आरोग्य सेवा आणि वैद्यकीय व्यावसायिक हे सार्वजनिक जैव वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन (CBMWTF) केंद्राचे सदस्य आहेत.	५०
	होय	५०
	नाही	०
२.	शास्त्रोक्त पद्धतीने विल्हेवाट लावलेल्या जैव वैद्यकीय कचऱ्याची टक्केवारी (Relative Marking)	५०

जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन

जैव-वैद्यकीय कचराची योग्य विल्हेवाट लावणे का गरजेचे आहे?

- जैव-वैद्यकीय कचरा मानव आणि पर्यावरणासाठी धोकादायक असू शकतो कारण त्याने संसर्गजन्य जीवाणू आणि विषाणू वातावरणात पसरू शकतात आणि प्रसारित होऊ शकतात.
- जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ च्या अनुसूची १ नुसार विहित केलेल्या सांकेतिक रंगीत पिशव्या / डब्यांमध्ये जैव वैद्यकीय कचरा योग्यरित्या वेगळा करून साठवला गेला नाही तर पाणी, माती आणि हवा दुषित होऊ शकते.

जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ खालील आस्थापनांमधून आणि त्यातील जैव-वैद्यकीय कचरा निर्माण करणे, हाताळणे, वेगळे करणे, साठवणे आणि गोळा करणे यात सहभागी असलेल्या सर्व व्यक्तींना लागू होतात.

जैव-वैद्यकीय कचरा नियम, २०१६ लागू असलेल्या आस्थापनांची यादी			
१	रुग्णालये	११	चिकित्सक आस्थापना
२	नर्सिंग होम	१२	संशोधन आणि शैक्षणिक संस्था
३	चिकित्सालय	१३	पॅथॉलॉजिकल आस्थापना
४	दवाखाने	१४	आरोग्य शिबिरे, वैद्यकीय शिबिरे
५	पशुवैद्यकीय संस्था	१५	लसीकरण शिबिरे, रक्तदान शिबिरे
६	प्राण्यांची घरे	१६	शाळा आणि महाविद्यालयांचे प्रथमोपचार कक्ष
७	रक्तपेट्ट्या	१७	न्यायवैद्यक प्रयोगशाळा
८	आयुष रुग्णालये	१८	संशोधन प्रयोगशाळा

जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापनासाठी डब्यांचे सांकेतिक रंग

मानवी/प्राण्यांचे शरीराचे अवयव, कापूस, मलमपट्टी, कालबाह्य/काढून टाकलेली औषधे, रासायनिक/द्रव कचरा, शरीरातील द्रवांनी डागलेले टाकून दिलेले कापड, वैद्यकीय कचरा.

पिवळा सांकेतिक वर्ग

दूषित पुनर्वापर करण्यायोग्य कचरा जसे की IV बाटल्या, नळ्या, सिरिज, इंजेक्शन, कॅथेटर आणि मूत्र पिशव्या, रक्त पिशव्या आणि इतर दूषित प्लास्टिक आणि रबर उत्पादने.

लाल सांकेतिक वर्ग

वापरलेल्या तीक्ष्ण धातूच्या वस्तू जसे की सुया, सुया जोडलेले सिरिज, स्केलपल्स, ब्लेड, रेझर आणि इतर दूषित धातूची साधने.

पांढरा सांकेतिक वर्ग

तुटलेल्या काचेच्या बाटल्या, कुपी, चंबूकी, IV बाटल्या, इंजेक्शनच्या बाटल्या, सूक्ष्मदर्शक पट्ट्या आणि इतर कोणत्याही टाकाऊ काचेच्या वस्तू आणि धातूचे शरीर रोपण

निळा सांकेतिक वर्ग

१.२.७

ई-कचरा व्यवस्थापन

गुण
१५०

ई-कचऱ्यावर केल्या जाणाऱ्या शास्त्रोक्त पद्धतीने प्रक्रिया न केल्यामुळे मानवी आरोग्यावर विपरित परिणाम होतात आणि पर्यावरणाचे प्रदूषण होते. ई-कचऱ्याचे योग्य प्रकारे विलगीकरण आणि संकलन करून तो अधिकृत विघटन करणाऱ्या / पुनर्वापरकर्त्याकडे पाठवला जाईल याची खात्री करणे हे स्थानिक स्वराज्य संस्थेचे कर्तव्य आहे. ई-कचऱ्याची शास्त्रोक्त पद्धतीने विल्हेवाट लावण्यासाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थेने घेतलेल्या पुढाकारांचे मूल्यमापन या निर्देशकाद्वारे केले जाते.

आवश्यक तपशील:

- ई-कचऱ्याचे योग्य विलगीकरण करण्याबाबत जागरूकता उपक्रमांचा तपशील
- महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने अधिकृत केलेल्या विघटनकर्ता (डिसमंटलर) किंवा पुनर्वापरकर्त्यासोबत करार
- स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या क्षेत्रात उपलब्ध असलेली ई-कचरा संकलन यंत्रणा (जसे की, कचरा संकलन केंद्राची स्थापना, मोबाईल ई-कचरा संकलन इ.)
- अधिकृत प्रमाणपत्र असलेल्या अधिकृत विघटनकर्ता/पुनर्वापरकर्त्याद्वारे स्थानिक स्वराज्य संस्थेमध्ये ई-कचरा गोळा करण्याच्या यंत्रणेचा तपशील – लॉगबूक
- ई-कचरा संकलन आणि प्रक्रियेच्या विविध टप्प्यावर (आधी-दरम्यान-नंतर) काढलेली जिओ-टॅग छायाचित्रे (Size १ ते २ MB).
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध / सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.
- महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने अधिकृत केलेल्या ई-कचरा पुनर्वापर करणाऱ्यांची यादी:

https://mpcb.gov.in/sites/default/files/electronic-waste/authorized/auth_recycler_dismantler_22092022.pdf

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	ई-कचऱ्याचे योग्यप्रकारे विलगीकरण करण्याबाबत जनजागृती मोहिमांचे आयोजन (Relative Marking)	५०
२.	ई-कचरा संकलन यंत्रणा	५०
	होय	५०
	नाही	०
३.	कार्यरत संकलन केंद्र	५०
	होय	५०
	नाही	०

१.२.८

हागणदारीमुक्तीचा (ODF) दर्जा

गुण
१००

उघड्यावर शौच केल्यामुळे माती आणि जल प्रदूषण होते. केंद्र शासनाने नागरिकांच्या वर्तणुकीत बदल घडवून देशाला हागणदारीमुक्त करण्याला अत्यंत महत्त्व दिले आहे. सहभागी ग्रामीण स्थानिक स्वराज्य संस्थानी त्यांच्या क्षेत्राला हागणदारीमुक्त करण्यासाठी महत्त्व दिले आहे की नाही याचे मूल्यमापन या निर्देशकाद्वारे केले जाते.

आवश्यक तपशील:

- सक्षम प्राधिकाऱ्याकडून प्राप्त झालेले व वैध असलेले ODF+, ODF++ प्रमाणपत्र
- माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यानचे वैध प्रमाणपत्र मूल्यमापनासाठी विचारात घेतले जाईल.
- ODF+ किंवा ODF++ स्थितीवर आधारित मूल्यांकन केले जाईल.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	ODF दर्जा	१००
	ODF++	१००
	ODF+	५०

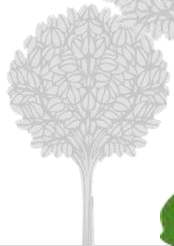
हागणदारीमुक्तीचा दर्जा (ODF + , ODF ++)

ODF+
दर्जा

- कोणतीही व्यक्ती उघड्यावर शौचास/लघवी करताना आढळली नाही.
- सर्व सामुदायिक प्रसाधनगृहे कार्यरत आणि व्यवस्थित आहेत.

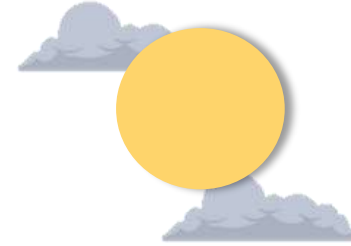
ODF++
दर्जा

- ODF+ स्थितीच्या अटी पूर्ण केल्या पाहिजेत.
- गाळ आणि सांडपाणी सुरक्षितपणे व्यवस्थापित केले जाते आणि त्यावर प्रक्रिया केली जाते.
- प्रक्रिया न केलेला गाळ आणि सांडपाणी जल-स्रोतांमध्ये सोडले जात नाही.

वायु

एकूण गुण : २,१७५

3 GOOD HEALTH AND WELL-BEING

9 INDUSTRY, INNOVATION AND INFRASTRUCTURE

11 SUSTAINABLE CITIES AND COMMUNITIES

13 CLIMATE ACTION

12 RESPONSIBLE CONSUMPTION AND PRODUCTION

15 LIFE ON LAND

17 PARTNERSHIPS FOR THE GOALS

अ/क्र.	कृती बिंदु	गुण
२.१	वायु गुणवत्ता परिक्षण - पर्यावरण, वने आणि वातावरणीय बदल मंत्रालय (MoEFCC) किंवा NABL मान्यताप्राप्त प्रयोगशाळेद्वारे	२००
२.२	वायु प्रदूषण कमी करणे	
२.२.१	फटाक्यांवर बंदी घालण्याकरिता पुढाकार	१७५
२.२.२	कृषी कचरा व्यवस्थापन (शेतातील कचरा उघड्यावर जाळणे.)	३००
२.२.३	गॅस कनेक्शन	२००
२.३	इलेक्ट्रिक वाहन (EV) धोरणाची प्रभावी अंमलबजावणी	
२.३.१	इलेक्ट्रिक वाहन (EV) धोरण : इलेक्ट्रिक वाहनांची संख्या	५००
२.३.२	इलेक्ट्रिक वाहन चार्जिंग स्टेशनची संख्या	३००
२.४	ध्वनी प्रदूषण कमी करणे	१५०
२.५	वातावरणीय बदल (Climate Change) - जनजागृती	१५०
२.६	आपत्ती व्यवस्थापनाची तयारी	२००
एकूण		२,१७५

स्वच्छ श्वास घेणे निरोगी जीवन जगण्यासाठी गरजेचे आहे. अनेक कारणांमुळे हवेची गुणवत्ता सतत खालावत असल्यामुळे याचा लाखो लोकांवर परिणाम होत आहे. या निर्देशकाचा उद्देश स्थानिक स्वराज्य संस्थांना त्यांच्या क्षेत्रातील हवेच्या गुणवत्तेचे परीक्षण करण्यासाठी प्रोत्साहित करणे आणि त्यात सुधारणा करण्यासाठी पुढाकार घ्यायला लावणे हा आहे.

आवश्यक तपशील:

- पर्यावरण, वने आणि वातावरणीय बदल मंत्रालय (MoEFCC) / NABL प्रमाणित आणि मान्यताप्राप्त प्रयोगशाळांद्वारे वायु गुणवत्ता निरीक्षण अहवाल: (PM_{2.5}, PM₁₀, SO₂ आणि NO_x).
  - २४ तास सातत्याने निरीक्षण
  - वायु गुणवत्ता निर्देशांक (air quality index)
  - वायु प्रदूषणाचे प्रमाण अधिक असणाऱ्या गर्दीच्या ठिकाणी निरीक्षण करणे आवश्यक.
- दोन अहवालांमध्ये किमान १ महिन्याचे अंतर असावे.
- जिओटॅग छायाचित्रे (Size १ ते २ MB): सभोवतालच्या वायूच्या गुणवत्तेचे सातत्याने निरीक्षण करणारी केंद्रे आणि त्यांच्या स्थानांचा तपशील.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	MoEFCC / NABL प्रमाणित आणि मान्यताप्राप्त प्रयोगशाळांकडून वायु गुणवत्ता निरीक्षण अहवाल	२००
	• ६ किंवा अधिक अहवाल	२००
	• ४ अहवाल	१५०
	• ३ अहवाल	१००
	• २ अहवाल	५०
	• २ पेक्षा कमी अहवाल	०

सण-उत्सव, कार्यक्रमांच्या निमित्ताने फटाके वाजवले जातात. त्यांच्यामध्ये कार्बन आणि सल्फर मोठ्या प्रमाणात असते आणि ते विषारी वायू हवेत सोडतात. हा विषारी वायु वनस्पती आणि प्राणी दोघांनाही हानिकारक आहे. पर्यावरणाच्या हितासाठी फटाक्यांच्या वापरावर बंदी घालणे आवश्यक आहे. या उद्देशाने या निर्देशकाच्या माध्यमातून स्थानिक स्वराज्य संस्था फटाके बंदीच्या दृष्टीने कशी अंमलबजावणी करत आहेत, याची पडताळणी केली जाते.

आवश्यक तपशील:

- ❑ स्थानिक प्राधिकरणांकडून फटाके विक्री आणि वापरावर बंदी घातलेल्या अधिसूचनेची प्रत.
- ❑ वृत्तपत्रात प्रकाशित झालेल्या आदेशाचा/सूचनेचा फोटो/वेबपेजची लिंक.
- ❑ जनजागृती कार्यक्रमांचा तपशील - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- ❑ जनजागृती कार्यक्रमांची जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB).
- ❑ उत्सवाच्या संध्याकाळी/उत्सवाच्या दुसऱ्या दिवशी सकाळी MoEFCC/NABL मान्यताप्राप्त प्रयोगशाळांकडून वायु गुणवत्ता निरीक्षण अहवाल
- ❑ राष्ट्रीय वायू गुणवत्ता निर्देशांक: https://app.cpcbcr.com/AQI_India/
- ❑ सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती			गुण
१.	फटाके विक्री आणि वापरावर बंदी घातलेल्या आदेशाची प्रत		२५
	होय	२५	
	नाही	०	
२.	वृत्तपत्रात प्रकाशित झालेल्या आदेशाची/सूचनेची प्रत		२५
३.	स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी घेतलेल्या जनजागृती कार्यक्रम/ उपक्रमांची संख्या (Relative Marking)		५०
	शैक्षणिक संस्थांमध्ये आयोजित केलेल्या जनजागृती कार्यक्रम/उपक्रमांची संख्या	३०	
	शैक्षणिक संस्थांव्यतिरिक्त आयोजित केलेल्या जनजागृती कार्यक्रम/उपक्रमांची संख्या	२०	
४.	सण उत्सवाच्या संध्याकाळी/दुसऱ्या दिवशी सकाळचा वायू गुणवत्ता निरीक्षण अहवाल – AQI - राष्ट्रीय वायू गुणवत्ता निर्देशांकानुसार.		७५
	०-१०० (उत्तम/समाधानकारक)	७५	
	१०१- २०० (सामान्य)	५०	
	२०१ – ५०० (खराब/ खूप खराब/तीव्र)	०	

२.२.२

कृषी कचरा व्यवस्थापन (शेतातील कचरा उघड्यावर जाळणे)

गुण
३००

पेरणीच्या आधी शेतामध्ये तयार होणारा कचरा (पिकांचे अवशेष, गवत इ.) शेतात जाळला जातो. परंतु याच्यामुळे कार्बन डायऑक्साइड (CO₂), कार्बन मोनोऑक्साइड (CO), सल्फर ऑक्साइड (SO_x), कणस्वरूप पदार्थ (पार्टिक्युलेट मॅटर) आणि ब्लॅक कार्बन यांसारखे विषारी वायू हवेमध्ये सोडले जातात. स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी कृषी कचरा व्यवस्थापनासाठी प्रयत्न केले आहेत की नाही याचे मूल्यमापन या निर्देशकाद्वारे केले जाते.

आवश्यक तपशील:

- कृषी कचरा व्यवस्थापनासाठी पिकांचे अवशेष जाळण्यावर बंदी घालण्याच्या आदेशाची प्रत.
- शेतातील कचरा संकलन व त्यातून पेलेट, नारळापासून कोकोपीटची निर्मिती करण्यासाठी शेतकरी उत्पादक संघटनांची (FPOs) निर्मिती पत्राची प्रत.
- कृषी कचरा व्यवस्थापनासाठी जनजागृती उपक्रमांची जिओ-टॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB)
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	पिकांचे अवशेष जाळण्यावर बंदी	१००
	होय	१००
	नाही	०
२.	कृषी कचरा व्यवस्थापनासाठी राबविण्यात आलेल्या जनजागृती उपक्रमांची संख्या. (Relative Marking)	१००
३.	शेतकरी उत्पादक संघटनांची (FPOs) निर्मिती : शेतातील कचरा संकलन व त्यातून पेलेट, नारळापासून कोकोपीटची निर्मिती करण्यासाठी.	१००

२.२.३

गॅस कनेक्शन

गुण
२००

स्वयंपाकासाठी लाकूड/शेणाच्या गोव्यांचा वापर करणे, हे ग्रामीण भागातील घरगुती वायू प्रदूषणाचे प्रमुख कारण आहे. घरगुती वायू प्रदूषणामुळे स्ट्रोक, हृदयरोग, दीर्घकालीन अवरोधी फुफ्फुस रोग (COPD) आणि फुफ्फुसाचा कर्करोग यांसारखे अनेक असंसर्गजन्य रोग होतात. ग्रामीण घरांमध्ये गॅस जोडणी (LPG and Biogas Plants) वाढविण्यासाठी स्थानिक स्वराज्य संस्था कशा प्रकारे लक्ष केंद्रीत करत आहे याचे मूल्यमापन या निर्देशकाद्वारे केले जाते.

आवश्यक तपशील:

- स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील घरांची संख्या.
- स्वयंपाकासाठी गॅसचा वापर करणाऱ्या घरांची टक्केवारी- एलपीजी आणि/किंवा बायोगॅस- विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान घरांमध्ये नवीन गॅस जोडणीची टक्केवारी (Relative Marking)	१००
२.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० पूर्वी घरांमध्ये असणाऱ्या गॅस जोडणीची टक्केवारी (Relative Marking)	१००

जीवाश्म इंधनावरचे अवलंबित्व कमी करण्यासाठी, हरितगृह वायू उत्सर्जन कमी करण्यासाठी आणि ऊर्जा कार्यक्षमता सुधारण्यासाठी इलेक्ट्रिक वाहतूक (ई-वाहतूक) हे सर्वात अनुकूल तंत्रज्ञान आहे. महाराष्ट्र राज्य इलेक्ट्रिक वाहन धोरण, २०२१ ही "राज्यात बॅटरी इलेक्ट्रिक व्हेईकल (BEVs) च्या अवलंबनाला गती देऊन २०२५ पर्यंत नवीन वाहनांच्या नोंदणीमध्ये १०% योगदान मिळविण्याचे उद्दिष्ट आहे. रस्त्यावरील वाहनांच्या विद्युतीकरणाला चालना देण्यासाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थेने घेतलेल्या पुढाकारांचे मूल्यमापन या निर्देशकाद्वारे केले जाते.

आवश्यक तपशील:

- ❑ संबंधित RTO कडील तपशीलवार माहितीमध्ये समाविष्ट असावे -
- ❑ नोंदणीकृत ईव्हीची संख्या (दुचाकी [2W], तीनचाकी [3W] आणि चारचाकी [4W]),
- ❑ स्थानिक संस्थेने खरेदी केलेल्या ईव्हीची संख्या.
- ❑ 250 वॉट क्षमतेच्या दुचाकींना आरटीओकडे नोंदणीची आवश्यकता नसल्यामुळे अशा ईव्हीची विक्री करणाऱ्या प्रणालीकडून खरेदी केलेल्या ईव्हीचा तपशील विचारात घेतला जाईल.
- ❑ सार्वजनिक वाहतुकीसाठी वापरल्या जाणाऱ्या स्थानिक संस्थेतील वाहनांचा तपशील.
- ❑ सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० (Relative Marking) दरम्यान स्थानिक संस्था क्षेत्रात नोंदणीकृत ईव्ही	३००
	दुचाकी ई-वाहन	१००
	तीनचाकी ई-वाहन	१००
	चारचाकी ई-वाहन	१००
२.	सार्वजनिक ई-वाहन वाहतुकीची टक्केवारी (Relative Marking)	२००
	५०% किंवा अधिक	२००
	२५%-५०%	१५०
	१०%-२५%	१००
	१०% पेक्षा कमी	०

२.३.२

इलेक्ट्रिक वाहन चार्जिंग स्टेशन

गुण
३००

वाहतूक हे वायू प्रदूषणाचे प्रमुख कारण आहे, मात्र जीवनाचा अविभाज्य भाग असल्याने तो टाळता येत नाही. इलेक्ट्रिक वाहनांचा (ईव्ही) अवलंब केल्याने शहरांमधील प्रदूषणाची पातळी कमी होऊ शकते. ई-वाहनांचा वापर करण्यासाठी पायाभूत सुविधांची अनुपलब्धता ही एक प्रमुख अडचण आहे. त्यामुळे, ई-वाहनांचा वापर वाढविण्याच्या अनुषंगाने पायाभूत सुविधा वाढविण्याकरिता प्रयत्न करणे महत्वाचे आहे. ई-वाहन चार्जिंग स्टेशन तयार करून ई-वाहतूक सुविधा विकसित करण्यासाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी केलेल्या प्रयत्नांचे मूल्यमापन या निर्देशकाद्वारे केले जाते.

आवश्यक तपशील:

- ❑ गुगल मॅपवर पूर्ण पत्ता, स्थान- विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये.
- ❑ ईव्ही चार्जिंग स्टेशनच्या वीज बिलाची प्रत.
- ❑ महाराष्ट्र EV धोरण :
<https://maitri.mahaonline.gov.in/PDF/EV%20Policy%20GR%202021.pdf>
- ❑ EV चार्जिंग स्टेशनची जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (आकार 1 ते 2 MB).
- ❑ सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.
- ❑ स्थानिक स्वराज्य संस्थेने भरलेली माहिती माझी वसुंधरा अभियान २.० ,३.० आणि ४.० दरम्यान MIS मध्ये भरलेल्या माहितीशी जुळत नसल्यास, कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत. (केवळ अपकीपसाठी (Upkeep) लागू).

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० (Relative Marking) दरम्यान तयार केलेल्या ईव्ही चार्जिंग स्टेशनची संख्या	१००
	दुचाकी	५०
	चारचाकी	५०
२.	Upkeep: माझी वसुंधरा अभियान २.० ,३.० आणि ४.० दरम्यान तयार केलेल्या ईव्ही चार्जिंग स्टेशनची संख्या आणि देखभाल (Relative Marking)	५०
	दुचाकी	२५
	चारचाकी	२५
३.	चार्जिंग स्टेशनवर उपलब्ध असलेल्या कार्यरत चार्जिंग पॉइंट्सची एकूण संख्या. (Relative Marking)	५०
४.	अक्षय ऊर्जा पुरवठ्यासह चार्जिंग स्टेशनची संख्या (Relative Marking)	१००

मानवनिर्मित स्रोत म्हणजे औद्योगिक सुविधा, विमाने, लाऊडस्पीकर, फटाके इ. उच्च आवाजात वापरल्यास, काही इतर उपध्वनी प्रदूषण म्हणजे त्रासदायक ध्वनी ज्याचा मानव आणि प्राण्यांच्या आरोग्यावर दुष्परिणाम होतो. नैसर्गिक घटना आणि मानवी कृतींमुळे ध्वनी प्रदूषण होते. ह्यात मुख्य कारण करणे देखील ध्वनी प्रदूषणात योगदान देतात, जसे की टेलिव्हिजन, ट्रान्झिस्टर, रेडिओ इ. या निर्देशकामध्ये, स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे ध्वनी प्रदूषण रोखण्याच्या त्यांच्या प्रयत्नांवर मूल्यमापन केले

आवश्यक तपशील:

- ❑ जनजागृती उपक्रमांची संख्या (तिमाही) - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये.
- ❑ नागरिकांच्या सहभागाचा तपशील (तिमाही) - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये .
- ❑ परवानगी दिलेल्या वेळेच्या मर्यादितनंतर उत्सवादरम्यान सार्वजनिक ठिकाणी लाऊडस्पीकर वापरण्याच्या निर्बंधाच्या आदेशाची/सूचनेची प्रत.
- ❑ स्थान तपशील: संपूर्ण पत्ता, गुगल मॅपवर शांतता क्षेत्राचे स्थान.
- ❑ कार्यक्रमांची जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB).
- ❑ सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	भोंगा (हॉर्न) रोखण्यासाठी जनजागृती उपक्रमांची संख्या. (Relative Marking)	
	माझी वसुंधरा अभियान ५.० ची पहिली तिमाही (जुलै-सप्टेंबर)	२५
	माझी वसुंधरा अभियान ५.० ची दुसरी तिमाही (ऑक्टोबर-डिसेंबर)	२५
	माझी वसुंधरा अभियान ५.० ची तिसरी तिमाही (जानेवारी-मार्च)	२५
२.	परवानगी दिलेल्या वेळेच्या मर्यादितनंतर उत्सवादरम्यान सार्वजनिक ठिकाणी लाऊडस्पीकर वापरण्याच्या निर्बंधाच्या आदेशाची/ सूचनेची प्रत.	५०
३.	शांतता क्षेत्र (Relative Marking)	२५
	होय	२५
	नाही	०

ध्वनी प्रदूषणाबद्दल जनजागृती

जागतिक आरोग्य संस्थेच्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार मानक आवाज पातळी	
विशिष्ट आवाज वातावरण	आवाजाची मर्यादा (dB)
घरामध्ये	३०-३५
शाळा आणि मैदानात	५५
औद्योगिक, व्यावसायिक आणि गर्दीची ठिकाणे	७०
समारंभ, उत्सव आणि मनोरंजन कार्यक्रम	१००
हेडफोन/इयरफोनद्वारे संगीत	८५

आवाजाच्या संदर्भात परिसरातील हवेची गुणवत्तेची मानके		
क्षेत्र	ध्वनीची मर्यादा	
	दिवसाची वेळ (सकाळी ६.०० ते रात्री १०.००)	रात्रीची वेळ (रात्री १०.०० ते सकाळी ६.००)
औद्योगिक क्षेत्र	७५dB	७०dB
व्यावसायिक क्षेत्र	६५dB	५५dB
रहिवासी क्षेत्र	५५dB	४५dB
शांतता क्षेत्र	५०dB	४०dB

शांतता क्षेत्रासाठी निकष

१. शांतता क्षेत्र हे रुग्णालये, शैक्षणिक संस्था आणि न्यायालयांच्या १००-मीटरच्या परिसरातील क्षेत्र आहेत, ज्यांना सक्षम अधिकाऱ्यांनी घोषित केले आहे.
२. या क्षेत्रामध्ये वाहनांचे हॉर्न, लाऊडस्पीकर आणि फटाके वाजवण्यास मनाई आहे.

ध्वनी प्रदूषण कमी करण्याचे उपाय

नैसर्गिक उपाय

१. बांबू लागवड
२. वृक्षारोपण
३. मातीचे बंधारे
४. हरित भिंती

मानवनिर्मित उपाय

१. पारदर्शक ऍक्रेलिक पॅनेल
२. आवाज अडथळा भिंती
३. दगडी भिंती
४. परावर्तीय अडथळे

एखाद्या प्रदेशातील तापमान आणि वातावरणातील दीर्घकालीन बदलाला वातावरणातील बदल असे म्हणतात. हे बदल नैसर्गिक किंवा मानवनिर्मित असू शकतात. अभ्यासानुसार, हरित गृह वायु (GHG) उत्सर्जनात वाढ झाल्यामुळे पृथ्वीचे तापमान गेल्या १०० वर्षांपासून वाढत आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी वातावरणीय बदलाबाबत जागरूकता निर्माण करण्यासाठी आयोजित केलेल्या उपक्रमांच्या आधारे त्यांचे मूल्यमापन या निर्देशकाद्वारे केले जाते.

आवश्यक तपशील:

- जनजागृती उपक्रमांची संख्या (तिमाही) - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये .
- नागरिकांच्या सहभागाचा तपशील (तिमाही) - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये .
- माझी वसुंधरा अभियान संचालनालयाने जारी केलेल्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार आयोजित केलेल्या जनजागृती उपक्रमांचा मूल्यमापनासाठी विचार केला जाईल. (संदर्भासाठी मार्गदर्शक सूचना जोडल्या आहेत).
- जनजागृती कार्यक्रमांची जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB).
- स्थानिक स्वराज्य संस्थेत गेल्या ५ वर्षातील हवामानातील तीव्र बदलांचा / आपत्तींचे मॅपिंग.
- हवामानातील तीव्र बदलांची माहिती - विहित एक्सेल स्वरूपात

टीप- स्थानिक स्वराज्य संस्थेत गेल्या ५ वर्षांत घडलेल्या हवामानातील तीव्र बदलांचे आणि आपत्तींचे मॅपिंग करावे. ह्या आपत्तींमध्ये अतिवृष्टी, पूर, भूस्खलन, उष्णकटिबंधीय चक्रीवादळ, उष्णतेची लाट, विजा आणि गडगडाट इत्यादींचा समावेश होतो.

- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती			गुण
१.	वातावरणीय बदलाबाबत जनजागृती निर्माण करण्यासाठी आयोजित केलेल्या कार्यक्रमांची संख्या		१५०
	माझी वसुंधरा अभियान ५.० ची पहिली तिमाही (जुलै-सप्टेंबर)(Relative Marking)	५०	
	माझी वसुंधरा अभियान ५.० ची दुसरी तिमाही (ऑक्टोबर-डिसेंबर)(Relative Marking)	५०	
	माझी वसुंधरा अभियान ५.० ची तिसरी तिमाही (जानेवारी-मार्च)(Relative Marking)	५०	
२.	हवामानातील तीव्र बदलांची नोंद		१००
	होय	१००	
	नाही	०	

महाराष्ट्राने एक सुरक्षित आणि आपत्ती प्रतिरोधक राज्य तयार करण्यासाठी राज्य आपत्ती व्यवस्थापन कृती आराखडा तयार केला आहे. या कृती आराखड्यामध्ये सर्वांगीण, सक्रिय, बहु-आपत्ती आणि तंत्रज्ञानावर आधारित धोरणे विकसित केली आहेत . हा निर्देशक स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या आपत्ती व्यवस्थापनाचे आणि सहभागाचे मूल्यमापन करेल.

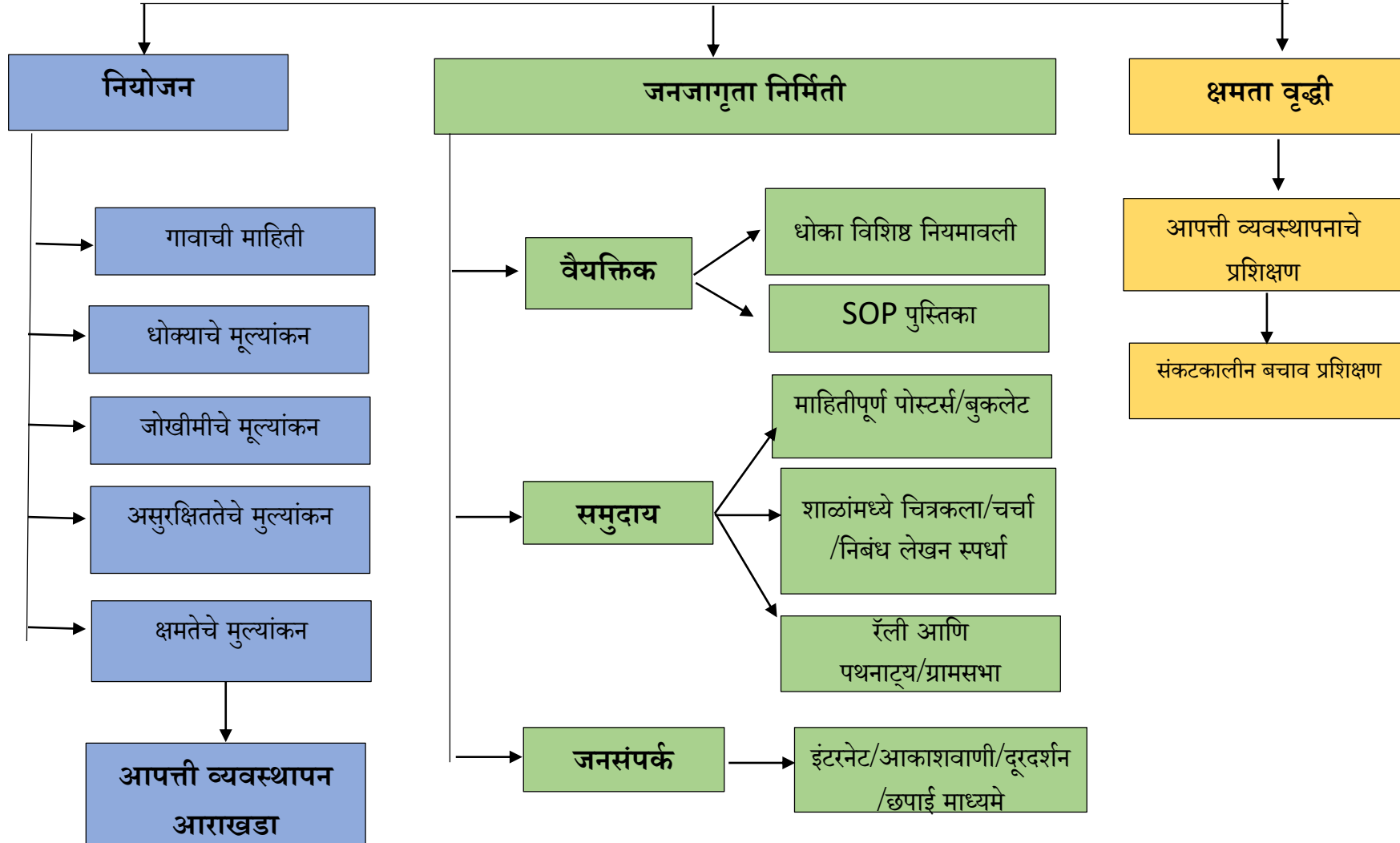
आवश्यक तपशील :

- ग्रामीण आपत्ती व्यवस्थापन समितीचे स्थापना पत्र आणि सदस्यांच्या यादीची प्रत.
- स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या आपत्ती व्यवस्थापन आराखड्याची प्रत.
- ग्रामपंचायतीच्या नोटीस बोर्डवरील आपत्ती व्यवस्थापन आराखड्याचे छायाचित्र.
- ग्रामीण आपत्ती व्यवस्थापन समिती आयोजित क्षमता वृद्धी सत्रांचा इतिवृत्त. पावसाळ्यापूर्वी सत्रे आयोजित केली जावीत आणि बैठकीच्या नोंदींच्या प्रतीसह तपशील सादर केला जावा.
- जनजागृती उपक्रमांचा तपशील - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये.
- क्षमता वृद्धी सत्रांच्या वार्षिक वेळापत्रकाची प्रत.
- ग्रामपंचायतीच्या संकेतस्थळावर/नोटीस बोर्डवर उपलब्ध असलेल्या आपत्ती व्यवस्थापन किटची यादी.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध / सुवाच्य नसल्यास आणि गूगल मॅप लिंक चुकीची असल्यास या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत .

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	ग्रामीण आपत्ती व्यवस्थापन समितीची (VDMC) स्थापना	४०
२.	ग्रामपंचायत विकास आराखड्यांतर्गत (GPDP) स्थानिक स्वराज्य संस्थेचा आपत्ती व्यवस्थापन आराखडा	४०
३.	ग्रामीण आपत्ती व्यवस्थापन समितीने (VDMC) आयोजित केलेल्या स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या भागधारकांसाठी आपत्ती व्यवस्थापनावर क्षमता वृद्धी सत्रांची संख्या (Relative Marking)	४०
४.	स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी आपत्ती व्यवस्थापनासाठी राबवलेल्या जनजागृती मोहिमांची संख्या (Relative Marking)	४०
५.	ग्रामपंचायत स्तरावर उपलब्ध असलेली अद्ययावत आपत्ती व्यवस्थापन किट	४०

स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी आपत्ती व्यवस्थापनासाठी उचलली जाणारी पावले

ग्रामीण आपत्ती व्यवस्थापन आराखड्याची तयारी

१

ग्रामीण आपत्ती व्यवस्थापन योजनेची तयारी आणि गावातील आपत्ती इतिहासाचे विश्लेषण करण्यासाठी ग्रामस्तरीय बैठक.

२

समितीद्वारे गावाचे प्राथमिक सर्वेक्षण आणि ग्रामीण आपत्ती व्यवस्थापन आराखड्याची उद्दीष्टांची माहिती देणे. तसेच आपत्ती जोखीम प्रतिकारशक्ती वाढवण्यासाठी भूमिका आणि जबाबदाऱ्या परिभाषित करणे.

३

गावातील विविध सामाजिक घटक, धोका, जोखीम आणि असुरक्षिततेचे मॅपिंग; गावपातळीवरील शमन गरजा/प्रकल्पांचे निर्देशन.

४

संसाधन आणि क्षमता मॅपिंग; जनजागृती आणि प्रतिसाद नियोजन.

५

वित्त/निधीच्या स्रोतांची ओळख, समितीद्वारे ग्रामीण आपत्ती व्यवस्थापन आराखड्याचा मसुदा तयार करणे आणि इतर उपयुक्त माहिती संलग्न करणे.

६

आराखड्याचं व्यवस्थापन: वेळोवेळी योजनेची तयारी, चाचणी आणि पुनरावृत्ती.

जल

एकूण गुण: १,९००

अ. क्र.	कृती बिंदु	गुण
३.१	जल संसाधन संवर्धन आणि पुनरुज्जीवन	४५०
३.२	जल संवर्धन	
३.२.१	सार्वजनिक इमारतींवर पावसाच्या पाण्याचे संधारण (रेन वॉटर हार्वेस्टिंग)	२००
३.२.२	पावसाचे पाणी झिरपणारे पाझरखड्डे (रेन वॉटर परकोलेशन पिट)	१००
३.२.३	भूजल पुनर्भरण (विहिरी/विंधन विहिरी)	२५०
३.३	जल अंदाजपत्रक आणि लेखापरीक्षण (वॉटर ऑडिट)	१५०
३.४	जल व्यवस्थापन	
३.४.१	जल कार्यक्षम शेती	१००
३.४.२	पाणीपुरवठा व्यवस्थापन	१५०
३.४.३	सांडपाण्याचे नियोजन	१००
३.५	शाश्वत सणांचा प्रसार	२००
३.६	पाणथळ जागांचे संवर्धन	१००
३.७	पंचायत विकास निर्देशांक	१००
एकूण		१,९००

जल हा पृथ्वीवरील जीवनाचा आधार असून एक मौल्यवान नैसर्गिक घटक आहे. गेल्या काही वर्षात पाण्याच्या अयोग्य वापरामुळे आपल्या जलस्रोतांवर ताण पडत आहे. त्यामुळे पाण्याची टंचाई कमी करण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने जलयुक्त शिवार अभियानामार्फत जल संसाधन संवर्धनाचे काम हाती घेतले आहे. या निर्देशकाद्वारे जलस्रोतांचे संवर्धन आणि पुनरुज्जीवन करण्यासाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थांद्वारे करण्यात येणाऱ्या कामांचे परीक्षण करण्यात येईल.

आवश्यक तपशील:

- पाणी पुरवठा व स्वच्छता समिती (WSSC)द्वारे मंजूर केलेल्या जलस्रोतांचा संवर्धन आराखड्याची प्रत.
- माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान गाळ, शेवाळ किंवा घनकचरा काढून किंवा दुरुस्तीच्या कामाद्वारे पुनरुज्जीवित केलेल्या जलस्रोतांची संख्या - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान तयार केलेले नवीन जलस्रोतांची संख्या आणि तपशील विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील सर्व जलस्रोतांचे ठिकाण (स्वच्छ, दुरुस्त किंवा पुनरुज्जीवन केलेले)- गुगल मॅप लिंक
- जलस्रोतांचे (घनमीटरमध्ये) पुनरुज्जीवन करून पाणी साठवण क्षमतेत भर
- CCT (Continuous Contour Trench) आणि Deep CCT प्रकल्पांचे तपशील - प्रकल्पांची लांबी (मीटरमध्ये)
- माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान हाती घेण्यात आलेल्या सर्व कामांसाठी - मोजमाप पुस्तिकेची प्रत (Copy of Measurement Book)
- प्रक्रिया केलेल्या पाणलोट क्षेत्राचा तपशील (हेक्टरमध्ये)
- माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान केलेल्या कामांचा भौतिक व आर्थिक प्रगती अहवाल- कार्यारंभ आदेश व कार्यपूर्णत्व प्रमाणपत्र .
- विविध टप्प्यांवरील (आधी-दरम्यान-नंतर) जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB)
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	पाणी पुरवठा व स्वच्छता समिती (WSSC)द्वारे मंजूर केलेल्या जलस्रोतांचा संवर्धन आराखडा.	५०
२.	गाळ काढून किंवा दुरुस्तीच्या कामाद्वारे पुनरुज्जीवित केलेल्या जलस्रोतांची संख्या (Relative marking)	१००
३.	विद्यमान जलस्रोतांच्या पुनरुज्जीवनामुळे पाण्याच्या साठवण क्षमतेमध्ये झालेली वाढ - घनमीटर मध्ये (m ³) (Relative Marking)	५०
४.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान शेवाळ किंवा घनकचरा काढून स्वच्छ केलेल्या जलस्रोतांची संख्या(Relative Marking)	५०
५.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान निर्माण केलेल्या नवीन जलस्रोतांची संख्या (Relative Marking)	५०
६.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान नव्याने निर्माण केलेल्या जलस्रोतांमुळे पाण्याच्या साठवण क्षमतेमध्ये झालेली वाढ - घनमीटर मध्ये (m ³) (Relative Marking)	५०
७.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान कार्यान्वित केलेले एकूण CCT/Deep CCT प्रकल्प (Relative Marking)	५०
८.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान CCT/Deep CCT प्रकल्पांद्वारे विकसित केलेले पाणलोट क्षेत्र (हेक्टर मध्ये) (Relative Marking)	५०

रेन वॉटर हार्वेस्टिंग ही घराचे छत (स्लॉब), रस्ते, उद्याने, मैदाने इ. वरील पावसाच्या पाण्याचे संकलन करून साठविण्याची एक सोपी प्रक्रिया आहे. याद्वारे साठविलेले पाणी भूजल पुनर्भरण करण्यासाठी किंवा नंतर वापरण्यासाठी साठविले जाते. रेन वॉटर हार्वेस्टिंग करण्यासाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी केलेल्या कामांचे मूल्यमापन या निर्देशकाद्वारे केले जाते.

आवश्यक तपशील:

- छतावरील रेन वॉटर हार्वेस्टिंग प्रकल्प असणाऱ्या सार्वजनिक इमारतींची यादी - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- रेन वॉटर हार्वेस्टिंग केलेल्या सार्वजनिक इमारतींचे गूगल मॅपवरील स्थान (लोकेशन)
- या निर्देशकासाठी, निवासी इमारती वगळता सार्वजनिक इमारती, कोणत्याही व्यावसायिक किंवा अव्यावसायिक आस्थापना यासह शासकीय इमारती, स्थानिक इमारती, सिनेमागृह/नाट्यगृह, शॉपिंग कॉम्प्लेक्स, रुग्णालये इत्यादींचा समावेश असेल.
- रेन वॉटर हार्वेस्टिंगद्वारे साठविण्यात आलेल्या पाण्याची नोंद - घन मीटरमध्ये (m³: 1m³=1000L)
- स्थानिक स्वराज्य संस्थांद्वारे स्थापित आणि प्रमाणित केलेल्या रेन वॉटर हार्वेस्टिंग प्रकल्पांचा मूल्यांकनासाठी समावेश केला जाईल. याची खात्री करण्यासाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी खालील बाबी लक्षात ठेवाव्या :
  - रेन वॉटर हार्वेस्टिंग प्रकल्पांची कार्यरत स्थिती
  - रेन वॉटर हार्वेस्टिंग प्रकल्पांचे पाणलोट क्षेत्र/छत (स्लॉब)
  - गळती/तुटलेले पाईप टाळावेत.
  - परकोलेशन पॉइंटची उपलब्धता
  - RWHची विविध टप्प्यांवरील (आधी-दरम्यान-नंतर) जिओटॅंग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB)
- रेन वॉटर हार्वेस्टिंग, पाझर खड्डे, विहित एक्सेल नमुन्यात कार्यक्षम पाण्याचा वापर यावरील प्रचारात्मक जनजागृती उपक्रमांचा तपशील - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये .
- जनजागृती उपक्रमांची जिओटॅंग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB)
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापण कार्यपद्धती		गुण
१.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० आधी आणि दरम्यान स्थापित केलेल्या कार्यरत रेन वॉटर हार्वेस्टिंग प्रकल्प असलेल्या सार्वजनिक इमारतींची टक्केवारी	१००
	१००%	१००
	७५% ते १००%	७५
	५०% ते ७५%	५०
	५०% पेक्षा कमी	०
२.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० च्या कालावधी दरम्यान साठवलेले पावसाचे पाणी – घन मीटरमध्ये (m ³) (Relative Marking)	५०
३.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान खाजगी मालमत्ता, पाझर खड्डे आणि कार्यक्षम पाणी वापर यावर RWH च्या जाहिरात उपक्रमांची संख्या.	५०

सार्वजनिक इमारतींवर पावसाच्या पाण्याचे संधारण (रेन वॉटर हार्वेस्टिंग)

रेनवॉटर हार्वेस्टिंग प्रणालीमध्ये पुढील घटकांचा समावेश असतो (जलशक्ती अभियानाच्या व्याख्यानुसार):

पाणलोट किंवा प्रणाली ज्यात पाणी रोखून साठवले जाते

साठवण सुविधेत पाणी वाहून नेण्यासाठी पाईप्स/नलिकांची प्रणाली

पावसाच्या पाण्याबरोबर वाहून आलेली घाण काढण्यासाठी फिल्टर युनिट

पाणी साठवण्यासाठी टाकी किंवा भूजल पुनर्भरण संरचना

सदर छायाचित्रे केवळ उदहरणासाठी दर्शविण्यात आली आहेत.

पावसाच्या पाण्याची गणना कशी करावी?

रेन वॉटर हार्वेस्टिंगद्वारे वर्षभर साठवलेले पावसाचे पाणी मोजण्याचे सूत्र खालीलप्रमाणे आहे:

जर,

Q = लीटर मध्ये साठवलेल्या पावसाच्या पाण्याचे प्रमाण (घन मीटरमध्ये)

M = सरासरी वार्षिक पाऊस मिली मीटरमध्ये

A = पाणलोट क्षेत्र चौरस मीटरमध्ये

R = भूमिगत गटर प्रणालीमधील अपरिहार्य लहान गळतीमुळे होणारे नुकसान किंवा पुरेसा प्रवाह निर्माण करण्यासाठी खूप हलका पाऊस किंवा अतिवृष्टीमुळे भरून वाहणारे नाले इ. द्वारे वाहून गेलेल्या (रनऑफ) पाण्याचा गुणांक

तर,

पावसाच्या पाण्याचे प्रमाण (जे घन मीटरमध्ये साठवले जाऊ शकते) $Q = 'M' \times 'A' \times 'R'$

वाहून जाणाऱ्या पाण्याचा (रनऑफ) गुणांक छताच्या सामग्रीच्या प्रकारानुसार बदलतो; सामग्रीचा प्रकार आणि त्यांचे रनऑफ गुणांक खाली दिले आहेत.

प्रकार	रनऑफ गुणांक
गॅल्वनाइज्ड लोखंडी पत्रा	>०.९
(पन्हाळी) धातूची पत्रे	०.७ ते ०.९
फरशी	०.८ ते ०.९
काँक्रीट	०.६ ते ०.८
विटांचा फुटपाथ	०.५ ते ०.६
दगडी नैसर्गिक पाणलोट	०.२ ते ०.५
मातीचा उतार	० ते ०.३
हरित क्षेत्र	०.०५ ते ०.१

३.२.२

पावसाचे पाणी झिरपणारे पाझरखड्डे (रेन वॉटर परकोलेशन पिट)

गुण
१००

पावसाचे पाणी झिरपणारे शोषखड्डे निर्मिती ही एक सोपी प्रक्रिया किंवा तंत्रज्ञान आहे ज्यातून पावसाचे पाणी जमिनीत शोषले जाते आणि त्यामुळे भूजल पुनर्भरण होय ते. पावसाच्या पाण्याच्या पाझरातून भूजल पुनर्भरण सुनिश्चित करण्यासाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थेने घेतलेला पुढाकार व कामांचे मूल्यमापन या निर्देशकाद्वारे केले जाते.

आवश्यक तपशील:

- उंच व सखल भाग दाखवणारे नकाशे.
- माझी वसुंधरा अभियान ५.० आधी आणि दरम्यान निर्माण करण्यात आलेल्या नव्या पाझरखड्ड्यांच्या संख्येचा तपशील - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- पाझरखड्डे तयार करण्यासाठी एनजीओ/कॉपोरेट्स सह करण्यात आलेला सामंजस्य करार/कार्यरिभ आदेशाची प्रत.
- प्रकल्पाची क्षमता आणि प्रकल्प अहवाल
- गूगल मॅपवर पाझरखड्ड्यांचे स्थान (लोकेशन).
- विविध टप्प्यांवरील (आधी-दरम्यान-नंतर) जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB).
- रेन वॉटर हार्वेस्टिंग प्रकल्पांना न जोडलेल्या पाझरखड्ड्यांचा मूल्यांकनासाठी विचार केला जाईल.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

स्थानिक स्वराज्य संस्थेने भरलेली माहिती माझी वसुंधरा अभियान १.०, २.०, ३.० आणि ४.० दरम्यान MIS मध्ये भरलेल्या माहितीशी जुळत नसल्यास, कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत. (केवळ अपकीपसाठी (Upkeep) लागू)

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	शोषखड्ड्यांच्या नियोजनासाठी उंच आणि सखल भागांची ओळख आणि मॅपिंग	२५
२.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान नव्याने निर्माण केलेल्या पाझरखड्ड्यांची संख्या (Relative Marking)	५०
३.	अपकीप (Upkeep): माझी वसुंधरा अभियान १.०, २.०, ३.० आणि ४.० दरम्यान निर्माण करण्यात आलेल्या आणि देखभाल करण्यात येणाऱ्या पाझरखड्ड्यांची संख्या (Relative Marking)	२५

भूजलावरील मोठ्या प्रमाणात अवलंबित्वामुळे अनेक विहिरी आणि बोअरवेल कोरड्या पडल्या असून त्यांच्या संवर्धनाची गरज निर्माण झाली आहे. भूजल पुनर्भरण विहिरी आणि विंधन विहिरींचे पुनरुज्जीवन आणि पुनर्भरण करून भूजलाची पातळी वाढवण्यावर लक्ष केंद्रित करते. हे निर्देशक भूजल पुनर्भरण सुनिश्चित करण्यासाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी घेतलेल्या पुढाकारांचे मूल्यमापन करते.

आवश्यक तपशील:

- स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील सर्व (अकार्यरत/कार्यरत) खाजगी आणि सार्वजनिक, मॅप केलेले आणि जिओटॅग केलेले, विहिरी आणि विंधन विहिरींची संख्या.
- पुनरुज्जीवित/पुनर्भरणासाठी हाती घेतलेल्या प्रकल्पांची संख्या- विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- गुगल मॅपवर प्रकल्पाचे स्थान.
- विहिरी/विंधन विहिरी आणि पुनर्भरण पायाभूत सुविधांच्या पुनरुज्जीवनासाठी कार्यांरंभ आदेश आणि देखभाल अहवाल.
- भौतिक आणि आर्थिक प्रगती अहवाल - कार्यांरंभ आदेश आणि कार्य पूर्णत्व प्रमाणपत्र
- विविध टप्प्यांवरील (आधी-दरम्यान-नंतर) जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB).
- लाल, पिवळे आणि हिरवे कार्ड असलेल्या विहिरी/ विंधन विहिरींचा तपशील - विहित एक्सेल फॉर्मॅटमध्ये.
- हिरव्या, पिवळ्या आणि लाल कार्डची प्रत.
- पाण्याच्या गुणवत्तेचा अहवालाची प्रत .

टीप - पाण्याच्या गुणवत्तेचा अहवाल NABL मान्यताप्राप्त प्रयोगशाळेतूनच तपासला जावा.

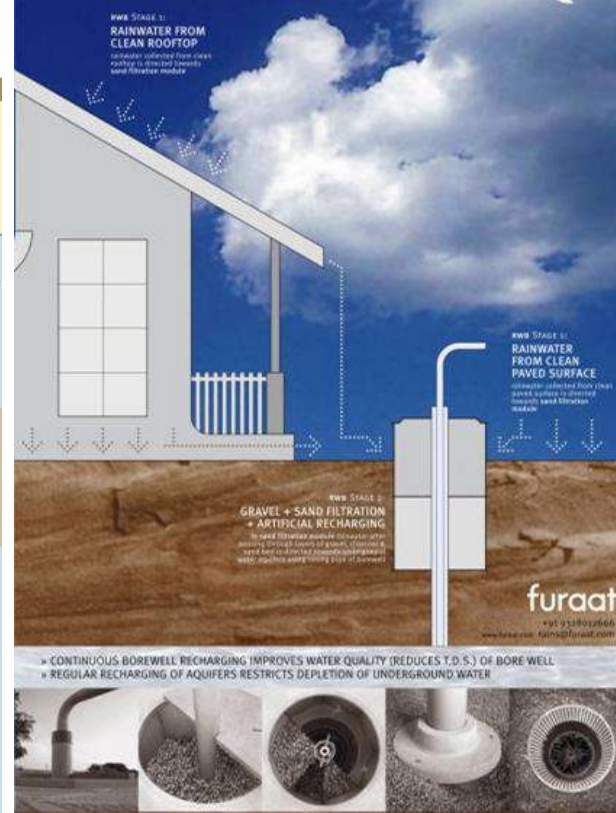
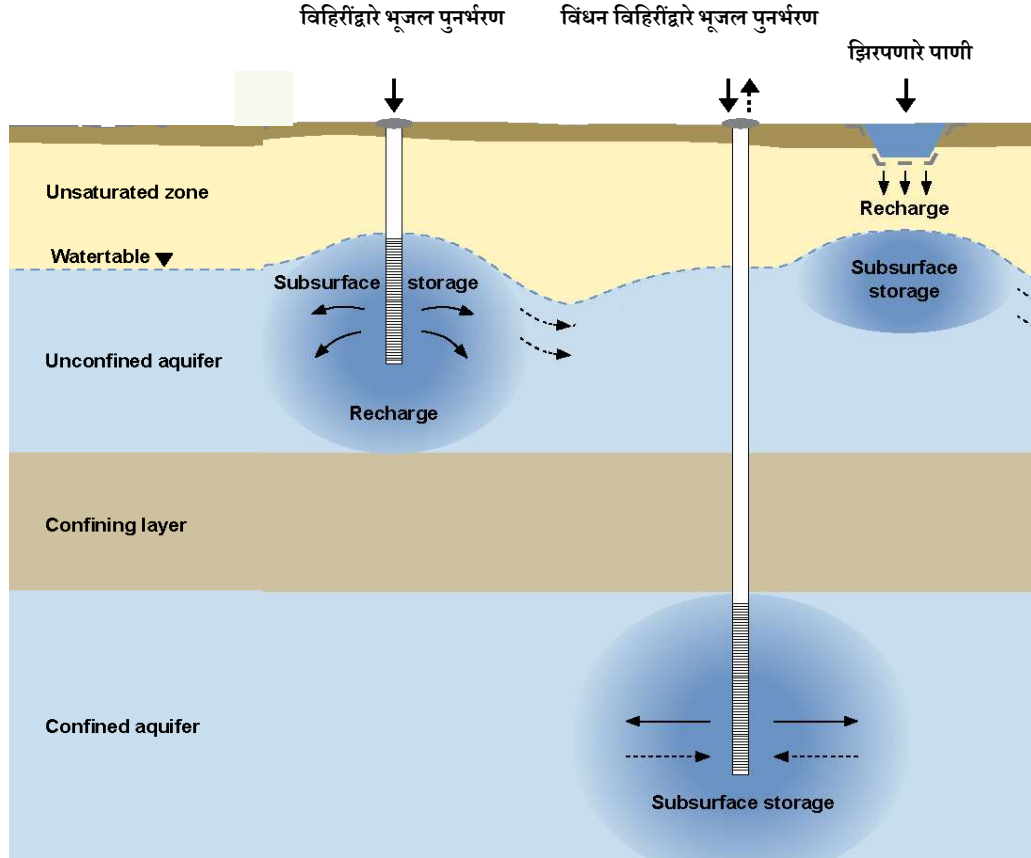
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	स्थानिक संस्थेतील कार्यरत, अकार्यरत, खाजगी आणि सार्वजनिक विहिरी आणि विंधन विहिरी यांचे मॅपिंग.	५०
२.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान पुनर्जीवित/पुनर्भरण केलेल्या अकार्यरत विहिरींची टक्केवारी(Relative Marking)	५०
३.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान पुनर्भरण विहिरींमध्ये बदललेल्या अकार्यरत विंधन विहिरींची टक्केवारी(Relative Marking)	५०
४.	पुनर्भरण प्रक्रियेसह कार्यरत विंधन विहिरींची टक्केवारी (Relative Marking)	५०
५.	विहिरी/विंधन विहिरींची टक्केवारी	३०
	हिरवे कार्ड	३०
	पिवळे कार्ड	१५
	लाल कार्ड	०
६.	NABL मान्यताप्राप्त प्रयोगशाळांमधून पिण्याच्या पाण्याच्या ISO मानकांनुसार पाण्याच्या गुणवत्तेची चाचणी अहवाल	२०

भूजल पुनर्भरण (विहिरी/विंधन विहिर)

भूजल पुनर्भरण: व्यवस्थापित भूजल पुनर्भरण हे भूजल पुनर्प्राप्तीसाठी किंवा पर्यावरणीय फायद्यासाठी पाण्याचे उद्देशपूर्ण पुनर्भरण आहे. हे विद्यमान विहिरींमध्ये पाणी सोडणे आणि विंधन विहिरींभोवती योग्य फिल्टर मीडियासह पुनर्भरण खड्डा बांधून केले जाऊ शकते.

विंधन विहिर किंवा अकार्यरत पुनर्भरण संरचना

सदर छायाचित्रे केवळ उदहरणासाठी दर्शविण्यात आली आहेत.

BIS वैशिष्ट्यांनुसार पिण्याच्या पाण्याचे भारतीय मानक

पिण्याचे पाणी : पिण्याचे पाणी हे कुठल्याही जलस्रोताद्वारे मानवी वापरासाठी उदा. पिण्यासाठी आणि स्वयंपाक करण्याच्या हेतूने वापरले जाणारे पाणी आहे. यामध्ये मानवी वापरासाठी कोणत्याही प्रकारे पुरवले जाणारे पाणी (प्रक्रिया केलेले किंवा प्रक्रिया न केलेले) समाविष्ट आहे.

पिण्याच्या पाण्यासाठी भारतीय मानकांनुसार (IS 10500-2012) देण्यात आलेल्या आवश्यकतांचे पालन करणे आवश्यक आहे;

अ.क्र.	भौतिक आणि रासायनिक पाणी गुणवत्ता चाचणी निकष	स्वीकार्य मर्यादा	अनुज्ञेय मर्यादा
१	रंग (Hazen units)	५	१५
२	वास	सहमत	सहमत
३	चव	सहमत	सहमत
४	गढूळपणा (NTU)	१	५
५	एकूण विरघळलेले घन पदार्थ (mg/L)	५००	२०००
६	अवशिष्ट क्लोरीन (mg/L)	०.२-०.५	१
७	सामू मूल्य (pH)	६.५-८.५	६.५-८.५

बॅक्टेरियोलॉजिकल, मायक्रोप्लास्टिक आणि आर्सेनिक सामग्रीची चाचणी वार्षिक किंवा तक्रारी प्राप्त झाल्यास तपासली जाईल.

*वरील तक्त्यामध्ये नमूद केलेले परिमाण मर्यादित असून फक्त संदर्भासाठी आहेत, अधिक तपशिलांसाठी कृपया IS 10500-2012 ची संपूर्ण यादी पहा, संदर्भ -

IS 10500-2012 Drinking water – specification: https://admin.indiawaterportal.org/sites/default/files/2020-11/bis_10500-2012_wq_standards_0_0.pdf.

टीप – वरील यादीनुसार नमूद केलेली मर्यादा ओलांडल्याने पाणी पिण्याअयोग्य बनते, जर इतर कोणताही स्रोत उपलब्ध नसेल तर अशावेळी ते पिण्यासाठी स्वीकारले जाऊ शकते. त्यासाठी ते परवानगीयोग्य मर्यादित असणे आवश्यक आहे.

आरोग्य विभाग, जिल्हा परिषद, नाशिक
पिण्याचे पाणी योजना स्वच्छता सर्वेक्षण माहिती
अल्प जोखीम प्रमाणपत्र
पत्र क्र. ११८/२५ दिनांक २०/१२/२०२१

प्रति,
हस्त/प्रमाणपत्र
प्रमाणपत्र
नाशिक

विषय : अल्प जोखीम प्रमाणपत्र बाबत .....

संदर्भ - १. शासन निर्णय पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, अ. इन्फ्रस्ट्रक्चर - २०१० / प्र.क्र. ११० / पापु - ११, दिनांक १ / १०
२. आरोग्य विभाग विस्तृत पारितोषिक करण्यात आलेले स्वच्छता सर्वेक्षण .....

उपरोक्त कोणीच्या अनुदान आधारे गावातील खात्री नसून केलेल्या चौकटीमध्ये पाणी जोडणे सर्वेक्षण दिनांक १०/१०/२३ या कारणावधी बंधे करण्यात आले असता कोणताही अयोग्य पाणी पुरवठा रोख व मर्याद जोखीम १ ते १५ टक्के पर्यंत होत असल्याचे निदर्शनास आणवते आपणाला हे अल्प जोखीम क्षेत्रीय कार्यालय येत आहे.

आपणाला या द्वारे सुचित करण्यात येत आहे, सर्वेक्षण कारणावधी मध्ये आपल्या शासनावधी वित्तिय जोखीम बाबत सर्व ती प्रतिभेभाषक उपाययोजना तत्काळ करून १ महिन्याच्या आत पाणी पुरवठा जोखीम पुराव्याचे कमी करावी व जसे केले जाताना अहवाल तैयारी अर्थिकाची पांचे मार्केट वटविकास अधिकारी यांना सादर करावा.

क्र. नं.	जोन	स्वच्छता	संकेत	अवशेष सोडवण्या	जोखीम	समय जोखीम	अल्प जोखीम	तेज
१	कार्य नसणे	मोठे मोठे	०१	२०३५	-	-	✓	
२	सर्वेक्षण	मोठे मोठे	०१	१२६०	-	-	✓	
३	सर्वेक्षण	मोठे मोठे	०२	११९	-	-	✓	
४								
५								
६								
७								
८								
९								

वैशिक अधिकारी
प्राथमिक आरोग्य केंद्र
Primary Health Centre Warfardhe
नाशिक, जिल्हा, नाशिक, Dist: Nashik.

जलगुणवत्ता कार्ड	जलगुणवत्ता गुण
चंदेरी कार्ड	सलग ३ वर्षासाठी < २५ गुण
हिरवे कार्ड	< २५ गुण
पिवळे कार्ड	२५-६५ गुण
लाल कार्ड	> ७० गुण

विधन विहर आणि विहिरीसाठी जलगुणवत्ता अहवाल

- ते आरोग्य विभागाद्वारे पारित केले जाते.
- सर्व जलस्रोतांचा वार्षिक जलगुणवत्ता अहवाल तयार करतात व त्यावर आधारित गुणवत्ता प्रमाणपत्र दिले जाते.
- अशुद्धतेचे समिश्र गुण १०० पैकी मोजले जातात.

जल अंदाजपत्रक ही ग्रामपंचायतीमध्ये पाण्याची गरज आणि उपलब्धता मोजण्याची एक पद्धत आहे. सूक्ष्म सिंचन आणि कृषी-हवामान क्षेत्राला अनुरूप पीक पद्धतीचा अवलंब करून कृषी क्षेत्रातील जलवापर कार्यक्षमता सुधारण्यासाठी, स्थानिकांमध्ये प्रसार करण्यासाठी ग्राम कृती आराखड्याचा एक भाग म्हणून जल अंदाजपत्रक आणि लेखापरीक्षण केले जाते. यामुळे स्थानिक स्वराज्य संस्थांना त्यांच्या क्षेत्रात जलसंधारण करण्यास मदत होते.

आवश्यक तपशील :

- पर्जन्यमापकाद्वारे नोंदवलेल्या पावसाचे प्रमाण - मासिक लॉगबुक
- ग्रामसभेने मंजूर केलेल्या जल अंदाजपत्रकाच्या अहवालाची प्रत
- स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या पाणीपुरवठा यंत्रणेच्या लेखापरीक्षण अहवालाची सामाजिक लेख परीक्षण किंवा सक्षम प्राधिकाऱ्याद्वारे अधिकृत करण्यात आलेली प्रत
- ग्रामपंचायतीच्या सुचनाफलकावर लावण्यात आलेले जल अंदाजपत्रक – सुचना फलकाची जिओ-टॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB).
- जल लेखापरीक्षण आणि शिफारशीच्या अंमलबजावणीसाठीचे कार्यरिंभ आदेश.
- जल लेखापरीक्षण पूर्ण झाल्याचे प्रमाणपत्र.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	पर्जन्यमापक वापरून पावसाचे मोजमाप आणि लॉगबुकमध्ये केलेली नोंद.	२०
२.	ग्रामपंचायतीने तयार केलेला जल अंदाजपत्रक अहवाल सादर करणे.	२०
३.	पाण्याच्या अंदाजपत्रकानुसार केलेली कार्यवाही.	५०
४.	ग्रामपंचायतीच्या पाणी पुरवठा योजनेचे जल लेखापरीक्षण (वॉटर ऑडिट)	२०
	होय	२०
	नाही	०
५.	ग्रामपंचायतीच्या पाणीपुरवठा यंत्रणेच्या लेखापरीक्षणानुसार केलेल्या शिफारशीच्या अंमलबजावणीची टक्केवारी	४०

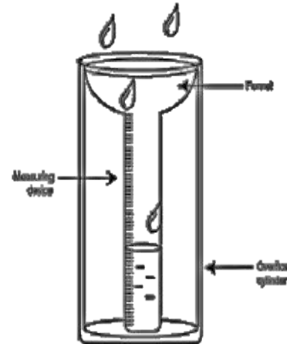

पर्जन्यमापक मार्गदर्शक तत्त्वे

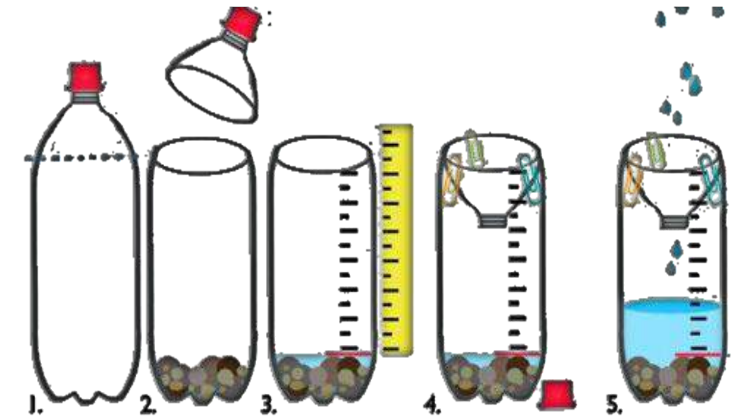
- हवामान खात्याद्वारे देण्यात आलेल्या मार्गदर्शक सुचनांनुसार विशिष्ट आकारमानाचे भांडे पावसात ठेवावे (१ लीटरच्या प्लास्टिक बाटलीच्या तोंडाकडील निमूळता भाग कापून बाटलीतच उलटा ठेवला, तर असे भांडे तयार होईल.)
- गावामध्ये सर्वत्र समान पाऊस पडतो, त्यामुळे हे भांडे गावात कुठेही ठेवले तरी चालेल.
- त्या भांड्यामध्ये २४ तासामध्ये (किंवा काही ठराविक कालावधीत) साचलेले पावसाचे पाणी मोजावे. (प्लास्टिकची बाटली वापरत असल्यास त्या बाटलीवर मोजपट्टीने ठराविक अंतरावर खुणा करणे आवश्यक आहे. तसेच बाटलीच्या तळाला काही लहान दगड टाकावे, ज्यामुळे बाटली वजनदार होऊन स्थिर उभी राहिल व बाटलीचा तळसुद्धा समान होईल).
- या २४ तासामध्ये (किंवा ठराविक कालावधी नंतर) समजा १० मिली मीटर उंची इतके पाणी भांड्यामध्ये (किंवा बाटलीमध्ये) साचले असेल तर गावात १० मिली मीटर पाऊस पडला असे समजले जाते.
- जमिनीवर पडलेले पाणी इकडे तिकडे जाऊ न देता व जमिनीत मुरू न देता जसेच्या तसे पसरवले तर १० मिली मीटर जाडीचा थर तयार होईल.

PARTS OF A RAIN GAUGE

- FUNNEL
- CYLINDER
- COLLECTING BOTTLE
- OUTER CYLINDER

पर्जन्यमापक यंत्र

पुर्नवीनीकरण केलेले पर्जन्यमापक

पीक जल अंदाजपत्रक (जल अंदाजपत्रकानुसार केलेली क्रिया)

गावच्या पाणलोट विकास समितीने व ग्रामपंचायतने उपलब्ध जलस्रोतांचे मॅपिंग व चर्चा करावी

अक्षय जलस्रोत, मृदाचाचणी, पीक निवड व पीक उत्पादनाचे शेतकऱ्यांसोबत मूल्यांकन

पाणी उपसण्याचा काळ, पाण्याचा वापर, वर्तमान बाजाराचा कल यांचे विश्लेषण आणि पीक नफा व पीक जल अंदाजपत्रक बनवणे

जमिनीची संभाव्य स्थिती व पाण्याचा कार्यक्षम वापर याचा विचार करून प्रचलित नियमानुसार पीक आराखडा तयार करणे.

गावकरी त्यांच्या भागाचा नैसर्गिक स्रोत नकाशा तपासताना.
छायाचित्र सूत्र - WOTR.

स्थानिक पातळीवर पाण्याचे व्यवस्थापन करण्यासाठी जल अंदाजपत्रक साधन
छायाचित्र सूत्र - WOTR.

वॉटरशेड सपोर्ट सर्व्हिसेस अँड ॲक्टिव्हिटीज नेटवर्क (WASSAN) आणि वॉटरशेड ऑर्गनायझेशन ट्रस्ट (WOTR) यांनी विकसित केलेली पीक पाणी बजेट साधने स्थानिक स्वराज्य संस्थांद्वारे वापरली जाऊ शकतात.

संदर्भ - https://www.wassan.org/wp-content/uploads/2022/03/Crop_Water_Budgeting.pdf

https://wotr-website-publications.s3.ap-south-1.amazonaws.com/Water_Budgeting_Brochure_English.pdf

३.४.१

जल कार्यक्षम शेती

गुण

१००

सूक्ष्म सिंचन तंत्र केवल पाण्याची बचतच नाही तर खतांचा वापर, मजुरीचा खर्च, इतर खर्च कमी करण्यासोबतच मातीचे आरोग्य टिकवून ठेवण्यास मदत करते. सूक्ष्म सिंचन प्रणाली पारंपारिक पूर सिंचन पद्धतीपेक्षा ४०% पर्यंत पाण्याची बचत करते, तसेच पीक उत्पादकता आणि उत्पन्न वाढवते. हे निर्देशक स्थानिक स्वराज्य संस्थांना अधिक शेतजमीन ठिबक सिंचनाखाली आणण्यासाठी प्रोत्साहित करते.

आवश्यक तपशील:

- स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील एकूण शेतजमीन हेक्टरमध्ये
- तालुका कृषी अधिकारी यांनी प्रमाणित केल्यानुसार ठिबक सिंचन/लघु सिंचन प्रकल्पांतर्गत समाविष्ट असलेली एकूण शेतजमीन (हेक्टरमध्ये)
- प्रधानमंत्री कृषी सिंचन योजनेचा लाभ घेतलेल्या लाभार्थ्यांचा तपशील - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- भौतिक आणि आर्थिक प्रगतीचा अहवाल.
- जिओ-टॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB) .
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती

गुण

	मूल्यमापन कार्यपद्धती	गुण
१.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० पूर्वी ठिबक सिंचन/लघु सिंचन प्रकल्पांतर्गत समाविष्ट शेतजमिनीची टक्केवारी (Relative Marking)	५०
२.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान ठिबक सिंचन/लघु सिंचन प्रकल्पांतर्गत समाविष्ट शेतजमिनीची टक्केवारी (Relative Marking)	५०

पिण्यासाठी शुद्ध आणि सुरक्षित पाणी उपलब्ध असणे जीवनासाठी अत्यावश्यक आहे आणि पिण्यायोग्य पाणी मिळणे हा प्रत्येक नागरिकाचा मूलभूत अधिकार आहे. परंतु, बऱ्याच घरांमध्ये नळाद्वारे पाणीपुरवठा होत नसल्याने आरोग्याच्या अनेक समस्या उद्भवतात. स्थानिक स्वराज्य संस्थेमधील किती घरांमध्ये नळाद्वारे पाणीपुरवठा करण्यात येत आहे, हे या निर्देशकाद्वारे तपासण्यात येते.

आवश्यक तपशील:

- पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती गठित केलेल्या आदेशाची प्रत व सदस्य यादीची प्रत.
- घरे व शिक्षण संस्थांचा तपशील - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- स्थानिक स्वराज्य संस्थेमधील नळाद्वारे पाणी पुरवठा केल्या जाणाऱ्या एकूण कुटुंब, शाळा आणि अंगणवाडी केंद्रांची संख्या – जल जीवन मिशन पोर्टलवरील प्रत.
- हर घर जल प्रमाणपत्राची प्रत
- नळ जल मित्र प्रशिक्षण अहवालाची प्रत
- कार्यारंभ आदेश, भौतिक व आर्थिक अहवाल
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मुल्यामापन कार्यपद्धती		गुण
१.	पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती	३०
	होय	३०
	नाही	०
२.	नळाद्वारे पाणीपुरवठा असलेल्या घर व शिक्षण संस्थांची टक्केवारी (Relative Marking)	५०
३.	ग्रामपंचायतीला मिळालेले हर घर जल प्रमाणपत्र	२०
	होय	२०
	नाही	०
४.	नळ जल मित्रांची निवड व प्रशिक्षण	५०
	होय	५०
	नाही	०

दिवसेंदिवस जलस्रोत कमी होत आहेत त्यामुळे वापरलेले पाणी प्रक्रिया करून पुन्हा वापरणे गरजेचे आहे. भारत सरकार स्वच्छ भारत अभियानामार्फत ग्रामीण भागात सांडपाण्याची प्रक्रिया व पुनर्वापरास प्रोत्साहन देते. हे निर्देशक स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी केलेल्या उपाययोजना किती परिणामकारक आहेत याचे परीक्षण करते .

आवश्यक तपशील:

- सांडपाणी प्रक्रिया केंद्राचे लोकेशन- गुगल मॅप लिंक
- जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (size १ ते २ MB)
- प्रक्रिया यंत्रणेचा आराखडा व तंत्रज्ञानाची प्रत
- भौतिक व आर्थिक प्रगती अहवाल.
- पाण्याचे संकलन, प्रक्रिया व पुनर्वापराचा तपशील दर्शविणारे लॉगबुक
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

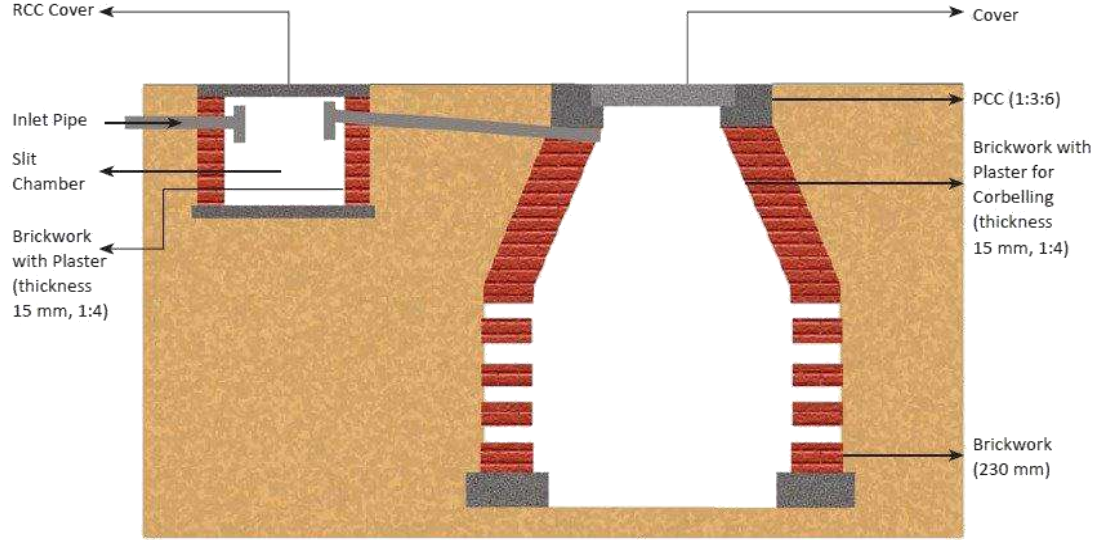
मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१ .	कार्यरत सांडपाणी प्रक्रिया केंद्र (सार्वजनिक / खाजगी शोषखड्डे)	५०
	होय	५०
	नाही	०
२.	पाण्याच्या पुनर्वापराची टक्केवारी (Relative Marking)	५०
	७५% पेक्षा अधिक	५०
	५०%- ७५%	४०
	२५%-५०%	३०
	२५%पेक्षा कमी	०

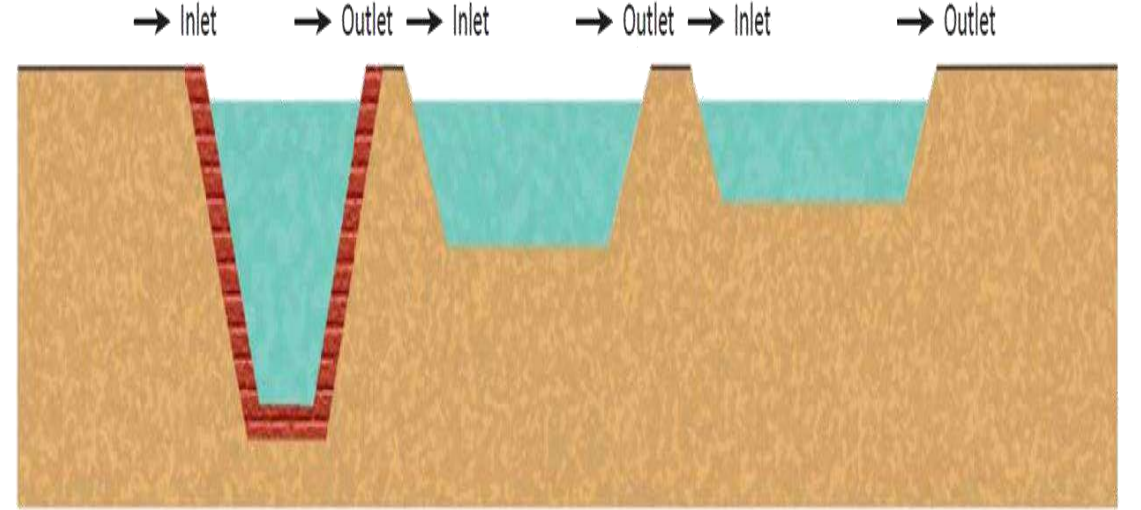
सांडपाणी नियोजन प्रणालीचे प्रकार

सामुदायिक लीच पिट

सामुदायिक लीच पिट हा एक मोठा खड्डा आहे ज्याचा वापर अनेक घरे करतात ज्यातून सांडपाणी (स्वयंपाकघर आणि धुण्याचे सांडपाणी) हळूहळू जमिनीत झिरपते.

सांडपाणी स्थिरीकरण तलाव

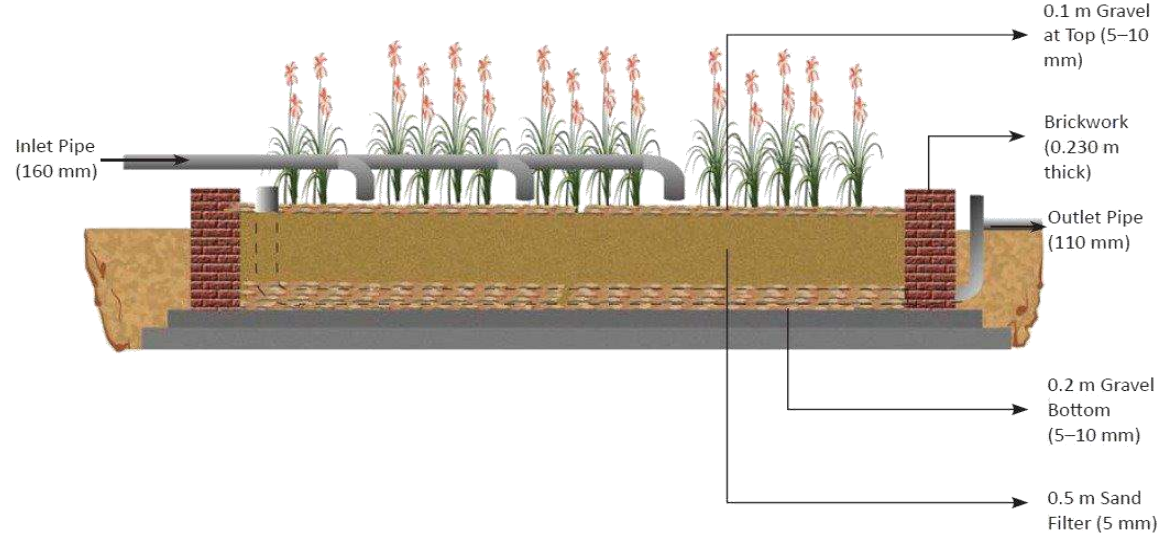

सांडपाणी स्थिरीकरण तलाव कमी खर्चात व नैसर्गिक पद्धतीने सांडपाण्यावर प्रक्रिया करण्याचा पर्याय आहे. यात तलावांच्या मालिकेत सूर्यप्रकाश, सूक्ष्मजीव आणि शेवाळ सांडपाण्यातील प्रदूषक काढण्याचे काम करतात.

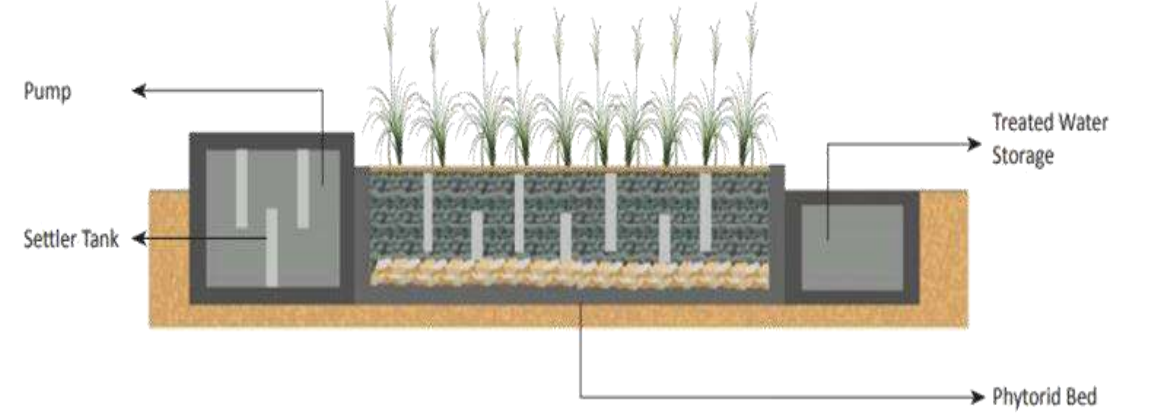
सांडपाणी नियोजन प्रणालीचे प्रकार

फायटोरीड तंत्र

फायटोरीड तंत्रामध्ये कृत्रिम पाणथळ जागेचा वापर केला जातो ज्यात वनस्पतींचा वापर करून नैसर्गिकरित्या सांडपाण्यावर प्रक्रिया केली जाते आणि हे पाणी पुनर्वापरासाठी सुरक्षित असते.

कृत्रिम पाणथळ जागा

कृत्रिम पाणथळ जागेची रचना नैसर्गिक पाणी शुद्धीकरण रचनेसारखी असते , ज्यात वनस्पती, वाळू आणि सूक्ष्मजीवांचा वापर करून सांडपाण्यावर (बाथरूम / स्वयंपाकघरातील सांडपाणी) प्रभावीपणे प्रक्रिया केली जाते. या पाण्याचा वापर सिंचनासाठी केला जातो किंवा ते जमिनीत सोडले जाते.

सदर छायाचित्र केवळ उदाहरणासाठी दर्शविण्यात आले आहे.

नद्या, तलाव, खाचर, खाडी, किनारपट्ट्या, विहिरी इत्यादी जलाशयांमध्ये मूर्तींचे विसर्जन केले जाते, यामुळे जल प्रदूषण होते. पर्यावरण संरक्षण करून प्रदूषणावर नियंत्रण ठेवून सण साजरे करणे आवश्यक आहे. मूर्ती विसर्जनामुळे होणारे जल प्रदूषण कमी करण्यासाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी आयोजित केलेल्या उपक्रमांचे मूल्यमापन या निर्देशकाद्वारे केली जाते.

आवश्यक तपशील:

- प्रचार आणि प्रसार कार्यक्रमांच्या (पर्यावरणपूरक मूर्ती, कृत्रिम विसर्जन स्थळ, चिकणमाती पुनर्वापरासाठी देणे) संख्येचा तपशील - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- सामाजिक माध्यमांमधून पर्यावरणपूरक (इको-फ्रेंडली) उपक्रमांचा प्रचार करणाऱ्या सोशल मिडिया पोस्टची लिंक - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- एकूण स्थापना करण्यात आलेल्या पर्यावरणपूरक मूर्तींची संख्या (सार्वजनिक आणि घरगुती)
- निर्माण करण्यात आलेल्या कृत्रिम विसर्जन स्थळांची एकूण संख्या आणि स्थान यांचा तपशील - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- चिकणमाती / ओला कचऱ्याचे संकलन, विलगीकरण, प्रक्रिया आणि पुनर्वापर याविषयी सविस्तर अहवाल
- पर्यावरणपूरक विसर्जनाचा प्रचार आणि प्रसार उपक्रमांची (पथनाट्ये, समाज माध्यमांवर प्रचार, निवासी संकुल व उत्सव समित्यांना मार्गदर्शक तत्वे सांगणे, विसर्जनानंतर चिकणमाती पुनर्वापरास देणे, इ.) जिओ-टॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB)
- प्रचार आणि प्रसार उपक्रमांमध्ये लावण्यात येणाऱ्या बॅनरवर उपक्रमाचा दिनांक आणि ठिकाणासह माझी वसुंधरा अभियान ५.० ची पार्श्वभूमी असणे आवश्यक आहे.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	पर्यावरणपूरक मूर्ती आणि विसर्जनाचा प्रचार करण्यासाठी घेण्यात आलेल्या प्रचारात्मक कार्यक्रमांची संख्या (Relative Marking)	५०
२.	निर्माण करण्यात आलेल्या कृत्रिम विसर्जन स्थळांची संख्या (Relative Marking)	३०
३.	स्थापना करण्यात आलेल्या पर्यावरणपूरक मूर्तींची टक्केवारी (Relative Marking)	२०
४.	विसर्जनाच्या आधी आणि नंतर निर्मात्याचे संकलन, विलगीकरण, वाहतूक आणि प्रक्रिया	५०
५.	जमा केलेल्या चिकणमातीच्या पुनर्वापराची टक्केवारी (Relative Marking)	५०

शाश्वत सणांचा प्रचार व प्रसार

कृत्रिम तलावांमध्ये पर्यावरणपूरक मूर्तींचे विसर्जन आणि नदी व तलावांचे प्रदूषण थांबवण्यासाठी धार्मिक कचऱ्यासाठी समर्पित संकलन केंद्र

सणांमध्ये माती संकलन केंद्र.
सणांदरम्यान अ नंतर २ दिवसांसाठी माती संकलन केंद्र सुरू ठेवण्यात यावेत.
दान केलेली माती मूर्तीकारांना दिली जावी.

सदर छायाचित्रे केवळ उदाहरणादाखल दिलेली आहेत.

पाणथळ प्रदेश हे जलविज्ञान चक्राचा (hydrological cycle) महत्वाचा भाग आहेत आणि ते परिसंस्थेसाठी वैविध्यपूर्ण योगदान देतात. जसे की, अधिवास उपलब्ध करणे, प्रदूषक कमी करणे, पुराचे पाणी साठवणे आणि लघु हवामान नियमन करणे. स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी पाणथळ प्रदेशाच्या संवर्धनासाठी घेतलेल्या उपक्रमांचे मूल्यमापन हा निर्देशक करतो.

आवश्यक तपशील:

- पाणथळ जमीन (संवर्धन आणि व्यवस्थापन) नियम-२०१७ नुसार पाणथळ जमिनीच्या संक्षिप्त दस्तऐवजाची प्रत.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.
- अधिक माहितीसाठी :
  - १) <https://moef.gov.in/wp-content/uploads/2020/01/final-version-and-printed-wetland-guidelines-rules-2017-04.01.20.pdf>
  - २) <https://moef.gov.in/wp-content/uploads/2019/09/Wetlands2017.pdf>

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	संक्षिप्त दस्तऐवज तयार करणे	१००

पंचायत विकास निर्देशांक (PDI) हा एक संमिश्र निर्देशांक आहे जो शाश्वत विकास उद्दिष्टे (SDGs) साध्य करण्यासाठी पंचायतींच्या कामगिरीचे मूल्यमापन करतो. पंचायत विकास निर्देशांक (PDI) पर्यावरणीय शाश्वतता आणि पायाभूत सुविधांसह नऊ विषयांचा विचार करते. हे निर्देशक स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या सर्वांगीण विकासाचे आणि कामगिरीचे मूल्यांकन करते.

आवश्यक तपशील:

- पंचायत विकास निर्देशांक (PDI) प्रमाणपत्राची प्रत.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

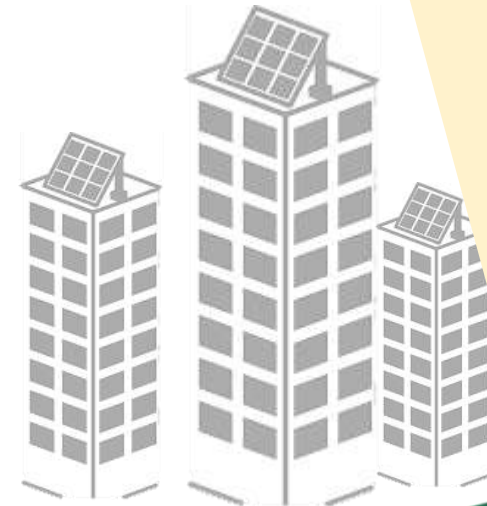
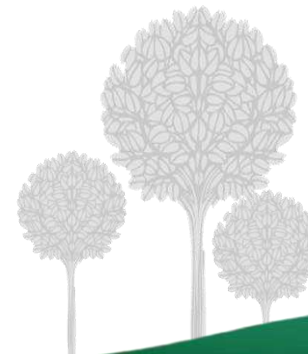
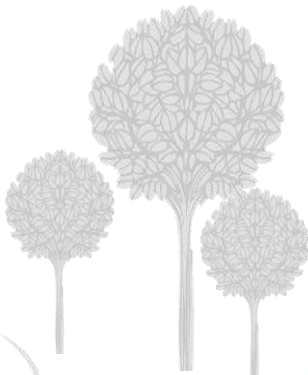
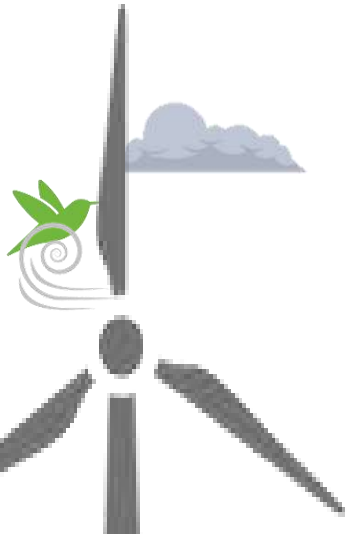
मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	पंचायत विकास निर्देशांकात (PDI) मिळालेली श्रेणी	१००
	श्रेणी अ+ (९०% पेक्षा अधिक)	१००
	श्रेणी अ (७५-९०% मध्ये)	८०
	श्रेणी ब (६०-७५% मध्ये)	६०
	श्रेणी क (४०-६०% मध्ये)	४०
	श्रेणी ड (४०% पेक्षा कमी)	०

अग्नि

एकूण गुण: १,७००

४

अग्नि

अ/क्र.	कृती बिंदु	गुण
४.१	नुतनीकरणयोग्य ऊर्जा स्रोत आणि निव्वळ शून्य कार्बन उत्सर्जनाबाबत प्रसार व प्रचार	३००
४.२	कार्बन उत्सर्जन कमी असलेल्या उर्जा स्रोतांचा अवलंब	
४.२.१	हरित पथदिवे	२००
४.२.२	स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये अक्षय ऊर्जा प्रकल्प बसवणे	५००
४.२.३	अक्षय ऊर्जेचा स्रोत म्हणून बायोगॅस संयंत्रे	३००
४.२.४	सोलार (सौर) पंप	२००
४.२.५	विकेंद्रित सौर ऊर्जा संयंत्रे	२००
	एकूण	१,७००

कोळसा, जीवाश्म इंधन इत्यादी उर्जेचे पारंपारिक स्रोत आहेत. या इंधनाच्या ज्वलनामुळे प्रदूषण होते व हे स्रोत पुन्हा मिळवता येणारे नाहीत. याउलट नुतनीकरणयोग्य ऊर्जा ही नैसर्गिक स्रोतांपासून मिळविली जाते आणि ती पर्यावरणासाठी सुरक्षित देखील आहे. त्यामुळे पर्यावरणाच्या हितासाठी अक्षय ऊर्जेच्या वापराला प्रोत्साहन दिले पाहिजे कारण आपण आपल्या निव्वळ शून्य कार्बन उत्सर्जन वचनबद्धतेकडे वाटचाल करत आहोत. या निर्देशकामध्ये, नुतनीकरणयोग्य ऊर्जेच्या वापराला प्रोत्साहन देण्यासाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी आयोजित केलेल्या जनजागृती उपक्रमांच्या आधारे मूल्यमापन केले जाते.

आवश्यक तपशील:

- ❑ स्थानिक स्वराज्य संस्थांद्वारे आयोजित जनजागृती उपक्रमांची संख्या (तिमाही) - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- ❑ नागरिकांच्या सहभागाचा तपशील (तिमाही) - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- ❑ माझी वसुंधरा अभियान संचालनालयाने जारी केलेल्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार आयोजित केलेल्या जनजागृती उपक्रमांचा मूल्यांकनासाठी विचार केला जाईल.
- ❑ प्रचारात्मक उपक्रमांमध्ये पुढील गोष्टींचा देखील समावेश होतो; सौर स्थापना, सौर बंब आणि इतर प्रकारचे अक्षय ऊर्जा स्रोत आणि निव्वळ शून्य कार्बन उत्सर्जन.
- ❑ उपक्रमांची जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB)
- ❑ सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान नुतनीकरणयोग्य उर्जा आणि निव्वळ शून्य कार्बन उत्सर्जन संदर्भात जनजागृती कार्यक्रमांची संख्या	३००
	माझी वसुंधरा अभियाना ५.० ची पहिली तिमाही (जुलै – सप्टेंबर)	१००
	(Relative Marking)	
	माझी वसुंधरा अभियान ५.० ची दुसरी तिमाही (ऑक्टोबर – डिसेंबर)	१००
	(Relative Marking)	
	माझी वसुंधरा अभियान ५.० ची तिसरी तिमाही (जानेवारी - मार्च)	१००
	(Relative Marking)	

अक्षय ऊर्जा

अक्षय ऊर्जा

अक्षय ऊर्जा ही नैसर्गिक स्त्रोतांपासून उत्पादित होते जी वापराच्या अधिक पटीने निर्मित होते. ही संसाधने अमर्यादित आहेत. अक्षय ऊर्जेचा वापर हा वीज निर्मितीसाठी, जागा वातानुकुलीत करण्यासाठी, पाणी गरम/थंड करणे आणि वाहतुकीसाठी केला जाऊ शकतो.

भू-औष्णिक
ऊर्जा

सौर
ऊर्जा

अक्षय ऊर्जा स्रोत

जल
विद्युत
ऊर्जा

पवन
ऊर्जा

जैविक
ऊर्जा

Net Zero (निव्वळ शून्य कार्बन उत्सर्जन)

Net zero (निव्वळ शून्य कार्बन उत्सर्जन)

- निव्वळ शून्य हे हरितगृह वायूंचे उत्पादन आणि वातावरणातून काढून टाकलेल्या हरितगृह वायूंचे प्रमाण यांच्यातील संतुलन आहे. निव्वळ शून्य लक्ष्य गाठण्यासाठी कार्बन निर्मुलनाच्या प्रक्रियेद्वारे हरितगृह वायूंचे उत्सर्जन कमी करून त्यांना वातावरणातून काढून टाकले जाते.
- भारताने २०७० पर्यंत निव्वळ शून्य कार्बन उत्सर्जन गाठण्याचे लक्ष्य जाहीर केले आहे.
- भारताने २०३० पर्यंत हरितगृह वायूंच्या उत्सर्जनाचे GDP अंतर्गत उत्पादनाचे प्रमाण २००५ च्या पातळीच्या ४५% पर्यंत कमी करण्यासाठी वचनबद्धता दर्शविली आहे.
- भारताने २०३० पर्यंत त्याच्या एकूण विद्युत उर्जा क्षमतेपैकी ५०% अपारंपारिक इंधन-आधारित ऊर्जा संसाधनांमधून स्थापित करण्यास वचनबद्धता दर्शविली आहे.

४.२.१

हरित पथदिवे

गुण

२००

हरित पथदिवे बसवल्यामुळे वीज बचत होते व स्थानिक स्वराज्य संस्थेचे कार्बन फूटप्रिंट देखील कमी होते. यामुळे एचपीएस(HPS) बल्ब ऐवजी हरित पथदिवे बसविणे पर्यावरण संरक्षणाच्या दृष्टीने महत्वाचे पाऊल आहे. या निर्देशकामध्ये, स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी सर्व पथदिव्यांचे हरित पथदिव्यांमध्ये रूपांतर करण्यासाठी घेतलेल्या पुढाकाराचे मूल्यमापन केले जाते.

आवश्यक तपशील:

- स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील पथदिव्यांची संख्या
- स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील हरित पथदिव्यांची संख्या
- पथदिवे बदलल्यामुळे होणाऱ्या ऊर्जाबचतीचा अहवाल - जसे की, दिवे बदलण्या आधीची व नंतरची वीज बिलाची प्रत.
- भौतिक आणि आर्थिक प्रगती अहवाल
- पथदिवे बसवण्यासाठी देण्यात आलेल्या कार्यारंभ आदेशाची प्रत.
- आधी आणि नंतरची छायाचित्रे (Size १ ते २ MB)
- गुणांचे वितरण हरित पथदिव्यांच्या टक्केवारीवर आधारित आहे. उदाहरणार्थ;
  - ५० टक्के एलईडी पथदिव्यांसाठी
  - १०० टक्के सौर पथदिव्यांसाठी १५० गुण.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	एकूण पथदिव्यांपैकी एलईडी पथदिव्यांची टक्केवारी	५०
२	एकूण पथदिव्यांपैकी सौर पथदिव्यांची टक्केवारी	१५०

४.२.२

स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये अक्षय ऊर्जा प्रकल्प बसवणे

गुण
५००

पारंपारिक ऊर्जेच्या विरुद्ध नूतनीकरण योग्य ऊर्जेच्या वापराकडे संक्रमण करून, स्थानिक स्वराज्य संस्था आपल्या राष्ट्राला २०७० पर्यंत निव्वळ शून्य कार्बन उत्सर्जन लक्ष्य आणि २०४७ पर्यंत ऊर्जा स्वातंत्र्याचे लक्ष्य पूर्ण करण्यात मदत करू शकतात. या निर्देशकामध्ये, माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान सौर ऊर्जा आणि नूतनीकरण योग्य ऊर्जा स्थापनांच्या संचयी क्षमतेवर आधारित स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे मूल्यमापन केले जाईल.

आवश्यक तपशील:

- सार्वजनिक आणि खाजगी इमारतींचा तपशील- विहित केलेल्या एक्सेल मध्ये.
  - सौर प्रकल्प असणारे छत
  - इमारत संकुलांमध्ये सौर उर्जेची स्थापना
  - सौर वॉटर हीटर
- स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये अक्षय ऊर्जा प्रकल्पांचा तपशील- विहित केलेल्या एक्सेल मध्ये
- संकुलांमध्ये अक्षय सौर प्रकल्प बसविल्यामुळे ऊर्जाबचत अहवाल, जसे की - आधी आणि नंतरचे वीज बिल (सौर प्रकल्प असणारे छत/सौर प्रकल्प)
- सर्व नूतनीकरण योग्य ऊर्जा प्रकल्पांसाठी कार्यान्वित प्रमाणपत्राची प्रत.
- या निर्देशकासाठी, निवासी इमारती वगळता सार्वजनिक इमारती, कोणत्याही व्यावसायिक किंवा अव्यावसायिक आस्थापना यासह शासकीय इमारती, स्थानिक इमारती, शॉपिंग कॉम्प्लेक्स, रुग्णालये इत्यादींचा समावेश असेल.
- सौर प्रकल्पांचे जिओटॅग केलेले छायाचित्र (आधी आणि नंतर) (Size १ ते २ MB)
- टीप- मूल्यमापन कार्यपद्धतीमधील क्रमांक १, २ आणि ३ मध्ये नमूद केलेल्या सौर प्रकल्पांचा क्रमांक ४ मध्ये विचार केला जाणार नाही
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती			गुण
१.	सौर प्रकल्पांची एकूण क्षमता (किलोवॉटमध्ये)(Relative Marking)		२००
	सार्वजनिक इमारती	१००	
	खाजगी इमारती	१००	
२.	अपकीप (Upkeep): माझी वसुंधरा अभियान १.०, २.०, ३.०, ४.० दरम्यान बसवण्यात आलेल्या सौर प्रकल्पांची एकूण क्षमता किलोवॉट (kW) मध्ये. (Relative Marking)		१००
३.	स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या क्षेत्रात बसवण्यात आलेल्या सौर वॉटर हीटरची एकूण क्षमता - लिटर प्रतिदिन (LPD) (Relative Marking)		१००
४.	अक्षय ऊर्जा प्रकल्पांची क्षमता किलोवॉट (kW) मध्ये (Relative Marking)		१००
	कार्यान्वित आणि कार्यरत	१००	
	निविदा मागवण्यात आल्या आहेत	५०	

अक्षय ऊर्जा प्रकल्पांचे प्रकार

अक्षय ऊर्जा प्रकल्प ऊर्जा निर्माण करण्यासाठी शाश्वत सांसाधने वापरतात, जसे की सूर्यप्रकाश, वारा, भुआँष्णिक ऊर्जा, पाऊस, भारती आणि बायोमास. अक्षय ऊर्जा प्रकल्पमध्ये हे समाविष्ट आहेत:

- एकाग्रित सौर पॅनेल
- फोटोव्होल्टाइक्स
- पवन ऊर्जा
- बायोगॅस/बायोमास
- लघु जलविद्युत प्रकल्प

एकाग्रित सौर पॅनेल

फोटोव्होल्टाइक्स

पवन ऊर्जा

बायोगॅस/बायोमास

लघु जलविद्युत प्रकल्प

४.२.३

जैव वायू प्रकल्प (बायोगॅस प्लांट) - अक्षय ऊर्जेचा स्रोत

गुण
३००

बायोगॅस हा मुख्यतः ग्रामीण भागात वापरला जाणारा प्रदूषणविरहित उर्जेचा स्रोत आहे. या उर्जेच्या वापरामुळे सभोवतालच्या हवेची गुणवत्ता सुधारते आणि हरितगृह (ग्रीन हाऊस) वायूचे उत्सर्जन टाळले जाते. बायोगॅसचा वापर करून स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी पारंपरिक ऊर्जा स्रोतांवरील अवलंब कसे कमी केले आहे, हे या निर्देशकाद्वारे तपासले जाते.

आवश्यक तपशील:

- माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान बसवलेल्या आणि सुस्थितीत असलेल्या बायो-गॅस प्रकल्पांच्या संख्येचा तपशील - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- स्थानिक स्वराज्य संस्थेमध्ये बसवलेल्या व कार्यरत स्थितीत असणाऱ्या बायोगॅस प्रकल्पांची एकूण क्षमता (माझी वसुंधरा अभियान ५.० पूर्वी बसवलेल्या बायोगॅस प्रकल्पांसह) - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- भौतिक आणि आर्थिक प्रगती अहवाल
- गुगल मॅपवर बायोगॅस प्रकल्पांचे स्थान
- बायोगॅस प्रकल्पांची जिओ टॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB).
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान बसविण्यात आलेल्या आणि कार्यरत असलेल्या बायोगॅस प्रकल्पांची संख्या (Relative Marking)	१५०
२.	माझी वसुंधरा अभियान १.०, २.०, ३.०, ४.० आणि ५.० दरम्यान स्थानिक स्वराज्य संस्थेमध्ये बसविण्यात आलेल्या आणि कार्यरत असलेल्या बायोगॅस प्रकल्पांची एकूण क्षमता (घन मीटर प्रतिदिन) (Relative Marking)	१५०

४.२.४

सौर पंप

गुण

२००

सौर पंप हा वीज किंवा डिझेलवरील अवलंबित्व कमी करून इंधनावर आवर्ती खर्च कमी करतो. ग्रामीण स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी त्यांच्या क्षेत्रात सौर पंपांचा वापर वाढवण्यासाठी हा निर्देशक प्रोत्साहन देतो.

आवश्यक तपशील:

- माझी वसुंधरा अभियान ५.० पूर्वी आणि दरम्यान बसवलेल्या सौर पंपांचा तपशील – विहित केलेल्या एक्सेल मध्ये
- भौतिक आणि आर्थिक प्रगती अहवाल.
- कार्यरत असलेले सौर पंप मूल्यमापनासाठी विचारात घेतले जातील.
- कार्यरत असणाऱ्या सौर पंपांची जिओ टॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB).
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान वैयक्तिक आणि सामुदायिक ठिकाणी बसवलेल्या सौर पंपांची संख्या (Relative Marking)	५०
२.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान वैयक्तिक आणि सामुदायिक ठिकाणी नव्याने स्थापित केलेल्या सौर पंपाची क्षमता (Relative Marking)	५०
३.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० पूर्वी वैयक्तिक किंवा सामुदायिक ठिकाणी बसवलेल्या सौर पंपांची एकूण संख्या (Relative Marking)	५०
४.	माझी वसुंधरा ५.० पूर्वी वैयक्तिक आणि सामुदायिक ठिकाणी स्थापित केलेल्या सौर पंपाची क्षमता (Relative Marking)	५०

सौर पंप

सौर पंप

- सौर पंप हे विद्युत पंप आहेत जे मोटरने पाणी जमिनीतून उपसण्यासाठी सूर्याच्या ऊर्जेचा वापर करतात.
- सौर पंप हे डिझेल किंवा वीजेवर चालणाऱ्या (विशेषतः दुर्गम किंवा वीज पुरवठा नसलेल्या ठिकाणी) वापरणाऱ्या पंपांपेक्षा अधिक स्वस्त आणि पर्यावरणास अनुकूल आहेत.

सौर पंपाचे फायदे :

- **मोफत ऊर्जा:** सौर पंप सूर्यप्रकाश वापरतात, जो वर्षभर विनामूल्य आणि खात्रीदायक असतो.
- **कमी देखभाल:** सौर पंपांना पारंपारिक पाण्याच्या पंपांपेक्षा कमी देखभालीची आवश्यकता असते.
- **दैनंदिन वापराच्या खर्चात कपात:** सौर पंपांना स्थापनेनंतर वीज किंवा इंधनाच्या खर्चाची आवश्यकता नसते.
- **पर्यावरणास अनुकूल:** सौर पंप हानिकारक प्रदूषक तयार करत नाहीत.
- **टिकाऊ:** सौर पॅनेल २० वर्षांपेक्षा जास्त काळ टिकू शकतात.
- **जल संवर्धन:** सौर पंप पाण्याचा अपव्यय कमी करण्यासाठी आणि कोरड्या ऋतूत जल संधारण करण्यास मदत करू शकतात.

प्रधानमंत्री कुसुम योजना:

प्रधान मंत्री किसान ऊर्जा सुरक्षा इवम उत्थान महाभियान (पीएम कुसुम) ही भारतातील शेतकऱ्यांना ऊर्जा सुरक्षितता साध्य करण्यासाठी “नवीन आणि अक्षय ऊर्जा मंत्रालयाने” (MNRE) सुरू केलेली एक योजना आहे.

घटक ब: स्वतंत्र सौर कृषी पंपांची स्थापना

ध्येय : १७.५० लाख सौर पंप बसवणे.

सरकारी सहायता : जुने डिझेल पंप बदलण्यासाठी आणि ७.५ HP पर्यंतचे सौर पंप बसवण्यासाठी शेतकरी मदत घेऊ शकतात.

घटक क : विजेवर चालणाऱ्या कृषी पंपांचे सौरीकरण

ध्येय : १० लाख विजेवर चालणाऱ्या पंपांना सौर पंपांमध्ये रूपांतरित करा.

सरकारी सहायता : विजेवर चालणाऱ्या पंपांना शेतकरी सौर पंपांमध्ये बदलू शकतात. शेतकरी शेतातील सिंचनासाठी सौरऊर्जेचा वापर करू शकतात आणि निर्माण झालेली अतिरिक्त वीज ही वीज वितरण कंपनीला (DISCOM) निश्चित दराने विकू शकतात.

४.२.५

विकेंद्रित सौर ऊर्जा संयंत्र

गुण
२००

सौर ऊर्जा संयंत्राच्या (प्रकल्प) मदतीने सूर्यप्रकाशाचे विद्युत उर्जेमध्ये रूपांतर केले जाते. विकेंद्रित सौर संयंत्रांचा उद्देश कृषी ग्राहकांना दिवसा वीज पुरवठा करणे हा आहे. २०२५ पर्यंत ३०% फीडर सौर उर्जेवर आणण्याचे महाराष्ट्र शासनाचे उद्दिष्ट आहे. 'मिशन-२०२५' अंतर्गत ७००० मेगावॉट्सचे (MW) विकेंद्रित सौर प्रकल्प जलद गतीने लावण्याचे शासनाचे ध्येय आहे. ग्रामीण स्थानिक स्वराज्य संस्थाना सौर उर्जेचा वापर करण्यास हा निर्देशक प्रोत्साहित करतो.

आवश्यक तपशील:

- माझी वसुंधरा अभियान ५.० च्या पूर्वी आणि दरम्यान स्थापित सौर प्रकल्पांचा तपशील - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- कार्यरत स्थितीतील विकेंद्रित सौर उर्जा प्रकल्प मूल्यमापनासाठी विचारात घेतले जातील.
- विकेंद्रित सौर ऊर्जा प्रकल्पचा काम पूर्ण झाल्याच्या प्रमाणपत्राची प्रत.
- भौतिक आणि आर्थिक प्रगती अहवाल.
- कार्यरत स्थितीत असणाऱ्या विकेंद्रित सौर प्रकल्पांची जिओ टॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB).
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान स्थापित केलेल्या विकेंद्रित सौर ऊर्जा प्रकल्पांची क्षमता (मेगा वॉट मध्ये) (Relative Marking)	१००
२.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० पूर्वी स्थापित केलेल्या विकेंद्रित सौर ऊर्जा प्रकल्पांची क्षमता (मेगा वॉट मध्ये) (Relative Marking)	१००

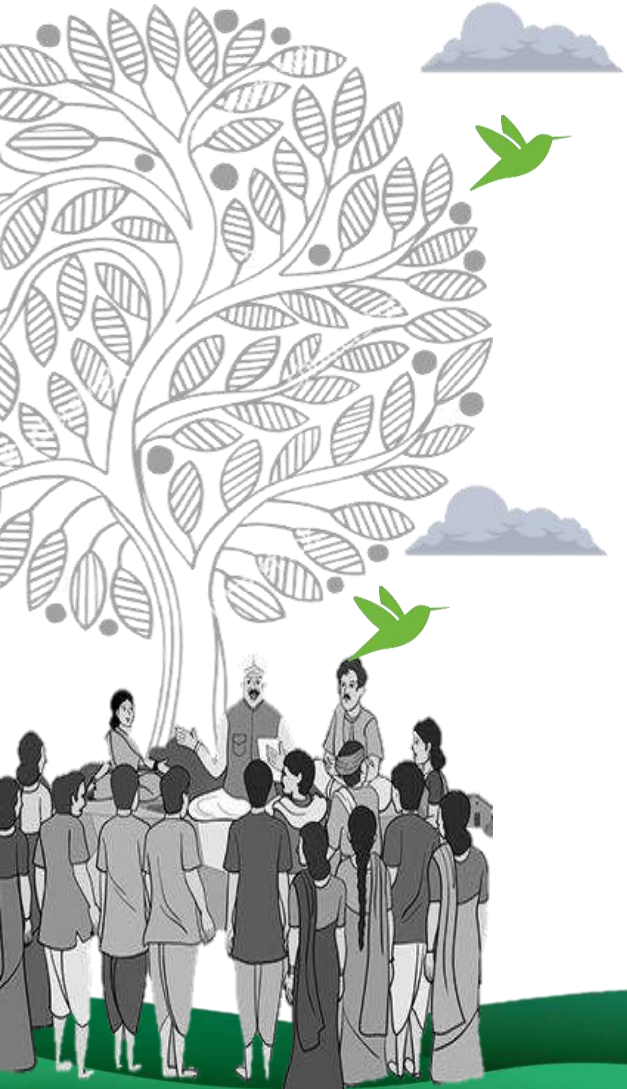
विकेंद्रित सौर ऊर्जा संयंत्रे

- या योजनेमुळे शाश्वत विकास आणि पर्यावरण संवर्धनाला समर्थन देण्यासोबतच शेतकऱ्यांना त्यांचे जीवन सुधारण्यासाठी सौरऊर्जेचा वापर करण्याची परवानगी देऊन शेतकरी आणि पर्यावरण दोघांनाही फायदा होतो.
- "मुख्यमंत्री सौर कृषी वाहिनी योजना" जून २०१७ मध्ये सुरू करण्यात आली. महाराष्ट्र शासनाने या योजनेची " मुख्यमंत्री सौर कृषी वाहिनी योजना २.०" म्हणून पुनर्रचना केली. 'मिशन २०२५' म्हणून २०२५ पर्यंत ३०% फीडर सोलरायझेशनचे उद्दिष्ट निश्चित केले आणि जलद गतीने ७००० मेगावॉट विकेंद्रित सौर प्रकल्प कार्यान्वित करण्यात येणार आहेत. ज्यामध्ये कृषी वितरण उपभारापासून ५-१० किमी त्रिज्यामधील विकेंद्रित सौर प्रकल्प शेतकऱ्यांना दिवसा वीज देण्यासाठी ०.५ मेगावॉट ते २५ मेगावॉट क्षमतेचे स्टेशन बसवले जातील.

मुख्यमंत्री सौर कृषी वाहिनी योजनेचे फायदे

- शेतकऱ्यांना दिवसा नियमित आणि विश्वासाह वीजपुरवठा करणे.
- सौरऊर्जा प्रकल्पांसाठी शासकिय आणि खाजगी जमिनीचा प्राधान्याने वापर
- विनावापर जमीन भाड्याने देऊन नियमित उत्पन्न मिळविण्याची शेतकऱ्यांना मोठी संधी
- ग्रामीण विकास आणि रोजगार निर्मितीला चालना मिळते.
- कृषी पंपांना दैनंदिन वीज पुरवठा मिळेल ज्यामुळे कृषी उत्पादकता आणि उत्पन्नात वाढ होईल.
- शाश्वत शेती पद्धतींसह कार्बन उत्सर्जन आणि पर्यावरणीय प्रभाव कमी करते.

आकाश

एकूण गुण: ३,३००

8 DECENT WORK AND ECONOMIC GROWTH

11 SUSTAINABLE CITIES AND COMMUNITIES

12 RESPONSIBLE CONSUMPTION AND PRODUCTION

4 QUALITY EDUCATION

17 PARTNERSHIPS FOR THE GOALS

५

आकाश

अ/क्र	कृती बिंदु	गुण
सुधारणा		
५. १	ई-प्लेज (#Epledge) नोंदणी आणि पूर्तता	६००
५. २	सोशल मीडियाचा वापर करून माझी वसुंधरा अभियानाची जनजागृती करणे	५००
५. ३	स्पर्धा आणि जनजागृती उपक्रमांद्वारे माझी वसुंधरा अभियानाची जनजागृती करणे	४००
५. ४	तरुणांचा सहभाग आणि पर्यावरण दूतांची निवड	३००
५. ५	सार्वजनिक ठिकाणी माझी वसुंधरा तत्त्वे दर्शवणाऱ्या बाबींच्या माध्यमातून प्रचार आणि प्रसिध्दी	८००
५. ६	बचत गटांचा सहभाग	१००
५.७	पर्यायी निधी मिळवण्याचे मार्ग : CSR, सामुदायिक सहभाग व इतर	२००
शिक्षण		
५.८	पर्यावरण सेवा योजनेत शाळांचा सहभाग	२००
५.९	महाराष्ट्र युथ फॉर क्लायमेट ऍक्शन (MYCA) उपक्रमाद्वारे हवामान बदलाबाबत तरुणांमध्ये जागरूकता	२००
एकूण		३,३००

माझी वसुंधरा ई-प्लेज (ई-शपथ) हा महाराष्ट्र शासनाच्या पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागाचा एक उपक्रम आहे. या उपक्रमाचा प्रमुख उद्देश, प्रत्येक नागरिकाला पर्यावरण संवर्धनासाठी प्रतिज्ञा देणे आणि शाश्वत जीवनशैली आत्मसात करायला प्रोत्साहित करणे हा आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या क्षेत्रातील नागरिकांनी केलेल्या ई-प्लेज नोंदणीचे मूल्यमापन या निर्देशकाद्वारे केले जाते.

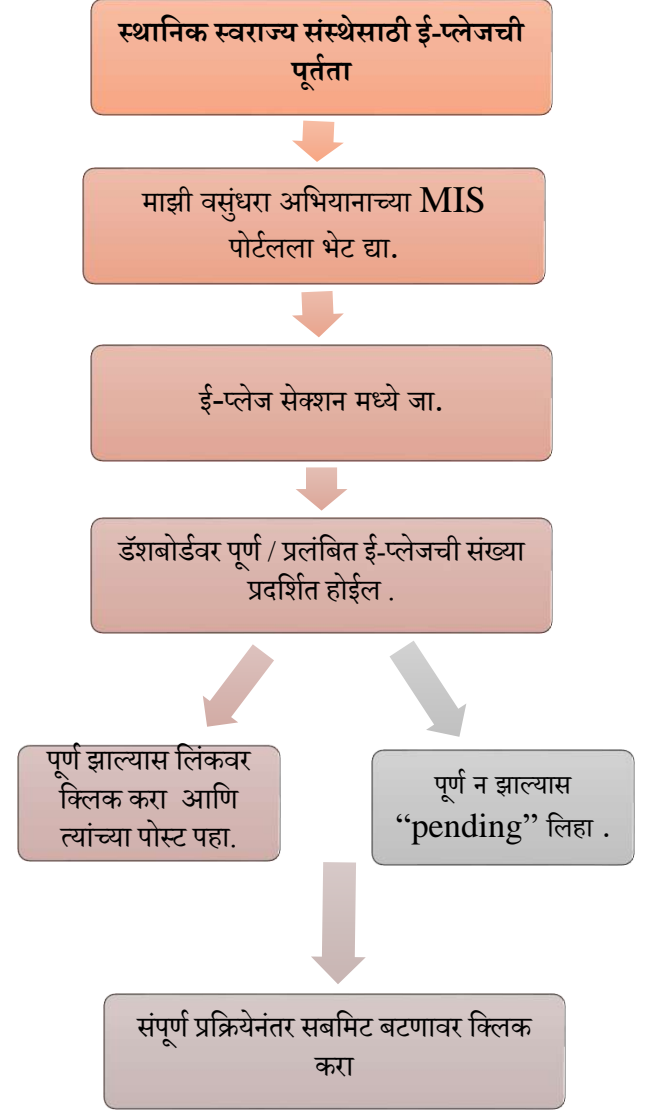
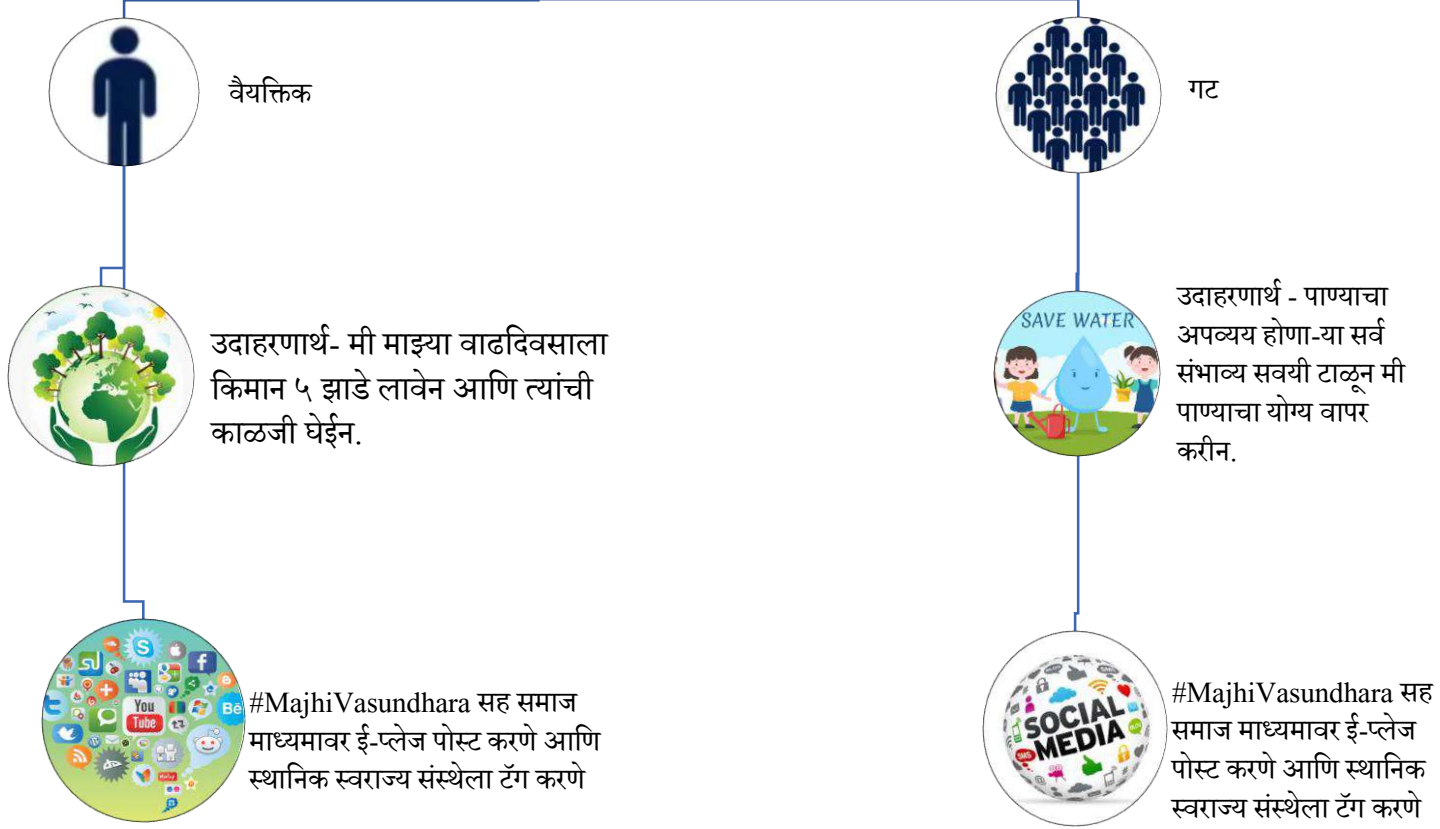
आवश्यक तपशील:

- स्थानिक स्वराज्य संस्थांमधील नागरिकांनी वैयक्तिक आणि गटांमध्ये घेतलेल्या ई-प्लेजची संख्या तसेच माझी वसुंधरा अभियानाच्या संकेतस्थळावर नोंदणी झालेल्या ई-प्लेजची संख्या <https://majhivasundhara.in/en/majhi-vasundhara-pledge>
- सर्वाधिक ई-प्लेज नोंदणी सादर केलेल्या स्थानिक स्वराज्य संस्थांची यादी माझी वसुंधरा अभियान संचालनालयाद्वारे प्रत्येक तिमाहीनंतर सादर करण्यात येईल.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान जुलै ते सप्टेंबर-२४ पासून सुरू होणाऱ्या ३ तिमाहींसाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील नागरिकांनी पोर्टलवर वैयक्तिकरित्या नोंदणी केलेल्या ई-प्लेजची संख्या (Relative Marking)	१५०
२.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान जुलै ते सप्टेंबर-२४ पासून सुरू होणाऱ्या ३ तिमाहींसाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील नागरिकांनी पोर्टलवर गटांमध्ये नोंदणी केलेल्या ई-प्लेजची संख्या (Relative Marking)	१००
३.	पूर्तता : माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान वैयक्तिकरित्या नोंदणी आणि पूर्तता केलेल्या ई-प्लेजची % (Relative Marking)	१५०
४.	पूर्तता : माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान गटांमध्ये नोंदणी आणि पूर्तता केलेल्या ई-प्लेजची % (Relative Marking)	१००
५.	तीनही तिमाहींमध्ये सतत उत्कृष्ट कामगिरी करणारे (प्रत्येक तिमाहीतील टॉप १० स्थान विचारात घेतले जातील)	
	i. सर्व ३ तिमाहींमध्ये वैयक्तिकरित्या सतत उत्कृष्ट कामगिरी करणारे	७०
	ii. सर्व ३ तिमाहींमध्ये गटात सतत उत्कृष्ट कामगिरी करणारे	३०
		१००

ई-प्लेजची पूर्तता

वातावरणीय बदलाबाबत जनजागृती करणाऱ्या विविध उपक्रमांमध्ये वेळोवेळी नावीन्यपूर्ण पद्धतीने नागरिकांचा सक्रिय सहभाग असणे, हे माझी वसुंधरा अभियानाचे एक महत्वाचे उद्दिष्ट आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्था विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करून, स्पर्धा आणि इतर सामाजिक माध्यमांचा वापर करून जनजागृती करू शकतात. स्थानिक स्वराज्य संस्थानी याबाबतीत किती कार्यक्रमांचे आयोजन केले, माझी वसुंधरा अभियानाबद्दल जनजागृती करण्यासाठी किती प्रयत्न केले, सामाजिक माध्यमांचा कसा वापर केला या सगळ्या बाबींचे मूल्यमापन या निर्देशकाच्या माध्यमातून केले जाते.

आवश्यक तपशील:

- सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मची लिंक - फेसबुक, इंस्टाग्राम आणि यूट्यूब.
- विहित एक्सेल फॉर्ममध्ये स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या सोशल मीडिया पोस्टचा तपशील.
- माझी वसुंधरा अभियान 5.0 अंतर्गत केलेल्या कामाचा संकलित व्हिडिओ यूट्यूब चॅनलवर अपलोड करावा. (व्हिडिओचा कालावधी 2 मिनिटांपेक्षा जास्त नसावा).
- Note-** समाजमाध्यमांवरील पोस्टची लिंक ही अकाउंटच्या मुखपृष्ठाची नसावी. ही लिंक सदर पोस्टचीच आहे याची दक्षता घ्यावी.

माझी वसुंधरा अभियान 5.0 दरम्यान दररोज एकूण पदांच्या संख्येवर आधारित मूल्यमापन यंत्रणा पॉइंट 3 साठी मार्किंग केले जाईल. स्थानिक संस्थेने दररोज किमान एक पोस्ट टाकावी.

मूल्यमापन कार्यपद्धती			गुण
१.	सक्रिय सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्म		१५०
	फेसबुक पेज/अकाउंट	५०	
	इंस्टाग्राम अकाउंट	५०	
	युट्यूब चॅनेल	५०	
२.	सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मवर फॉलोअर्स/स्वस्क्रायबर्स यांची संख्या (Relative Marking)		१५०
	फेसबुक पेज/अकाउंट	५०	
	इंस्टाग्राम अकाउंट	५०	
	युट्यूब वरील स्वस्क्रायबर	५०	
३.	#majhivasundhara यासह सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मवर पंचमहाभूतांशी संबंधित एकूण पोस्टची संख्या (Relative Marking)		१००
४.	माझी वसुंधरा अभियान 5.0 अंतर्गत केलेल्या कामाचा संकलित व्हिडिओ		१००

वेळेवर आणि नाविन्यपूर्ण पद्धतीने विविध हवामान बदल नियंत्रित करण्यासाठीच्या उपक्रमांमध्ये स्थानिक स्वराज्य संस्थांचा सक्रिय सहभाग हे माझी वसुंधरा अभियानाच्या प्रमुख उद्दिष्टांपैकी एक आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्थेद्वारे आयोजित केलेल्या प्रचार/जनजागरूती कार्यक्रम आणि स्पर्धा यांच्या आधारे मूल्यमापन करून हे साध्य केले जाऊ शकते. या निर्देशांमध्ये, माझी वसुंधरा अभियानाला चालना देण्यासाठी जनजागरूती कार्यक्रम, उपक्रम आणि स्पर्धांच्या संख्येवर आधारित स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे मूल्यांकन केले जाईल.

आवश्यक तपशील:

- स्थानिक स्वराज्य संस्थेद्वारे आयोजित केलेल्या उपक्रमांची (स्पर्धा, जनजागृती मोहीमा) संख्या तसेच सहभागींची संख्या (यात खालील सहभागींचा देखील समावेश होतो.)
  - खाजगी कंपनी / स्वयंसेवी संस्था / कॉर्पोरेट्स
  - शिक्षण संस्था
  - सोसायटी/निवास कल्याण संघटना/नागरिक गट/सिटिझन क्लब
- स्थानिक स्वराज्य संस्थेने आयोजित केलेले उपक्रम/कार्यक्रम/स्पर्धा यांचा तपशील – विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- पर्यावरणाशी संबंधित दिवशी दर महिन्याला किमान एका कार्यक्रमाचे आयोजन करावे. (पर्यावरण दिवसांची यादी पुढील पानावर आहे.)
- स्थानिक स्वराज्य संस्थेने आयोजित केलेल्या जनजागृती कार्यक्रमांचा तपशील - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये (हा तपशील सहामाहीनुसार अद्ययावत करावा.)
- जनजागृती करणाऱ्या उपक्रमांची जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB).
- दिलेली समाजमाध्यमांवरील पोस्टची लिंक ही अकाऊंटच्या मुखपृष्ठाची नसावी. ही लिंक सदर पोस्टचीच आहे याची दक्षता घ्यावी.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण	
१.	स्थानिक स्वराज्य संस्थेद्वारे आयोजित केलेल्या स्पर्धा/ उपक्रम/जनजागृती कार्यक्रमांची संख्या (Relative Marking)	३००	
	माझी वसुंधरा अभियान ५.० ची पहिली तिमाहीत (जुलै - सप्टेंबर)		१००
	माझी वसुंधरा अभियान ५.० ची दुसरी तिमाहीत (ऑक्टोबर - डिसेंबर)		१००
	माझी वसुंधरा अभियान ५.० ची तिसरी तिमाहीत (जानेवारी - मार्च)	१००	
२.	#majhivasundhara सह सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मवर जनजागृती कार्यक्रम/उपक्रम/स्पर्धासाठी एकूण पोस्टची संख्या (Relative Marking)	५०	
३.	माझी वसुंधरा अभियान ४.० च्या प्रसिद्धीसाठी पर्यावरणपूरक साहित्याचा वापर (Relative Marking)	५०	

List of Environment Days

ENVIRONMENT CALENDER

2024

JANUARY

26th-International Day of Clean Energy

FEBRUARY

2nd-World wetland day

18th-World pangolin day

MARCH

3rd-World wildlife day
14th-The International Day of Action for Rivers
18th- Global recycling day
21-International day of forest
22-World water day
23- World Meteorological Day
30- The International Day of Zero Waste

JULY

1-7th Van mahotsav saptah
3rd- World Seabird Day
26th- International Day for the Conservation of the Mangrove Ecosystems
28th- World nature conservation day
29th- International Tiger Day

AUGUST

10th- World Lion Day
12th- World Elephant Day

SEPTEMBER

7th- International Day of Clean Air for blue skies
16th- Ozone layer day
18th- World Water Monitoring Day
21st- Zero Emissions Day
26th- World Environmental Health Day
29th- International Day of Awareness of Food Loss and Waste

APRIL

3rd-World Aquatic Animal Day
8th-National Zoo Lovers Day
22nd-Earth day

MAY

3rd- International Leopard Day
11th-World Migratory Bird Day
11th-National Technology Day
11th- Endemic Bird Day
22nd- World Biodiversity Day
23rd- World Turtle Day
19th- National Endangered Species Day
31st- World Parrot Day

JUNE

5th- World Environment Day
8th- World Oceans Day
15th- Global Wind Day
17th- World Day to Combat Desertification and Drought
22nd- World Rainforest Day

OCTOBER

2-8th-World Wildlife Week
6th- World Wildlife Day
7th- World Habitat Day
13th- International day for natural disaster reduction
14th- International E-Waste Day
22nd- International Energy Day
24th-International day of climate action

NOVEMBER

1st- World Ecology Day
12th- World Birds Day

DECEMBER

4th-Wildlife Conservation Day
5th- World soil day
11th-International Mountains Day

पर्यावरण दूत म्हणजे पर्यावरण संवर्धनासाठी अतुलनीय कार्य करणारे नागरिक. माझी वसुंधरा अभियानाची व्यापक उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी पर्यावरण दूतांच्या सहकार्याने कार्यक्रम आयोजित केले पाहिजेत. या कार्यक्रमांमध्ये पर्यावरण जतन आणि संवर्धन कार्यात पर्यावरण दूतांसह तरुणांचा सक्रिय सहभाग असणे आवश्यक आहे. या माध्यमातून तरुणांच्या मनात पर्यावरण जतन आणि संवर्धन अशा उपक्रमांचे महत्त्व निर्माण होते. स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये पर्यावरण दूतांची संख्या आणि त्यांच्या माध्यमातून युवकांचा सहभाग तसेच त्यांच्या सहामाही कामगिरीचे मूल्यांकन या निर्देशकाच्या माध्यमातून केले जाते.

आवश्यक तपशील:

- विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये भरावयाचा तपशील:
  - या कार्यक्रमांमध्ये सहभागी होणाऱ्या युवक/युवक गटांची संख्या.
  - पर्यावरण दूतांची निवड करणे
  - पर्यावरण दूतांच्या माध्यमातून आयोजित कार्यक्रमांची संख्या.
- युवकांच्या गटामध्ये (१५-२९ वर्षे वयोगटातील) युवतींचा ५०% सहभाग असणे आवश्यक आहे. या गटात किमान ५ सदस्य आणि जास्तीत जास्त २० सदस्य असू शकतात.
- आयोजित करण्यात आलेल्या उपक्रमांच्या सोशल मीडिया पोस्टची लिंक - विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये
- स्पर्धांची जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB)
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यापन कार्यपद्धती		गुण	
१.	स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी आयोजित केलेल्या कार्यक्रमांची संख्या ज्यामध्ये युवक/युवकांच्या गटांचा सहभाग होता. (Relative Marking)	५०	
२.	निवड केलेल्या पर्यावरण दूतांची संख्या (Relative Marking)	२५	
३.	पर्यावरण दूत म्हणून निवडलेल्या तरुणांची संख्या (Relative Marking)	२५	
४.	पर्यावरण दूतांसह स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी आयोजित केलेल्या उपक्रम/कार्यक्रमांची संख्या (Relative Marking)	१५०	
	माझी वसुंधरा अभियान ५.० ची पहिली तिमाहीत (जुलै - सप्टेंबर) (Relative Marking)		५०
	माझी वसुंधरा अभियान ५.० ची दुसरी तिमाहीत (ऑक्टोबर - डिसेंबर) (Relative Marking)		५०
	माझी वसुंधरा अभियान ५.० ची तिसरी तिमाहीत (जानेवारी - मार्च) (Relative Marking)	५०	

सार्वजनिक ठिकाणी माझी वसुंधरा तत्त्वे दर्शवणाऱ्या बाबींच्या माध्यमातून प्रचार आणि प्रसिध्दी

माझी वसुंधरा अभियान पर्यावरणाच्या सुधारणेसाठी निसर्गाच्या पाच घटकांच्या (पंचमहाभूते) अंतर्गत संभाव्य कृती बिंदू ओळखण्यावर लक्ष केंद्रित करते. सार्वजनिक ठिकाणी पंचमहाभूतांचा (भूमी, वायु, जल, अग्नि आणि आकाश) प्रचार केल्याने नागरिकांमध्ये पर्यावरण जतन आणि संवर्धनाविषयी जनजागृती निर्माण होईल आणि अभियानात सक्रिय सहभाग मिळण्यास प्रोत्साहन मिळते.

आवश्यक तपशील:

- माझी वसुंधरा अभियानाच्या तत्वांचा प्रचार व प्रसार करणाऱ्या ठिकाणांची निर्मिती (किमान ०५) माझी वसुंधरा अभियानाची तत्त्वे विहित एक्सेल स्वरूपात, उदा.-
  - माझी वसुंधरा अभियानाच्या मार्गावर सौर दिवे आणि रस्त्याच्या कडेला वृक्षारोपण
  - पाण्याचा पुनर्वापर दर्शविण्यासाठी कारंज्यांची निर्मिती.
- माझी वसुंधरा अभियानाच्या तत्वांचा प्रचार व प्रसार करणाऱ्या ठिकाणांच्या नूतनीकरणाचे नाव आणि तपशील.
- माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान पुनर्वापर करण्यात येणाऱ्या कचऱ्याचा वापर करून तयार केलेल्या नाविन्यपूर्ण प्रचार व प्रसार करणाऱ्या ठिकाणांचे नाव आणि तपशील.
- फक्त माझी वसुंधरा अभियानाची तत्त्वे दर्शवणाऱ्या वैयक्तिक वॉल पेंटिंग्सचे तपशील विहित एक्सेल फॉर्मॅटमध्ये.
- निर्माण करण्यात आलेले प्रमोल्गेशन स्पॉट्स आणि त्यांची देखभाल - जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (Size १ ते २ MB)
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.
- स्थानिक स्वराज्य संस्थेने भरलेली माहिती माझी वसुंधरा अभियान २.०, ३.० आणि ४.० दरम्यान MIS मध्ये भरलेल्या माहितीशी जुळत नसल्यास, कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत. (केवळ अपकीपसाठी (Upkeep) लागू)

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान माझी वसुंधरा तत्वांवर लक्ष केंद्रित करून विकसित केलेल्या नवीन ठिकाणांची संख्या (विकसित केलेल्या प्रत्येक नवीन ठिकाणांसाठी १०० गुण दिले जातील.)	५००
२.	अपकिप (Upkeep): माझी वसुंधरा अभियान २.०, ३.० आणि ४.० दरम्यान तयार करण्यात आलेल्या आणि माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान माझी वसुंधरा तत्वांवर लक्ष केंद्रित करून नूतनीकरण केलेल्या ठिकाणांची संख्या	१००
३.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान कचऱ्याचा पुनर्वापर करून विकसित केलेल्या नाविन्यपूर्ण ठिकाणांची संख्या (Relative Marking)	१००
४.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान वॉल पेंटिंग्स केलेल्या भिंतींची संख्या (Relative Marking)	१००

सार्वजनिक ठिकाणी माझी वसुंधरा तत्त्वे दर्शवणाऱ्या वॉल पेंटिंगच्या माध्यमातून प्रचार आणि प्रसिध्दी

टीप-

वॉल पेंटिंगमध्ये माझी वसुंधरा लोगोसह सर्व ५ थीमॅटिक क्षेत्रांचा समावेश असावा.

तसेच, वॉल पेंटिंगचे छायाचित्र उजव्या बाजूला चित्रित केल्याप्रमाणे जिओटॅग आणि अपलोड करावे.

५.६

बचत गटांचा सहभाग

गुण
१००

बचत गट (SHG) व्यक्तींच्या छोट्या अनौपचारिक संघटना आहेत, ज्या त्यांच्या समस्या आणि समस्यांचे स्वयं-मदत आणि सामुदायिक कृतीद्वारे निराकरण करण्याच्या समान हेतूने एकत्र येतात.

आवश्यक तपशील:

- स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये नोंदणीकृत बचत गटांचे नाव आणि तपशील विहित एक्सेल फॉर्ममध्ये
- पर्यावरणीय उपक्रमांमध्ये सहभागी असलेल्या बचत गटांचे तपशील जसे:
  - पर्यावरण, माझी वसुंधराबद्दल जनजागृती मोहीम
  - हरित आच्छादन आणि जैवविविधतेसाठी वृक्ष लागवड, रोपवाटिका, बागांची देखभाल
  - जलसंधारणासाठी विहिरी आणि जलस्रोतांचे व्यवस्थापन आणि जल गुणवत्ता परीक्षण
  - घनकचरा व्यवस्थापनेचे उपक्रम - कचरा संकलन, विलगीकरण आणि प्रक्रिया
  - स्वच्छता उपक्रम – शौचालय व्यवस्थापन आणि देखभाल
- बचत गट आणि स्थानिक संस्था यांच्यात स्वाक्षरी केलेल्या करारांच्या प्रती.
- बचत गटांद्वारे आयोजित पर्यावरणीय उपक्रमांचे जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (size १ ते २ mb)
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध / सुवाच्य नसल्यास आणि गूगल मॅप लिंक चुकीची असल्यास या निर्देशकासाठी कोणतेही गुण दिले जाणार नाहीत .

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण	
१.	स्थानिक स्वराज्य संस्थेत पर्यावरणीय उपक्रमांसाठी नोंदणीकृत बचत गटांची संख्या. (Relative Marking)	२०	
२.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान बचत गटांनी राबविलेल्या उपक्रमांची संख्या (Relative Marking)	५०	
	सेवाभिमुख		३०
	जनजागृती मोहिमा		२०
३.	माझी वसुंधरा 5.0 दरम्यान पर्यावरणीय उपक्रमांसाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थेसोबत करार केलेल्या बचत गटांची संख्या (Relative Marking)	३०	

माझी वसुंधरा अभियानात सहभागी असलेल्या बचत गटांद्वारे केले जाऊ शकणारे उदाहरणात्मक उपक्रम

महिला बचत गट:
“स्वच्छता ही सेवा” चे
चेंजमेकर

घरोघरी कचरा संकलनात
बचत गटांचा सहभाग

वृक्षारोपण

जनजागृती कार्यक्रम

गाळ काढणे

जलसंधारण उपक्रम,
महाराष्ट्र

वृक्षवाटिका निर्मिती

स्वच्छता उपक्रम

माझी वसुंधरा अभियानाच्या अंतर्गत आयोजित करण्यात येणाऱ्या विविध उपक्रमांसाठी विविध स्रोतांकडून प्राप्त झालेल्या निधीचा वापर करण्यात येतो. व्यावसायिक सामाजिक जबाबदारी (CSR) आणि समुदाय सहभाग इ. माध्यमातून स्थानिक स्वराज्य संस्थानी निधी गोळा करून आयोजित केलेल्या उपक्रमांची माहिती या निर्देशकात घेतली जाते.

आवश्यक तपशील:

- संबंधित स्थानिक स्वराज्य संस्थेमध्ये पर्यायी निधी स्रोतांच्या माध्यमातून प्राप्त झालेल्या निधीतून हाती घेतलेल्या प्रकल्पांची एकूण संख्या.
- माझी वसुंधरा तत्वांचे प्रचार करणारे प्रकल्प मूल्यमापनासाठी विचारात घेतले जातील.
- निधी हस्तांतरणाची प्रत, पावत्या, वाटप केलेल्या व्यावसायिक सामाजिक जबाबदारी (CSR) रकमेचा आर्थिक पुरावा.
- कार्यारंभ आदेशाची प्रत
- काम पूर्ण करण्याबाबत व्यावसायिक सामाजिक जबाबदारी (CSR) अंमलबजावणी संस्थेकडून प्राप्त झालेले प्रमाणपत्र.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	पर्यायी निधी स्रोतांच्या मार्फत प्राप्त झालेल्या निधीच्या माध्यमातून आयोजित करण्यात आलेल्या माझी वसुंधरा अभियान ५.० अंतर्गतच्या उपक्रमांची संख्या (Relative Marking)	१००
२.	पर्यायी निधी स्रोतांद्वारे मिळालेल्या रकमेचा विनियोग (Relative Marking)	१००

शिक्षण

महाराष्ट्र युथ फॉर क्लायमेट ऍक्शन (MYCA) उपक्रमाद्वारे वातावरणीय बदलाबाबत तरुणांमध्ये जनजागृती

माझी वसुंधरा अभियान, वातावरणीय बदलासाठी राज्य कृती आराखडा आणि मिशन LiFE अंतर्गत वातावरणीय कृतींच्या एकत्रीकरणासाठी तरुणांची महत्त्वपूर्ण भूमिका आहे. महाराष्ट्र युथ फॉर क्लायमेट ऍक्शन (MYCA) हा युनिसेफ महाराष्ट्र आणि डेव्हलपमेंट पार्टनर्सने तरुणांना वातावरणीयविषयक कृतींमध्ये सक्षम बनवणारा एक युवांसाठी कार्यक्रम आहे.

आवश्यक तपशील:

- <https://www.mahayouthnet.in/> वर 'द यूथ लीडरशिप फॉर क्लायमेट ऍक्शन' या ऑनलाइन अभ्यासक्रमासाठी नोंदणी केलेल्या तरुण सहभागींची यादी.
- अभ्यासक्रम पूर्ण केल्याची प्रमाणपत्रे
  - 'युथ लीडरशिप फॉर क्लायमेट ऍक्शन' अभ्यासक्रम पूर्ण केलेल्या विद्यार्थ्यांची यादी.
- "वाय वेस्ट" YEWS ऍप्लिकेशन द्वारे लिटर मध्ये पाण्याची बचत करणाऱ्या तरुणांची यादी.
- MYCA द्वारे आयोजित केलेल्या स्थानिक वातावरणीय कृती कार्यशाळा/वेबिनार/परिषद/कार्यक्रमांमध्ये सहभागी झालेल्या तरुणांचा तपशील. उदा. जागतिक पृथ्वी दिवस, जागतिक पर्यावरण दिवस, जागतिक जल दिवस, इत्यादी.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	'द यूथ लीडरशिप फॉर क्लायमेट ऍक्शन' या ऑनलाइन अभ्यासक्रमासाठी नोंदणी केलेल्या तरुणांची संख्या. (Relative Marking)	२०
२.	'द युथ लीडरशिप फॉर क्लायमेट ऍक्शन' हा ऑनलाइन अभ्यासक्रम पूर्ण केलेल्या तरुणांची संख्या. (Relative Marking)	४०
३.	"वाय वेस्ट" YEWS ऍप्लिकेशनवर पाणी संवर्धनाची रिपोर्टिंग करणाऱ्या तरुणांची संख्या (लिटर मध्ये केलेली पाण्याची बचत) . (Relative Marking)	३०
४.	MYCA ने आयोजित केलेल्या वातावरणीय कृती कार्यशाळा/वेबिनार/परिषद/कार्यक्रमांमध्ये सहभागी झालेल्या तरुणांची संख्या. (Relative Marking)	१०

१. अभ्यासक्रमाच्या नोंदणीचा तपशील

अभ्यासक्रमाची लिंक आणि QR कोड

<https://w/>

MYCA यूट्यूब चॅनेल:

https://www.youtube.com/@myca_climate

२. YEWS नोंदणीसाठी तपशील

युथ एंगेजमेंट फॉर वॉटर स्टीवर्डशिप (YEWS) हा उच्च आणि तंत्रशिक्षण, महाराष्ट्र सरकार आणि युनिसेफ यांचा संयुक्त कार्यक्रम आहे. महाराष्ट्रातील एक दशलक्षाहून अधिक तरुण स्वयंसेवकांना पाणी, पर्यावरण आणि शाश्वतता या मुद्द्यांवर सामूहिक कृती करण्यासाठी साधने आणि आत्मविश्वास देऊन त्यांना कौशल्यपूर्ण आणि सक्षम बनवणे हे या अभ्यासक्रमाचे उद्दिष्ट आहे.

महाराष्ट्रातील तरुण त्यांच्या जलसंधारणाची माहिती 'व्हाय वेस्ट YEWS' या ॲप्लिकेशनवर देतात. गळणारे नळ दुरुस्त करणे, शोषखड्डे आणि लीच पिटबद्दल जनजागृती, वॉशिंग मशीन पूर्ण क्षमतेने चालवणे, दात घासताना किंवा दाढी करताना नळ बंद करणे, आणि शॉवरचा नियंत्रित वापर करणे यासारख्या सोप्या, किफायतशीर परंतु अत्यंत उत्पादनक्षम जलसंधारणाच्या उपाययोजना राबविण्याचे आवाहन हा कार्यक्रम करतो.

'व्हाय वेस्ट YEWS' मोबाईल ॲप्लिकेशन लिंक आणि QR कोड

<https://tinurl.com/WhvWasteYEWS>

३. संक्षिप्त कृती

MYCA संक्षिप्त कृती :

<https://drive.google.com/drive/folders/1smtCL38CNogtRxmJo-iufUwiTv0xw65e>

पर्यावरण सेवा योजना (ESS) हा उपक्रम महाराष्ट्र शासनाच्या पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग तसेच MoEFCC यांनी नियोजित केलेल्या पर्यावरण शिक्षण केंद्राच्या (CEE) सहयोगाने राबविला जाणारा उपक्रम आहे. या उपक्रमाचे उद्दिष्ट शालेय विद्यार्थ्यांद्वारे पर्यावरण आणि वातावरणीय बदल कमी करण्याच्या उपायांचा वापर करण्याच्या दिशेने प्रयत्न करणे आहे. शालेय स्तरावर केवळ एक विषय म्हणून पर्यावरणावर लक्ष केंद्रित न करता याद्वारे पर्यावरण संवर्धनाच्या उपक्रमांमध्ये विद्यार्थ्यांना प्रेरित केले जाते. विद्यार्थ्यांच्या पुढाकारातून राबविण्यात येणाऱ्या पर्यावरणविषयक उपक्रमांचा विचार करून स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या कामगिरीचे मूल्यमापन या निर्देशकातून केले जाते.

आवश्यक तपशील:

- विहित केलेल्या एक्सेलमध्ये भरावयाचा तपशील:
  - पर्यावरण सेवा योजनेत (ESS) सहभागी झालेल्या शाळांची संख्या
  - पर्यावरण सेवा योजना गटाचे प्रभारी आणि विद्यार्थ्यांचा तपशील
  - गटाचे प्रभारी यांनी सहभाग घेतलेल्या कार्यशाळा/ऑनलाईन किंवा ऑफलाईन अभ्यासक्रमाचा तपशील (पर्यावरण सेवा योजना द्वारे आयोजित केलेले)
  - पर्यावरण सेवा योजना गटाद्वारे आयोजित कार्यक्रम/मोहिमा/अंमलबजावणी उपक्रम/सामुदायिक बैठकांचा तपशील
- जल व्यवस्थापन, कचरा व्यवस्थापन, ऊर्जा, जैवविविधता, संस्कृती आणि वारसा या क्षेत्रातील किमान तीन थीमॅटिक उपक्रमांचा पूर्णत्व अहवाल
- विद्यार्थी गटांसह आयोजित करण्यात आलेल्या उपक्रमांची जिओटॅग केलेली छायाचित्रे (आकार १ ते २ MB)

टीप:

- माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान शाळांनी पर्यावरण सेवा योजनेत सहभाग घेतलेला असावा. यामध्ये प्रभारी म्हणून शिक्षकाच्या नेतृत्वाखाली विद्यार्थ्यांचा गट (एक युवक आणि एक युवती विद्यार्थी गटनेता म्हणून निवडणे) तयार करावा.
- राष्ट्रीय हरित सेनेचे सदस्य पर्यावरण सेवा योजनेत नोंदणी करण्यास पात्र असणार नाहीत.
- सादर केलेली कागदपत्रे वैध/सुवाच्य नसल्यास, या निर्देशकासाठी कुठलेही गुण दिले जाणार नाहीत.

मूल्यमापन कार्यपद्धती		गुण
१.	माझी वसुंधरा अभियान ५.० दरम्यान पर्यावरण सेवा योजनेत (ESS) सहभाग नोंदविलेल्या शाळांची टक्केवारी (Relative Marking)	२०
२.	पर्यावरण सेवा योजनेसाठी प्रत्येक सहभागी शाळेतून संबंधित प्रभारींची नियुक्ती करणे आणि त्यांनी सहभाग घेतलेल्या कार्यशाळा/ऑनलाईन किंवा ऑफलाईन अभ्यासक्रमाची टक्केवारी (पर्यावरण सेवा योजना द्वारे आयोजित केलेले) (Relative Marking)	२०
३.	विद्यार्थ्यांचा गट तयार करणे (प्रत्येक गटात ५० पेक्षा जास्त विद्यार्थी नसावे)	२०
४.	पर्यावरणीय उपक्रम राबविण्यासाठी शाळांमार्फत आजोयीत केलेल्या वार्षिक थीमॅटिक शिबिरे/ मोहिमा/ उपक्रमांची संख्या (Relative Marking)	२०
५.	पर्यावरण सेवा योजना गटांद्वारे आयोजित समुदाय सभा/कार्यक्रमांची संख्या (Relative Marking)	२०

माझी वसुंधरा अभियान ५.० साठी अद्ययावत योजना

१. भूमी

अ. क्र.	निर्देशकाचे नाव	योजना/कायदे यांची नावे
१.१ हरित आच्छादन आणि जैवविविधता		
१.१.१	माझी वसुंधरा अभियान ५.० लावलेली आणि जगवलेली एकूण झाडे	<ul style="list-style-type: none"> ग्रीन इंडिया अभियान – पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालय, भारत सरकार वनमहोत्सव- महाराष्ट्र वन विभाग, महाराष्ट्र शासन तर्फे वृक्षारोपण पंचायतन वन उद्यान निर्मिती, महसूल व वन विभाग महाराष्ट्र शासन शासन, १० एप्रिल २०२३ चे शासन निर्णय बेलवन वन उद्यान निर्मिती, महसूल व वन विभाग महाराष्ट्र शासन शासन, १० एप्रिल २०२३ चे शासन निर्णय
१.१.२	जिओ- टॅगिंगसह वृक्षगणना - तयारी आणि प्रकाशन	
१.१.३	रोपवाटीकांची निर्मिती	-----
१.१.४	नवीन हरित क्षेत्रांचा विकास व देखभाल (उदा. अमृत वने, सार्वजनिक उद्याने)	
१.१.५	लोकजैवविविधता नोंदवही (PBR) तयार करणे	<ul style="list-style-type: none"> जैव विविधता अधिनियम, २००२ जैव विविधता नियम, २००४ जैविक विविधता (संशोधन) अधिनियम, २०२३
१.१.६	मातीच्या माध्यमातून कार्बन सिंक करणे.	<ul style="list-style-type: none"> मृदा स्वास्थ्य कार्ड योजना

१. भूमी

अ. क्र.	निर्देशकाचे नाव	योजना/कायदे यांची नावे
१.१ हरित आच्छादन आणि जैवविविधता		
१.१.७	सामाजिक वनीकरणाद्वारे कार्बन जप्ती	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रीय बांबू मिशन. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी कायदा. PoCRA - नानाजी देशमुख कृषी संजीवनी प्रकल्प. (फक्त 16 जिल्हयांसाठी) अटल बांबू समृद्धी योजना.
१.१.८	बीज संकलन केंद्र	<ul style="list-style-type: none"> महाराष्ट्र जनुक कोष प्रकल्प, शासन निर्णय दिनांक २५ मे २०२२ वनस्पती जाती आणि शेतकरी हक्कांचे संरक्षण अधिनियम, २००१
१.१.९	शाश्वत शेती	<ul style="list-style-type: none"> सॅद्रिय शेतीला चालना देण्यासाठी परमप्रगत कृषी विकास योजना-केंद्रीय योजना

१. भूमी

अ. क्र.	निर्देशकाचे नाव	योजना/कायदे यांची नावे
१.२. घनकचरा व्यवस्थापन		
१.२.१	घनकचरा व्यवस्थापन: निर्मितीच्या ठिकाणी विलगीकरण आणि संकलन	<ul style="list-style-type: none"> स्वच्छ भारत अभियान 2.0 (ग्रामीण), जलशक्ती मंत्रालय, भारत सरकार पेयजल आणि स्वच्छता विभाग, महाराष्ट्र शासन राष्ट्रीय बायोगॅस कार्यक्रम गैल्वनाइजिंग ऑर्गेनिक बायो-एग्रो रिसोर्सेज धन (GOBARdhan)
१.२.२	ओल्या कचऱ्यावर प्रक्रिया	
१.२.३	सुक्या कचऱ्यावर प्रक्रिया /विल्हेवाट	
१.२.४	जुन्या साठलेल्या कचऱ्यावर (Legacy Waste) शास्त्रोक्त प्रक्रिया	<ul style="list-style-type: none"> वर्षानुवर्षे साठून राहिलेल्या कचऱ्याची विल्हेवाट लावण्यासाठी केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळाद्वारे मार्गदर्शक तत्त्वे SWM नियम, २०१६ च्या अनुसूची-I चे खंड 'J' नुसार स्वच्छ भारत अभियान 2.0 (ग्रामीण), जलशक्ती मंत्रालय, भारत सरकार
१.२.५	प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापन (सिंगल युज प्लास्टिकवर (SUP) बंदी)	<ul style="list-style-type: none"> १ जुलै २०२२ पासून लागू केलेल्या एकदा वापरून फेकून देण्यात येणाऱ्या प्लास्टिकच्या वस्तूवर बंदीची अधिसूचना, भारत सरकार. G.S.R. 571 (E) दिनांक १२ ऑगस्ट २०२१ महाराष्ट्र प्लास्टिक आणि थर्माकोल उत्पादने (MUSTH&S) अधिसूचना, २०१८ स्वच्छ भारत अभियान 2.0 (ग्रामीण), जलशक्ती मंत्रालय, भारत सरकार
१.२.६	जैववैद्यकीय (बायो-मेडिकल) कचरा व्यवस्थापन	<ul style="list-style-type: none"> जैववैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६
१.२.७	ई-कचरा व्यवस्थापन	<ul style="list-style-type: none"> ई-कचरा व्यवस्थापन नियम, २०२२ ई-कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६
१.२.८	हागणदारीमुक्तीचा (ODF) दर्जा	<ul style="list-style-type: none"> स्वच्छ भारत अभियान 2.0 (ग्रामीण), जलशक्ती मंत्रालय, भारत सरकार

२. वायु

अ. क्र.	निर्देशकाचे नाव	योजना/कायदे यांची नावे
२.१	वायु गुणवत्ता परिक्षण - पर्यावरण, वने आणि वातावरणीय बदल मंत्रालय (MoEF&CC) किंवा NABL मान्यताप्राप्त प्रयोगशाळेद्वारे	<ul style="list-style-type: none"> महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळ राष्ट्रीय परीवेशी वायू गुणवत्ता मानक (NAAQS) राष्ट्रीय वायु गुणवत्ता निगरानी कार्यक्रम(NAMP)
२.२.१	फटाक्यांवर बंदी घालण्याकरिता पुढाकार	-----
२.२.२	कृषी कचरा व्यवस्थापन (शेतातील कचरा उघड्यावर जाळणे.)	<ul style="list-style-type: none"> पीक अवशेष व्यवस्थापनासाठी राष्ट्रीय धोरण (NPMCR) औष्णिक वीज प्रकल्पात इंधन म्हणून जैवभाराचा (बायोमासचा) वापर करण्यासाठी राष्ट्रीय अभियान, उर्जा मंत्रालय, भारत सरकार
२.२.३	गॅस कनेक्शन	<ul style="list-style-type: none"> प्रधानमंत्री उज्वला योजना, पेट्रोलियम आणि नैसर्गिक वायू मंत्रालय, भारत सरकार

२. वायु

अ. क्र	निर्देशकाचे नाव	योजना/कायदे यांची नावे
२.३.१	इलेक्ट्रिक वाहन (EV) धोरण : इलेक्ट्रिक वाहनांची संख्या	<ul style="list-style-type: none"> महाराष्ट्र इलेक्ट्रीक वाहन धोरण, २०२१, महाराष्ट्र शासन शासन निर्णय क्रमांक: MSEVP-२०२१/CR २५/TC ४, पर्यावरण आणि हवामान बदल विभाग, महाराष्ट्र शासन इलेक्ट्रिक वाहन संवर्धन स्कीम , २०२४
२.३.२	इलेक्ट्रिक वाहन चार्जिंग स्टेशनची संख्या	
२.४	ध्वनी प्रदूषण कमी करणे	<ul style="list-style-type: none"> ध्वनी प्रदूषण (नियंत्रण व नियमन) नियम, २०००
२.५	वातावरणीय बदल (Climate Change) - जनजागृती	*सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले आहे की हवामान बदलाचे परिणाम हे भारतीय संविधानात नमूद केलेल्या जीवनाच्या मूलभूत अधिकारांचे आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्याचे उल्लंघन आहे.
२.६	आपत्ती व्यवस्थापनाची तयारी	<ul style="list-style-type: none"> आपदा प्रबंधन अधिनियम, २००५ राष्ट्रीय आपदा प्रबंधन नीती, २००९ महाराष्ट्र राज्य आपत्ती व्यवस्थापन योजना

३. जल

अ. क्र.	निर्देशकाचे नाव	योजना/कायदे यांची नावे
३.१	जल संसाधन संवर्धन आणि पुनरुज्जीवन	<ul style="list-style-type: none"> • प्रधानमंत्री कृषी सिंचाई योजना (हर खेत को पानी), जलशक्ती मंत्रालय, भारत सरकार अंतर्गत जलस्रोतांची दुरुस्ती, नूतनीकरण आणि जीर्णोद्धार. • जल युक्त शिवार अभियान, महाराष्ट्र शासन • अमृत सरोवर, जल शक्ती अभियान, कॅच द रेन, २०२२ • महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना (MNREGS), ग्रामीण विकास मंत्रालय, भारत सरकार
३.२.१	सार्वजनिक इमारतींवर पावसाच्या पाण्याचे संधारण (रेन वॉटर हार्वेस्टिंग)	<ul style="list-style-type: none"> • कॅच द रेन: जलशक्ती अभियान, जलशक्ती मंत्रालय • जल संसाधन विभाग, नदी विकास आणि गंगा पुनरुज्जीवन
३.२.२	पावसाचे पाणी झिरपणारे पाझरखड्डे	-----
३.२.३	भूजल पुनर्भरण (विहिरी/ विंधन विहिरी)	-----
३.३	जल अंदाजपत्रक आणि लेखापरीक्षण (वॉटर ऑडिट)	<ul style="list-style-type: none"> • महाराष्ट्र शासन, पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभाग, परिपत्रक क्र. RWS १००४/ CR २४/WS-०७ तारीख: २५ मे २००४ • केंद्रीय जल आयोग – जल लेखापरीक्षण आणि जलसंवर्धनासाठी सामान्य मार्गदर्शक तत्वे, २०१७
३.४.१	जल कार्यक्षम शेती	<ul style="list-style-type: none"> • प्रधानमंत्री कृषि सिंचाई योजना, कृषी विभाग, भारत सरकार • परंपरागत कृषि विकास योजना - सेंद्रिय शेतीला प्रोत्साहन देण्यासाठी केंद्रीय योजना
३.४.२	पाणी पुरवठा व्यवस्थापन	<ul style="list-style-type: none"> • जल जीवन अभियान , जलशक्ती मंत्रालय, भारत सरकार • पेयजल आणि स्वच्छता विभाग, महाराष्ट्र शासन

३. जल

अ. क्र	निर्देशकाचे नाव	योजना/कायदे यांची नावे
३.४.३	सांडपाण्याचे नियोजन	<ul style="list-style-type: none"> • सुजलाम सांडपाणी व्यवस्थापन अभियान • सांडपाणी व्यवस्थापन टूलकिट • सांडपाणी व्यवस्थापन पद्धती • डिझाईन, रेखाचित्र आणि प्रकार अंदाज, महाराष्ट्र शासन • अटल भूजल योजना
३.५	शाश्वत सणांचा प्रसार	<ul style="list-style-type: none"> • मूर्ती विसर्जनासाठी केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळाद्वारे सुधारित मार्गदर्शक तत्त्वे, २०२०
३.६	पाणथळ जागांचे संवर्धन	<ul style="list-style-type: none"> • पाणथळ क्षेत्र संवर्धन आणि व्यवस्थापन नियम, २०१७, पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालय, भारत सरकार
३.७	पंचायत विकास निर्देशांक	<ul style="list-style-type: none"> • पंचायत विकास निर्देशांक योजना

४. अग्नि

अ. क्र	निर्देशकाचे नाव	योजना/कायदे यांची नावे
४.१	नूतनीकरणयोग्य उर्जा स्रोत आणि निव्वळ शून्यास प्रोत्साहन व जनजागृती उपक्रम	-----
४.२.१	हरित पथदिवे	<ul style="list-style-type: none"> पथदिवे राष्ट्रीय कार्यक्रम, उर्जा कार्यक्षमता सर्व्हिसेस लिमिटेड, उर्जा मंत्रालय अंतर्गत सार्वजनिक क्षेत्रातील संयुक्त उपक्रम, भारत सरकार
४.२.२	नूतनीकरणयोग्य उर्जा प्रकल्प बसवणे	<ul style="list-style-type: none"> ग्रिड कनेक्टेड रूफटॉप सौर उपक्रम, नवीन आणि अक्षय ऊर्जा मंत्रालय, भारत सरकार.
४.२.३	अक्षय उर्जेचा स्रोत म्हणून बायोगॅस संयंत्रे	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रीय बायोगॅस आणि खत व्यवस्थापन कार्यक्रम नवीन राष्ट्रीय बायोगॅस आणि सेंद्रिय खत कार्यक्रम, नवीन आणि अक्षय ऊर्जा मंत्रालय, भारत सरकार राष्ट्रीय बायोगॅस कार्यक्रम. गॅल्वनाइजिंग सेंद्रिय जैव-कृषी संसाधने धन (GOBARdhan)
४.२.४	सौर पंप	<ul style="list-style-type: none"> प्रधानमंत्री किसान ऊर्जा सुरक्षा आणि उत्थान महाभियान (PM KUSUM), नवीन आणि अक्षय ऊर्जा मंत्रालय, भारत सरकार
४.२.५	विकेंद्रित सौर उर्जा संयंत्रे	<ul style="list-style-type: none"> मुख्यमंत्री सौर कृषी वाहिनी योजना २.० (MSKVY 2.0), महाराष्ट्र शासन प्रधान मंत्री किसान ऊर्जा सुरक्षा इवम् उत्थान महाभियान (पीएम कुसुम), नवीन आणि अक्षय ऊर्जा मंत्रालय, भारत सरकार.

राज्यस्तरीय पुरस्कार

ग्रामीण स्थानिक स्वराज्य संस्था

ग्रामपंचायत
लोकसंख्या
१० हजार पेक्षा
अधिक
(३)

गट

विजेता

उपविजेता - ०१

उपविजेता - ०२

ग्रामपंचायत
लोकसंख्या
५ हजार ते १०
हजार
(३)

गट

विजेता

उपविजेता - ०१

उपविजेता - ०२

ग्रामपंचायत
लोकसंख्या
३ हजार ते ५ हजार
(३)

गट

विजेता

उपविजेता - ०१

उपविजेता - ०२

ग्रामपंचायत
लोकसंख्या
२ हजार ते ३
हजार
(३)

गट

विजेता

उपविजेता - ०१

उपविजेता - ०२

ग्रामपंचायत
लोकसंख्या
१.५ हजार ते २
हजार
(३)

गट

विजेता

उपविजेता - ०१

उपविजेता - ०२

ग्रामपंचायत
लोकसंख्या
१ हजार ते १.५
हजार
(३)

गट

विजेता

उपविजेता - ०१

उपविजेता - ०२

ग्रामपंचायत
लोकसंख्या
१ हजार पेक्षा कमी
(३)

गट

विजेता

उपविजेता - ०१

उपविजेता - ०२

ग्रामपंचायत: २१

राज्यस्तरीय पुरस्कार

ग्रामीण स्थानिक स्वराज्य संस्था

उंच उडी आणि उच्चतम कामगिरी (भूमी क्षेत्र व बांबू लागवड)

उंच उडी पुरस्कार:
प्रत्येक गटामध्ये
(१×७ = ७)

गट

विजेता

भूमी क्षेत्रातील उच्चतम कामगिरी
पुरस्कार : प्रत्येक गटामध्ये
(१×७ = ७)

गट

विजेता

बांबू लागवडी मधील
सर्वोत्तम कामगिरी: प्रत्येक
गटामध्ये
(१×७ = ७)

गट

विजेता

राज्यस्तरीय पुरस्कार - नागरी आणि ग्रामीण

विभाग आणि जिल्हास्तरावरील अधिकाऱ्यांसाठी

विभागीय आयुक्त
(३)

गट

विजेता

उपविजेता - ०१

उपविजेता - ०२

जिल्हाधिकारी
(३)

गट

विजेता

उपविजेता - ०१

उपविजेता - ०२

मुख्य कार्यकारी अधिकारी,
जिल्हा परिषद
(३)

गट

विजेता

उपविजेता - ०१

उपविजेता - ०२

गट विकास अधिकारी
(३)

गट

विजेता

उपविजेता - ०१

उपविजेता - ०२

विभागस्तरीय पुरस्कार

विभागस्तरीय पुरस्कार

ग्रामीण स्थानिक स्वराज्य संस्था

winner

ग्रामपंचायत
लोकसंख्या
१० हजार पेक्षा
अधिक
(६)

गट
विजेता

winner

ग्रामपंचायत
लोकसंख्या
५ हजार ते १०
हजार
(६)

गट
विजेता

winner

ग्रामपंचायत
लोकसंख्या
३ हजार ते ५ हजार
(६)

गट
विजेता

winner

ग्रामपंचायत
लोकसंख्या
२ हजार ते ३
हजार
(६)

गट
विजेता

winner

ग्रामपंचायत
लोकसंख्या
१.५ हजार ते २
हजार
(६)

गट
विजेता

winner

ग्रामपंचायत
लोकसंख्या
१ हजार ते १.५
हजार
(६)

गट
विजेता

winner

ग्रामपंचायत
लोकसंख्या
१ हजार पेक्षा कमी
(६)

गट
विजेता

ग्रामपंचायत : २१

विभागस्तरीय पुरस्कार

मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद व गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती

विभागस्तरावर सर्वोत्तम कामगिरी
करणारे मुख्य कार्यकारी
अधिकारी, जिल्हा परिषद
(२×६=१२)
(राज्यस्तरीय विजेते वगळता)

गट

विजेता

उपविजेता - ०१

विभागस्तरावर सर्वोत्तम कामगिरी
करणारे गट विकास अधिकारी
(३×६=१८)
(राज्यस्तरीय विजेते वगळता)

गट

विजेता

उपविजेता - ०१

उपविजेता - ०२

जिल्हास्तरीय पुरस्कार

गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती

सर्वोत्तम कामगिरी करणारे गट
विकास अधिकारी
(१×३५ = ३५)
(राज्यस्तरीय व विभागस्तरीय
विजेते वगळता)

गट

विजेता

एकूण : ३५

धन्यवाद!